

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
Науковий та Літературний
місячник

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний,
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scholarly & Literary
Journal

Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія КВ № 1693

Головний редактор – Степан Олеськів
Заступник головного редактора – Лариса Йолкіна

Редакційна колегія:

Іван Білас, Андрій Гайдамаха, Степан Галамай, Ярослав Дашкевич, Григорій Дем'ян,
Ілля Дмитрів, Віталій Дончик, Святослав Караванський, Сергій Квіт, Омелян Коваль,
Володимир Косик, Любомир Наконечний, Василь Олеськів, Володимир Погребенник,
Анатолій Погрібний, Тарас Салига, Володимир Сергійчук, Генадій Сіренко,
Петро Цимбалістий, Микола Шатилов.

Редакція і адміністрація

01034 м. Київ, вул. Ярославів вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22; в Лондоні: (020) 7607 6737

e-mail: vshliakh@mwfree.net (Лондон); wsh@yaroslava.kiev.ua (Київ)

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам Редакційної колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати матеріали і виправляти мову. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори. Надіслані матеріали редакція не рецензує і не повертає. Листування з читачами та авторами – тільки на сторінках журналу.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 2002 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Велика Британія	ф. 40.00	ф. 23.00	ф. 4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
ЕС	80 євро	42 євро	7 євро
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед безпосередньо на адресу адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні або на адреси наших представників.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Зміст

Про авторів	2
До 60-річчя УПА	
<i>Провід ОУН.</i> Становище до визнання ОУН-УПА державою	3
Слово Голови Проводу ОУН на відкритті відзначення 60-ліття УПА (Лондон, 21 вересня 2002 року)	7
<i>Іван Гавдида.</i> Виступ в Лондоні на відзначенні 60-ліття УПА	10
Резолюції крайового відзначення 60-ліття утворення Української Повстанської Армії на терені Великої Британії	18
Звернення членів Спілки політв'язнів-українців у Польщі в справі визнання УПА	20
<i>Степан Семенюк.</i> Етос УПА як історична пам'ять боротьби за державність	21
<i>Василь Кук.</i> Штаб-квартири Головного Командира УПА	25
<i>Григорій Дем'ян.</i> Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА» (Продовження)	34
Історія	
<i>Володимир Косик.</i> Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд (Частина I)	53
<i>Леся Онисько.</i> Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст.	64
Архіви	
<i>Михайло Романюк.</i> Вони не скорились тоталітарній системі (документи КГБ про долю повстанців із Бродівського району на Львівщині)	76
Постаті	
<i>Євген Дацюк.</i> Поетове подзвіння. Пам'яті Дмитра Паламарчука (16.08.1914–26.11.1998) – поета, перекладача, гулагівського політв'язня, учасника збройної боротьби УПА на Волині в 1943-1944 рр.	85
Журналістика	
<i>Тарас Фасоля.</i> Відображення діяльності ОУН-УПА в українській періодиці за роки незалежності (1991-2002)	102
Літературознавство. Критика	
<i>Галина Плугатор.</i> Тематична та жанрова своєрідність поезії Визвольних Змагань ХХ ст.	110
Література	
<i>Володимир Мороз.</i> Світлий шлях Марії Дмитренко	117
<i>Марія Дмитренко.</i> На смерть, не на життя... (Частина I)	120

Про авторів

Іван Гавдида

Голова Центру національного відродження
ім. Степана Бандери, м. Київ

Василь Кук-«Леміш»-«Коваль»

колишній Голова Проводу ОУН на Українських
Землях і Головний Командир УПА після смерті
генерала Романа Шухевича

Григорій Дем'ян

кандидат історичних наук, старший
науковий працівник Інституту
народознавства НАНУ

Володимир Косик

доктор міжнародних стосунків, історії,
професор Українського вільного університету,
м. Мюнхен, колишній викладач Національного
інституту східних мов і цивілізацій, м. Париж

Михайло Романюк

історик, м. Львів

Євген Дацюк

спів'язень часів большевицького
гулагівського задріття, учитель-пенсіонер

Тарас Фасоля

студент Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

Галина Плугатор

філолог, м. Івано-Франківськ

Володимир Мороз

історик, м. Львів

Становище до визнання ОУН-УПА державою

Наближається довгоочікуваний українцями час, коли здійсниться найзаповітніша мрія учасників Націоналістичного руху, борців національно-визвольних змагань 40-50-их років ХХ століття: держава, за становлення якої вони боролися серцем і кров'ю, готується визнати їхні заслуги, їхню героїську жертву. Нарешті може восторжествувати довгождана, виборена кров'ю та опором всім окупантам, історична справедливість. Буде зроблено ще один крок до національного примирення, відновлено єдність між поколіннями українських патріотів, зцементовано дух соборності українських земель.

Феномен, яким є епоха других Визвольних змагань ХХ століття, відтепер офіційно стане здобутком усього українського народу і вагомою цеглиною, яка покладена одним з наріжних каменів у побудову Української Держави. Ця епоха в державній історії України перетвориться на важливий елемент суспільної свідомості, який пришвидшить політичну самоідентифікацію нинішнього та всіх майбутніх поколінь українців.

Привід для такої, здавалося б, оптимістичної перспективи дало нещодавнє урядове засідання, на якому було підбито тимчасові підсумки «з вивчення діяльності ОУН-УПА», а також заслухано проєкт Закону України «Про встановлення історичної справедливості щодо борців за свободу і незалежність Української Держави». До офіційного визнання на державному рівні боротьби ОУН-УПА боротьбою за найвищий ідеал кожного українця – за свободу і державність – залишається зробити лише один, зате вирішальний крок. Після затвердження на рівні Кабінету міністрів, закон має пройти процедуру парламентського схвалення. Треба очікувати опору лівих сил у Верховній Раді та поновного дипломатичного тиску Москви, що не гребує жодними засобами для втручання у внутрішні справи України і грубо впливає на українських політиків.

Провід ОУН, усе членство нашої розгалуженої у світі організації та вся патріотична громадськість очікують, що урядове визнання відбудеться ще до 60-літнього ювілею створення УПА, який відзначатимемо по всіх областях України та поза її межами, зокрема 12-13 жовтня у Києві, а 14 жовтня, на Покрову, на Волині – там, де зродилася УПА.

Нинішня влада в Україні відстає від усіх європейських народів, які в різні періоди своєї історії у ХХ столітті воювали по різні сторони барикад, але вже давно прийшли до громадського примирення і злагоди в сус-

пільстві. Проте в Україні влада на вимогу тих, хто виступав і далі виступає проти незалежності, продовжує ігнорувати це питання.

Усі держави в постсоветському просторі відразу після відновлення своєї незалежності визнали боротьбу національно-самостійницьких підпільних сил проти окупантів як національно-визвольну боротьбу за державність, без жодних застережень і «реабілітацій», водночас засудивши окупаційні репресивні органи.

Перед тим, як розробити остаточний текст законопроекту про встановлення історичної справедливості щодо боротьби ОУН-УПА за Українську Державу, Урядова комісія зобов'язана врахувати думку безпосередніх учасників цієї боротьби, котрі представлені, зокрема, Всеукраїнським Братством ОУН-УПА. У Міністерстві юстиції України про це достеменно повинні знати. Отже, створюється парадоксальна ситуація. На засідання Урядової комісії запрошувалися громадські організації, які не мають до революційної ОУН бандерівців та УПА жодного юридичного відношення. Ніхто не проти їхньої участі в роботі комісії, але, на нашу думку, насамперед слід запрошувати тих, хто до творення і боротьби ОУН-УПА мав безпосереднє історичне і фізичне відношення.

Донині не розвіялися побоювання, що державні або замовні автори різних заяв та протилежних законопроектів намагатимуться перешкодити відзначенню 60-ліття ОУН-УПА, яка була на той час єдиною українською політичною та військовою силою, що боролася з окупантами за волю українського народу та його державність. Ми свідомі того, що українська державність має багато ворогів, яким колять очі єдність і зміцнення Української Нації, які всюди і різними засобами воюють з борцями за свободу і незалежність. Не притихають підступні спроби – на відоме вже замовлення – применшити, сплямити, знецінити або й взагалі заперечити участь націоналістів-бандерівців та їхніх легендарних Провідників у революційному змагу за відновлення Української Самостійної Соборної Держави. У центрі безперервної критики та атаки перебувають Провідник ОУН С. Бандера, Голова Українського Державного Правління 1941 року Я. Стецько, перший командир УПА Д. Клячківський-Клим Савур, генерал-хорунжий УПА – Головний командир УПА Р. Шухевич-Т. Чупринка, Шеф штабу УПА генерал-хорунжий Д. Грицай-Перебийніс та тисячі інших відданих Україні оунівців-революціонерів.

Усі ці недоброзичливі потуги залишаються, на наше переконання, марними, бо історична істина може бути лише єдина, а вона засвідчена доведеними фактами і документами, її можна встановити лише виходячи із внутрішніх мотивів самих учасників і творців цієї славної епохи, її не сфальсифікувати будь-якими надуманими ярликами.

Марними також є спроби від'єднати УПА, цю легендарну збройно-політичну формацію, від ОУН, від її дійового джерела і політичного натхнен-

ника. УПА була створена з ініціативи ОУН під проводом С. Бандери, керувалася її ідеологічними засадами. Створення УПА стало логічним продовженням Акту 30 червня 1941 року, який з ініціативи ОУН під проводом С. Бандери проголосив відновлення Незалежності України, створив Українське Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком і покликав революційну повстанську армію захистити державну незалежність. ОУН забезпечила 50% особового і керівного складу УПА, й обидві формації розглядалися як невід'ємне ціле та боролися за загальнолюдські цінності під революційним гаслом «Свобода народам! Свобода людині!». Лише національна свобода і самостійна держава були і понині залишаються єдиною спроможними гарантувати волю і права людини в Україні.

Акт державного визнання борців ОУН-УПА має, крім юридичного значення, очевидно, вагомий і далекосяжний гуманітарний аспект. Цей акт буде поворотним пунктом в історії будівництва Української Держави, буде великою моральною перемогою всіх відомих і безіменних Героїв, які поклали життя у збройній боротьбі за свободу і державність України у ХХ столітті, моральною перемогою, зокрема, ще живих ветеранів. Він сприятиме консолідації Української Нації в її етнічному, історичному та міжнародному вимірах. Визнання Українською Державою боротьби ОУН-УПА автоматично поширюється і позитивно вплине на становище наших ветеранів, які живуть поза межами України, зокрема, у сусідній Польщі, в Російській Федерації. Усі моральні відшкодування, які стануть наслідком державного визнання боротьби ОУН-УПА за Українську Державу, повинні поширюватися в певний спосіб і на них.

Нового, тепер уже загальнодержавного значення набуває питання про перепоховання воїнів ОУН-УПА. Їхні могили відтепер повинні знаходитись під державною і всенародною опікою. Після цього можна буде розпочати вже на загальнонаціональному і на місцевому рівнях процес перевезення тлінних останків лідерів і видатних діячів національно-визвольних змагань ХХ століття з усіх країн на рідні землі. Для них у столиці України має бути збудований Пантеон Слави, або Алея Слави, на одному з історичних цвинтарів Києва. Ми стоїмо на початку ще довгого шляху. Цей шлях веде нас до формування оновленої політичної ідентичності, до національної самоідентифікації з усією історією Руси-України.

Найбільшу радість і користь від утвердження історичної справедливості отримає, безперечно, молоде покоління українців. Вони виростатимуть свідками відновленої тяглості української державницької історії. Вони виховуватимуться вільними від насильно насаджуваних стереотипів з кабінетів чужих імперських столиць. Вони не споживатимуть духовну отруту, яка перетворювала рідних Героїв на «ворогів народу» з подачі ворожих Україні центрів. Буде остаточно покладено край фальшуван-

ню історії та світоглядним збоченням. Зникнуть почуття рабства і комплекс національної неповноцінності.

Ми свідомі того, що самого кабінетного акту для державного визнання ОУН-УПА недостатньо, що одним розчерком пера не розв'язати всі назрілі і нагромаджені протягом десятиліть суспільні проблеми. Сам паперовий акт не в силі раз і назавжди розвіяти пропагандивний туман, яким наповнені сотні тисяч книжок у бібліотеках та школах України. Але державний акт встановлення історичної справедливості створить для цього принаймні правовий політичний і суспільно-моральний ґрунт, змобілізує свіжі сили, як з боку держави, так і з боку Націоналістичного руху, щоб історична правда розкрилася в усій своїй повноті й окрилила український народ до нових, вищих духовних здвигів і матеріяльних здобутків. Нехай нам у цьому допоможуть Бог-Творець і незнищенна пам'ять Героїв. Утвердімо через них славу України!

Київ, у серпні 2002 року.

Провід ОУН

Слово Голови Проводу ОУН на відкритті відзначення 60-ліття УПА (Лондон, 21 вересня 2002 року)

Преосвященніші Владико! Всечесніші отці!
Достойні представники української держави!
Шановні Друже Провіднику!
Шановні представники громадських організацій та установ!
Дорогі ветерани!
Святкова Громадо!

Українська Повстанська Армія, її політичні натхненники, командири і бійці записали до книги історії національно-визвольних змагань України героїчну і яскраву сторінку. Так як невід'ємною складовою будь-якої держави є її армія, так і армія не мислима без існування держави. Це одна з історичних істин, яких неможливо заперечити. Ця істина була також аксіоматичною для керівних членів революційної ОУН на початку сорокових років. Вони у своїх політичних плянах ставили два незмінні пріоритети: проголосити відновлення державної незалежності України і створити революційну національну армію. Тому всі свої помисли, дії і будь-які заходи, в тому й дипломатичні заходи вони застосовували, щоб досягти цієї найвищої і далекосяжної цілі. Виходячи із такого розуміння головної суті українського націоналізму як політичного руху, стають зрозумілими сенс та історичне значення проголошення Акту 30 червня 1941 року у Львові з ініціативи ОУН Степана Бандери й Голови Українського Державного Правління Ярослава Стецька. Вже в самому тексті Акту проголошення відновлення незалежності тодішні лідери українського народу записали як першу вимогу – «не скласти зброї так довго, доки на українських землях не буде створена суверенна українська влада». А окремою точкою в Акті було виділено питання про творення збройної сили новопосталої держави (цитую):

«Українська національно-революційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі проти московської окупації за суверенну оборону державу і новий, справедливий лад у світі».

Така була однастайна воля учасників національних зборів у Львові 30 червня 1941 року, а ОУН взялася цю постанову втілювати в життя.

Сьогодні, у 60-ту річницю створення легендарної УПА ми ще повною глибиною не усвідомлюємо значення і дійову силу цього збройного Чину українського народу. Чим далі ми віддалятимемося від того часу, коли творилася УПА, коли вона воювала й коли з бійців та командирів цієї Армії серед живих залишилися лічені одиниці, тим світлішою уявлятиметься у свідомості ця епохальна подія – нам і всім наступним поколінням

українців. В історії усієї України ХХ століття, тобто всіх її пошматованих частин, не знайдеться багато світлих та героїчних чинів, подібних до Чину ОУН-УПА, на яких можна б виховувати молоде покоління і які складатимуть зміст національної ідеї нинішньої та завтрашньої України. Представники цієї армії не лише воювали зі зброєю в руках, багато з них попали в сталінські концтабори і пізніше вони керували повстаннями в Норильську та інших невідільницьких таборах московського Гулагу. Вони несли прапор революційної ОУН і зберігали національну гідність навіть за найжахливіших умов. А ще пізніше, в умовах тривалої неволі і табір-ного покарання, відбулася немінуча і плідна зустріч різних поколінь – молодого, інтелектуального і дисидентського та старшого – в іпостасях революціонера-підпільника та бійця повстанчої армії, нескореного священика-ісповідника та представників інших суспільних верств. Про них уже виникли легенди, але ще мало написано книг, зокрема історичних та виховних. Нині Церква уже підносить наших рідних мучеників до лику блаженних і святих. Український народ спонтанно плекає і шанує пам'ять своїх незабутніх героїв, хоча до державного встановлення історичної справедливості стосовно членів ОУН та вояків УПА ще багато відомих і непередбачених перепон. Але ми віримо в остаточну перемогу національно-визвольних змагань також і на владному рівні у Києві, бо боротьба ця була справедлива і вона велася за універсальні ідеали – за свободу народам і свободу людині!

Про боротьбу вояків ОУН-УПА вже багато написано. Але все ще замало і про неї донині не написано фундаментального та всеохопного дослідження. Частково вина за це лежить в обставинах, в яких організувалася і велася ця боротьба з величезними жертвами в людях і втратами матеріальних свідчень. Про це вам, шановна громадо, добре відомо. Сьогодні настала пора зібрати, упорядкувати й видати принаймні той масив уцілілих документів, який протягом півстоліття зберігається в наших офіційних та в багатьох приватних і розкиданих архівах та сховищах. Організація поставила собі за почесне і професійне завдання створити у Львові «Центральний Архів ОУН-УПА». Виконати це почесне завдання взяла на себе група молодих істориків-дослідників національно-визвольного руху під проводом досвідчених учених-патріотів, і вони вже провели ґрунтовну теоретичну та юридичну підготовку. До цього почину згодився приєднатися й теперішній голова міста Львова, він готов виділити приміщення під цю ініціативу. З нашої сторони ми цю ідею всіляко будемо підтримувати, бо воно є в інтересі Організації Українських Націоналістів та всього українського народу, який завжди і навіть в найтяжчі хвилини свого існування підтримував збройну боротьбу, організовану й очолювану ОУН. Це буде гідний пам'ятник славним командирам та бійцям Української Повстанської Армії. І я певен, що й ваша громада таку ініціативу схвалить та активно підтримає, як і солідаризується з вимогою до уряду

в Києві про визнання бійців ОУН-УПА як бійців за свободу і державну незалежність України.

З нагоди нинішнього урочистого відзначення 60-ліття створення ген на далекій Волині Української Повстанської Армії глибоко клонимо наші голови перед маєстатом державотворного Чину воїнів УПА й українського народу: вони своєю одностайністю та незламністю дали найвищий жертвний доказ на право побудувати власну національну державу. Цим правом користується нинішня суверенна Україна.

Особливо вітаємо серед нас дорогих ветеранів, які в рядах УПА та в інших військових формаціях воювали з Україною у своїх серцях і прагнули заповітного – здобути українську державу, або загинути в боротьбі за неї.

Вічна слава Борцям за волю українського народу! Слава Україні!

Андрій Гайдамаха

Іван Гавдида

Виступ в Лондоні на відзначенні 60-ліття УПА

Усі ми є творцями і ковалями історії нашого народу. Усі ми пишемо сторінка за сторінкою цю велитенську книгу буття. Від суду історії не заховається нічого. Золотими літерами у цій книзі висвітлюється слово – УПА. Яке коротке, але яке значиме слово. Воно характеризує цілий період життя і боротьби нашої нації. Боротьби за незалежність, боротьби – за Україну.

Цю боротьбу очолила Організація Українських Націоналістів, яка головною метою своєї діяльності постановила боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. ОУН під проводом С. Бандери ще в травні 1941 року вирішила, не очікуючи ласки від нікого, проголосити на українських землях Українську Державу. Після нападу Німеччини на Советський Союз націоналісти негайно приступили до реалізації своїх плянів, проголосивши 30 червня 1941 року у Львові відновлення Української Самостійної Держави. Нацисти жорстоко розправилися з українськими патріотами, запроторивши С. Бандеру, Я. Стецька та їхніх побратимів у концентраційні табори. Посилено арешти, багато українських патріотів гине від німецьких куль. Не дивлячись ні на що авторитет бандерівського руху постійно зростає.

У квітні 1942 року II Конференція ОУН постановляє братися за підготовку широкого повстанського руху. У поширюваних серед населення листівках говориться, що на зміну одного тоталітаризму прийшов інший, тому українці повинні готуватися до збройної боротьби.

Впродовж літа 1942 року малі озброєні групи націоналістів проводили, як пише Володимир Косик, лише незначні операції. У жовтні малі відділи почали зливатися у великі військові частини. Ці з'єднання, створені Проводом ОУН, прийняли назву Українська Повстанська Армія. Офіційною датою створення УПА прийнято вважати 14 травня 1942 року. Це підтверджують і німецькі джерела. Таємний звіт штабу німецької армії від 16 жовтня 1942 року акцентує увагу на тому, що озброєні групи націоналістів перший раз згуртувалися в околицях Сарн в одну велику частину, яка постійно поповнюється.

Повстанці не дають окупантам панувати на українській землі. Боротьба оголошується проти Гітлера і проти Сталіна. Першою значною акцією УПА стало захоплення Володимирця 7 лютого 1943 року і звільнення з тюрми в'язнів. Один із німецьких урядовців, що перебував на Волині, звітував на початку квітня 1943 року в Берлін, що крім советських є і націоналістичні партизани, число яких постійно зростає. Націоналісти опа-

нували велику територію, вони навіть у білий день нападають на поїзди, визволяють людей, яких везуть працювати до Німеччини. Лише у квітні в боях проти УПА загинуло біля 600 німців.

УПА одночасно вела бої проти советських партизанів. В лютому і березні 1943 року відділи УПА очистили від червоних партизанів ліси в околицях Сарн, Столина, Володимирця, відтісняючи їх постійно на північ, у поліські болота. У квітні 1943 року УПА налічувала до 10 тисяч вояків, а в червні – вже біля 22 тисяч.

Відділи УПА активно діють на Волині та Галичині, де вони спочатку виступали під назвою Українська Національна Самооборона. Підрозділи УПА діють під Житомиром і Києвом. А, нещодавно, молодий Сумський дослідник Геннадій Іванущенко виявив, що УПА діяла на Сумщині: в Конотопському та Кролевецькому районах і в Коропському районі Чернігівської області.

Основою ідеологічних унапрямлень УПА завжди були ідеологічні позиції ОУН.

УПА будувалася за принципом регулярної армії, в її відділах панувала військова дисципліна. На самому початку усіма відділами командував Клим Савур-Клячківський. Перший штаб УПА знаходився на північному заході, на Волині, в районі Костополя.

У серпні 1943 року відбувся III Надзвичайний Великий Збір ОУН, на якому головою Бюро Проводу ОУН обрано Романа Шухевича. Восени 1943 року Головний військовий штаб Проводу ОУН переорганізовано у Головний військовий Штаб УПА і створено пост Головного командира УПА. Наприкінці листопада 1943 року Р. Шухевич став виконувати обов'язки Головного командира УПА.

У 1944 році територія дій УПА була поділена на три краї: Північний край (Волинська та Житомирська області), Західний край (Львівська, Тернопільська, Станіславівська, Чернівецька й Дрогобицька області), Південний край (Вінницька і Кам'янець-Подільська області). Окремо велася робота у центральних та східних областях України.

У боротьбі проти УПА німці дуже часто використовували військові частини, сформовані з колишніх советських військовополонених. Головне командування УПА поширювало серед них звернення, закликаючи їх переходити на бік повстанців. Ця акція дала несподівані результати. Добровольці згаданих частин десятками переходили «до лісу». Тому у серпні 1943 року при УПА були створені національні відділи вірмен, литовців, грузинів, узбеків, казахів, татар. Національні відділи УПА проіснували до кінця війни. В рядах УПА були жиди – як звичайні вояки або лікарі. Були і росіяни, серед них професор академії в Москві, командир 36 військового корпусу генерал Сисоєв, що після втечі з табору полонених вступив до УПА як українець під прізвиськом Петро Скирда (див. Огонек, ч. 23, травень, 1964). Був навіть бельгієць Альбер Газенбрук під псевдом «Західний».

У боротьбі з німцями УПА зазнала значних втрат. У грудні 1943 року загинув начальник штабу УПА-Південь Антон. Але вона поповнюється все новими членами, її ряди постійно зростають. На кінець 1944 року вона нараховує до 100 тисяч, а можливо й більше.

У 1944 році советська армія вступає на територію діяльності УПА. На зміну нацистському приходить большевицький терор. Органи НКВД проводять масові арешти, за найменшу підозру – розстріл. Для прикладу, тільки протягом місяця в трьох малих районах біля Львова большевики вбили 69 осіб, поранили 4, арештували 158, в тому числі 42 дівчат, вивезли на заслання 25 родин. Українці десятками тисяч вступають до УПА. Ведуться бої з загонами НКВД.

Головна Команда УПА та Провід ОУН розуміли, що війна скоро закінчиться. Якщо після війни не дійде до конфлікту між советською Росією і західними союзниками, то Москва кине проти УПА великі сили. Боротьба буде тривати довго. Тому було вирішено створити політичний загальноукраїнський центр, який перебрав би на себе політичне керівництво цією боротьбою. У липні 1944 року утворюється Українська Головна Визвольна Рада (УГВР).

У 1945-46 роках у західноукраїнських областях советська влада була фактично обмежена до обласних і районних центрів, а села перебували під впливом УПА та підпілля ОУН. НКВД застосовувало проти УПА бактеріологічну зброю, викликаючи епідемію тифу, та розривні кулі.

Улюбленим методом НКВД була провокація із перевдяганням на повстанців. Ці псевдоповстанські відділи грабували населення, вбивали селян, намагаючись викликати негативне ставлення до УПА. Але народ розумів де вороги, а де свої. Проти УПА кидаються великі сили. Тому в червні 1946 року конференція Проводу ОУН приймає рішення перейти з повстанської війни на підпільну. Переорганізація УПА відбулася восени 1946 року. Більшість відділів розформовано, вояків переведено у підпільну мережу.

У жовтні 1947 року розпочалися масові вивози українського населення. Советська влада запланувала вивезти 8006000 осіб, але дії УПА і збройного підпілля зірвали цей плян.

Відділи УПА здійснювали рейди на територію інших країн, де інформували місцеве населення про мету боротьби, про змагання українців за свободу і незалежність. Взимку 1948-49 років проти УПА і підпілля кинуті чотири дивізії. УПА зазнає втрат у командному складі. 5 березня 1950 року у нерівному бою з НКВД гине в Білогорщі Головний Командир УПА Роман Шухевич. І все таки боротьба продовжувалася ще до 1952-54 років, а в деяких районах аж до 1956 року.

Боротьба УПА советською пропагандою висвітлювалася викривлено, героїв української нації називали «бандитами», породжували ряд мітів.

Мім перший: УПА створена нацистами і тісно співпрацювала з ними. У своєму виступі я наголошую на численних антинацистських акціях. УПА боролася за незалежну Україну, шукаючи союзників і поборюючи ворогів. Після репресій проти українців, нацисти стали такими ж ворогами як і бкльштвики. Війна велася проти Гітлера і проти Сталіна, що, зрештою, і відображено в багатотисячних агітаційних матеріалах.

Мім другий: УПА діяла виключно на Заході України. Її боротьба була льокальною боротьбою. Дійсно, найширше повстанський рух був розвинутий на Заході, де діяла сильна мережа ОУН, існували глибокі традиції, але є багато фактів діяльності націоналістичного підпілля і саме відділів УПА в центральній та східній Україні, про що свідчать багато документів.

Мім третій: УПА не користувалася підтримкою народу, чинила звірства по відношенню до мирного населення. Відповідь напрошується сама по собі. Чи можливою була би боротьба в умовах нацистського і сталінського терору без підтримки населення? Однозначно, що ні. Українські люди допомагали харчами, лікували поранених, доставляли інформацію й боеприпаси, часто наражаючи себе на небезпеку. Адже боротьба велася без жодної зовнішньої допомоги. Звірства проти мирного населення чинили псевдоповстанські загони, сформовані окупантами.

Мім четвертий: УПА та націоналістичне підпілля брали участь у каральних операціях проти громадян інших національностей. Я вже наголошував на тому, що в складі УПА діяли національні відділи і хто в них перебував. УПА по-братерськи ставилася до тих, хто розумів її боротьбу, сприяв їй та допомагав. В той же час, коли польська влада стала позвірячому винищувати українське населення Закерзоння, УПА стала на його захист, але воювала вона не з поляками, а з польськими поліційними чи військовими відділами, тими, хто чинив терор проти українців.

Для нас УПА – це легенда, легенда чуйного борця, готового кожної хвилини стати на захист своєї батьківщини. І перед УПА у нас були герої: княжі дружинники, козаки чи навіть січові стрільці. Але УПА – унікальна. УПА виросла зі серця й душі нашого народу, жила з народом і боролася для народу.

Для нас УПА – це символ, символ незламної волі українського народу до власного життя, до свободи, до самостійності за всяку ціну. УПА – це символ нашої національної та політичної зрілості, символ духа жертви, посвяти й любови до рідного краю. До УПА вступали найкращі сини та доньки українського народу, вступали, будучи готовими на все заради України.

Для нас УПА – це заповіт, заповіт писаний кров'ю, який усіх нас зобов'язує до дії, до чину.

А що ж ми? Чи спромоглися на 11 році незалежності вшанувати їх, наших героїв? Чи держава Україна, за яку вони боролися, визнала їх, як борців за свободу і незалежність?

Так, хтось скаже, що офіційно існує зареєстроване згідно чинного українського законодавства Братство вояків ОУН-УПА, що сесії 7 західно-українських областей прийняли рішення про визнання боротьби ОУН-УПА як національно-визвольної боротьби українського народу. І, що навіть Президент ніби-то не проти визнання на загальнодержавному рівні боротьби ОУН-УПА. Перед виборами Медведчук пригадав, що його батько був колись членом ОУН, Суркіс клав квіти до пам'ятника Коновальцю і всі кандидати в депутати від державницьких сил один поперед одного заявляли про свою любов до українських повстанців і законодавчого врегулювання існуючої проблеми.

Але поки що маємо закон «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», пункт 16 статті 6 якого гласить, що до учасників бойових дій відносяться також «вояки Української Повстанської Армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941-1944 роках, які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України „Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні“». Це формулювання з головою видає тих, хто при написанні цього ганебного «закону» керувався не юриспруденцією, не прагненням встановити потоптану справедливість, а політичним шахрайством, підносячи у ранг героїв убивць української нації, а на героїв українського національно-визвольного руху зводячи брудний наклеп про їхню ймовірну злочинність.

Замовчується те, що Червона Армія, згідно ганебного договору Молотова-Ріббентропа, окупувала територію Західної України. Теж замовчується те, що українцям не дозволили скористатися одним із принципів міжнародного права – права нації на самовизначення. Советський Союз провів під контролем советських окупаційних властей плебісцит – т. зв. «Народні Збори Західної України». Метою цієї акції було надати вигляд законності анексії Західної України Советським Союзом.

Советський Союз порушив відоме положення IV Гаазької конвенції 1907 року, яке регламентує режим воєнної окупації і визнає недоторканість приватної власності у сухопутній війні. У Західній Україні проводилися т. зв. «соціалістичні» перетворення, які полягали у повній ліквідації приватної власності.

Советський Союз порушив IV Гаазьку конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року, яка забороняє примушувати населення зайнятої території присягати на вірність окупантові. Призов українців Західної України у Червону Армію з відповідною присягою був кричущим порушенням міжнародного права.

16 серпня 1945 року в Москві було підписано договір під назвою: «Договір між Союзом Советських Соціалістичних Республік і Польською Республікою про советсько-польський державний кордон». Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 5 лютого 1946 року у Варшаві, після чого

договір набув чинності. Підписуючи цей договір, Советський Союз мовчазно згодився, що плебісцит 1939 року у Західній Україні був фікцією. А це значить, що українці Західної України до 5 лютого 1946 року, навіть ті, яким видали советські паспорти, юридично та й фактично громадянами СРСР не були, а значить ніяких зобов'язань перед урядом Советського Союзу не мали і мали право збройною силою чинити опір насильствам окупаційних советських властей, її доблесної Червоної Армії, НКВД, міліції та іншим репресивним органам як українці, що проживали у Польщі. У цьому випадку вони не були ні бандитами, ні кримінальними злочинцями, як їх постійно трактували і намагаються ще й досі трактувати антиукраїнські політичні кола, а учасниками бойових дій.

З точки зору загальноприйнятих законів і звичаїв війни партизанський рух на окупованій агресором території абсолютно правомірний. Партизани є комбатантами. Партизанська війна є особливим видом народної війни і носить справедливий характер.

Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими 1949 року в числі законних комбатантів називає особовий склад ополчень і добровільних загонів, включаючи особовий склад «організаційних рухів опору, які належать стороні, що перебуває у конфлікті, і які діють на її власній території або поза нею, навіть, якщо ця територія окупована».

Конвенція передбачає, що цей особовий склад повинен відповідати наступним вимогам: а) мати на чолі особу, яка відповідає за своїх підлеглих; б) мати визначений і явно видимий здалеку знак розрізнення; в) відкрито носити зброю; г) дотримуватись у своїх діях законів і звичаїв війни. У Додатковому протоколі 1 від 1977 року в цій конвенції вказується також і на необхідність мати відповідальне командування, підпорядковуватись внутрішній дисципліні, дотримуватись норм міжнародного права. Особовий склад Української Повстанської Армії відповідав цим вимогам.

Советський Союз повністю ігнорував всі норми міжнародного права. Щоб позбавити УПА підтримки цивільного населення, СРСР порушував міжнародні конвенції, ним же підписані, і практикував у Західній Україні жорстоке поводження з місцевими жителями, катування, взяття закладників, посягання на людську гідність, депортації на територію Росії в місця з суворими кліматичними і побутовими умовами. Все це робилося руками тих, які тепер числяться в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» як «колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп фашистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу ССР». Це вони чинили злочин проти миру і людства. Це вони здійснювали геноцид українського народу.

Згідно з міжнародним правом, вояки УПА і члени збройного підпілля ОУН є учасниками бойових дій. Це значить, що репресивні заходи, за-

стосовані щодо них каральними органами Советської Росії були незаконними. Потерпілі від беззаконня мають бути не просто «реабілітовані». правонаступниця ССРСР Російська Федерація повинна оплатити членам ОУН-УПА їх моральні та матеріальні збитки. Працівники т. зв. «правоохоронних» та інших каральних органів колишнього ССРСР, які проживають на території України, всі повинні пройти перевірку про їх причетність до геноциду українського народу. Винні мають бути позбавлені державної підтримки та покарані згідно з чинним законодавством та міжнародними зобов'язаннями України.

До кримінальної відповідальності повинні бути притягнуті також ті, які в часи існування Советського Союзу, а також протягом 11 років незалежності займалися розпалюванням міжнаціональної ворожнечі, зводячи наклеп на український національно-визвольний рух у засобах масової інформації, в галузях науки, освіти, культури. Закон України «Про статус ветеранів, гарантії їх соціального захисту» має бути скасований Верховною Радою України як антиукраїнський.

Має бути прийнятий Закон чи Постанова Верховної Ради «Про визнання вояків ОУН-УПА, як учасників національно визвольної боротьби української нації» та Закон України «Про статус учасників українського національно-визвольного руху», які мають гарантувати державну підтримку тим, хто кров'ю здобував незалежність України, а не захищав окупаційний московський режим від справедливого гніву українського народу.

Робота у цьому плані зі сторони Організації Українських Націоналістів, Центру Національного Відродження ім. С. Бандери ведеться.

12 жовтня 2001 року з ініціативи Центру Національного Відродження ім. С. Бандери у місті Києві було проведено «круглий стіл» на тему: «Роль та місце ОУН і УПА в національно-визвольній боротьбі середини ХХ століття». Участь в його роботі взяло багато відомих науковців, політиків, членів урядової робочої групи по вивченню ОУН-УПА, включно з її головою Станіславом Кульчицьким.

У прийнятій резолюції говориться:

Нами опрацьовано значну кількість документів, проаналізовано різноманітні аспекти боротьби ОУН-УПА і ми переконані, що головною метою повстанських формацій було здобуття Української Самостійної Соборної Держави та побороювання тих сил, які цьому протидіяли... будівництво України, як правової, демократичної держави неможливе без встановлення історичної, національної та соціальної справедливості.

Бракує одного – рішення найвищих державних чинників, яке б продемонструвало політичну волю влади до встановлення справедливості.

Кожен депутат Верховної Ради України отримав вимогу від патріотичних сил України підтримати дані законопроекти, які обов'язково будуть внесені на розгляд сесії Верховної Ради депутатами-націоналістами.

Ряд обласних, районних, сільських та селищних рад приймають на своїх сесійних засіданнях звернення до Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України з вимогою взяти активну участь у розробці Закону України: «Про статус учасників українського національно-визвольного руху», де вимагають врахувати інтереси всіх учасників національно-визвольних змагань: воїнів ОУН-УПА, січових стрільців, воїнів УНР чи УГА, дивізійників тощо.

Ведеться, особливо молодими науковцями, дієва дослідницька робота. Видається ряд праць, які розкривають діяльність націоналістичного руху в усіх регіонах України.

На осінь готується конференція, на якій плянується висвітлити боротьбу ОУН-УПА в загальноєвропейському розрізі, порівнюючи її з боротьбою інших національно-визвольних рухів.

Історії неможливо зупинити. Я впевнений, що боротьбу ОУН-УПА в Україні все таки буде визнано на державному рівні тим, чи іншим керівництвом, як національно-визвольну боротьбу української нації.

Але найбільшою вдячністю їм, нашим героям, напевне буде побудова вільної, багатой і процвітаючої української держави, за яку вони боролись.

Герої не вмирають, вони лише відходять у вічність, залишаючи після себе справу, послідовників, ідеї.

Можна сказати, що легенда, символ і заповіт, що їх дала нам УПА, тоді стануть живою дійсністю, коли ми, наші діти та онуки житимемо тими ідеалами, тим духом, тією жертвою, посвятою і любов'ю до рідної землі й народу, що ними жили й горіли герої ОУН-УПА. На великодушній жертві нашого народу і його героїв виросте вільна, самостійна й суверенна Україна.

Слава Україні!

Резолюції крайового відзначення 60-ліття утворення Української Повстанської Армії на терені Великої Британії

Центральне Крайове відзначення 60-ліття Української Повстанської Армії відбувається з рамени Крайового комітету, до якого увійшли: Союз Українців у Великій Британії, Організація Українських Жінок, Об'єднання бувших Вояків Українців, Спілка Української Молоді, Пласт, Українське Товариство та Українська Інформаційна Служба.

Згадані організації та їхнє багатотисячне членство, виходячи з преамбули Конституції України, де чітко й однозначно записано про нашу спільну «відповідальність перед Богом, попередніми, нинішніми і прийдешніми поколіннями», обстоюють від теперішнього Уряду та Верховної Ради України, щоб вони визнали: Українську Повстанську Армію та Організацію Українських Націоналістів, які вели національно-визвольну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу.

Стверджуємо, що сьогодні вся патріотична громадськість в Україні та поза нею очікують, що остаточне визнання борців національно-визвольних змагань 1939-1950 років відбудеться ще до 60-літнього ювілею створення УПА 14 жовтня на свято Покрови Пресвятої Богородиці.

Підкреслюємо, що в усіх європейських народів, які в різні часи своєї історії у ХХ столітті воювали по різних сторонах барикад, вже давно наступило громадське примирення. Лише в нас під тиском антидержавних сил влада ігнорує це питання!

Ми визнаємо, що акт державного визнання ОУН-УПА має, крім юридичного значення, також важливий гуманітарний аспект. Цей акт допоможе нам подолати психологічний розрив між українцями окремих регіонів і дозволить інтеграцію народу в єдиний національний організм.

Із цим актом загальнодержавного значення постає питання про перепоховання воїнів ОУН-УПА з лісових могил на військові цвинтарі. Ці могили мають перебувати під державною і всенародною опікою. Такий акт дасть почин до перевезення тлінних останків провідників і видатних діячів наших національно-визвольних змагань ХХ століття з усіх чужих країн на рідні землі.

Ми вітаємо і підтримуємо ініційований Кабінетом міністрів України законопроект «Про відновлення історичної справедливості стосовно борців за свободу і незалежність української держави», який пропонує визнати боротьбу ОУН-УПА боротьбою за свободу і незалежність української держави, а також вважати їх діяльність у період з вересня 1939 до 1950 років визвольним рухом, організованого з однією метою – відновлення Української Самостійної Соборної Держави.

Ми закликаємо Верховну Раду прийняти цей законопроект ще напередодні відзначення 60-ліття УПА.

Зі святом 60-ліття з дня постановня УПА ми вітаємо український народ, ветеранів Української Повстанської Армії та членів Організації Українських Націоналістів, які своєю боротьбою захистили честь українського народу й наблизили відновлення Української держави.

Вічна слава Провідникові ОУН Степанові Бандері, натхненникові визвольної боротьби українського народу!

Вічна слава першому командирові УПА Дмитрові Клячівському- Климові Савуру!

Вічна слава Головному командирові УПА генералові Романові Шухевичу-Тарасові Чупринці!

Вічна слава шефові штабу УПА генералові Дмитрові Грицаєві-Перебийносові та тисячам інших знаним і незнаним воїнам ОУН-УПА!

Слава Україні! Героям Слава!

Лондон, 21 вересня 2002 року.

*Крайовий комітет для відзначення
60-ліття Української Повстанської Армії*

Звернення членів Спілки політв'язнів-українців у Польщі в справі визнання УПА

Президентові України Леонідові Кучмі
Прем'єр-міністрові України Анатолієві Кінаху
Голові Верховної Ради України Володимирові Литвину

Ми, члени Спілки політв'язнів-українців у Польщі, що боролися в рядах Української Повстанської Армії за незалежність України, зібрані на ювілейному святі 10-річчя Спілки та 60-річчя УПА, приєднуємося до численних петицій, спрямованих до найвищих органів влади в Україні з вимогою визнати УПА воюючою стороною у Другій світовій війні та визнати за її членами всі права і привілеї, які прислугуюють військовим комбатантам.

Українська Повстанська Армія була продовжувачем традицій українського національного визвольного руху на шляху до створення незалежної і суверенної Української держави. Тепер, коли ця мета була здійснена, воїни УПА не можуть бути відсунені осторонь і трактовані гірше від комбатантів Червоної Армії. Приклад інших цивілізованих націй – Німеччини, Італії, Еспанії, Португалії чи Польщі вказують, що лише зрівняння у правах комбатантів різних формацій веде до злагоди і національної єдності, необхідних для побудови справді демократичної державності.

Українська Повстанська Армія на західноукраїнських землях була масовим національно-визвольним рухом, створена з низів, з самооборонних збройних відділів, представляла інтереси й служила виключно українському народові. До лав УПА всі ми – українські селяни, робітники та інтелігенція – йшли добровільно з єдиною метою – віддати свої сили та здібності і навіть життя за волю нашої Батьківщини – України. Ми присягали вірно служити виключно Україні й не поступатися ніякому окупантові України. Ми були рухом опору проти фашистського і комуністичного тоталітаризмів та поневолювачів українського народу на його, цього ж народу, власній землі. Багато з нас таки віддало життя для цієї ідеї.

Тут, на Закарпатті, ми станули в обороні українського населення безпощадно винищуваного всякими ворожими військовими формаціями, як і ворожим підпіллям. Ми не розраховували тоді на ніякі приватні інтереси і користі, але вважали своєю честю і своїм обов'язком боронити життя і хатнього обійстя своїх рідних – батьків і матерів, братів і сестер, старців і малих дітей.

Якщо сьогодні дехто з наших ворогів закидає нам, що нашою метою було відірвати частину території від Польщі, то фальсифікує історію. Тут була наша маленька батьківщина, тут мирно жив наш народ, а державний кордон механічно відділив цю частку українського населення від його материка. Комуністичний уряд Польської Народної Республіки не бачив іншого способу розв'язання т. зв. «українського питання», як позбутися українців з цих земель і збудувати однонаціональну державу. Єдиним оборонцем одвічних прав українського населення проживати на території Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя були частини Української Повстанської Армії.

Перемишль, 30 липня 2002 року

Члени Спілки політв'язнів-українців у Польщі

Степан Семенюк

Етос УПА як історична пам'ять боротьби за державність

Польський історик, радше соціалістичного напрямку думання, так писав про історичну пам'ять – етос українців двадцятого століття: «Щоправда, західноукраїнська держава [йдеться про ЗУНР – С. С.], проіснувала всього півроку, але її діяльність (законодавча, адміністративна, створення власного війська) залишили глибокий слід у свідомості галицьких українців».¹

Від себе додаймо, що цей глибокий слід залишився не тільки в галицьких українців, а взагалі українців по втраті державности на початку двадцятих років ХХ ст. Люди пізнали смак власного державного життя, і то, в тій чи іншій формі, не лише в Україні від Холмщини по Кубань, але й далеко поза межами, навіть на Далекому Сході. Ніщо так не об'єднує народ, як спільні зусилля творення свого життя, життя державного, де кожний знаходить своє місце для діяльності для себе і для загалу. Бо етос державного життя є всеохоплюючим, він є проявом буття народу.

Думаю, що так можна (треба!) сказати і про наслідки творення українського державного життя після 30 червня 1941 року і збройної боротьби УПА за Українську державу. Підкреслимо ще раз – ніщо не дає такого задоволення, як плоди власної праці, тяжкі, криваві труди... Тому не дивно, що після занепаду збройної боротьби, яка тривала майже десять років, залишився отой глибокий слід у свідомості учасників тих героїчних і тяжких літ, в усього народу і наступних поколіннях. В пам'яті нашої (народу) залишився ентузіазм патріотичних зусиль, збройної боротьби за власну державність і пам'ять власної державности, в тому і підпільної. А відомо, що пам'яті не можна замордувати, хоч наші «воріженьки» зусиллям величезних сил військово-політичних і репресивних старались виполоскати з нашого розуму нашу історичну пам'ять, а боротьбу за державність зокрема. Вона все жевріла, дуже часто скрито, але часто вибухала в різних місцях і в різних формах, в тому числі й у в'язницях і таборах – за українське шкільництво, за свою Церкву, за свою тотожність тощо. Але і збройний партизанський рух, хай окремих, ще існував в Україні в тридцятих роках. Як пише в своїх спогадах П. Шелест, тоді бували випадки обстрілу комітетів компартії на Донбасі з автоматичної зброї. Мабуть, тому П. Шелест, коли став генеральним секретарем КПУ, зі страху перед націоналістами домігся у Москві збільшення чисельности КГБ в Україні до 10 тисяч.

В історії народів поневолених, хоч не тільки, найтривкішу пам'ять завжди становили визвольні змагання. Визвольні рухи, на відміну від «звичай-

1. Я. Радзейовскі. КПЗУ 1919-29.

них» війн, мають ще й моральний вимір. «В борні кується краща доля, встають заковані з оков», як співали колись. Поневолений, стаючи до боротьби зі своїм гнобителем, гнобителем свого народу, ставав рівним своєму ворогові – окупантові. А це вже питання не тільки військове, але передовсім морально-політичне, яке давало почуття своєї вартості і гідності. Ми ставали звичайним народом серед інших народів, бо першою умовою визволення із кайданів є – відважитись бути вільним. Власне, ті, які ставали до збройної боротьби з наїзниками, мали відвагу бути вільними, а за ними йшли інші. Творення власної державності повертало нам почуття власної сили і вартості. Поліщук, кубанець, лемко, ставав державотворцем на власній землі й зі зброєю в руках, здобутою у ворога, боронив її, обороняв себе і свій народ.

Тому не випадково сталося, що перший пам'ятник воjakам УПА був поставлений у Харкові зовсім молодими людьми, а тоді – на Буковині в с. Рогізна. Бо боротьба УПА, а її не можна відділити від ОУН, хоч деякі «патріоти» дуже стараються, була боротьбою за людську гідність і місце в серцях наступних поколінь.

Треба виразно усвідомити, що змагання за волю, а нашим політичним кредо-кличем було: «Воля народам! Воля людині!», є найшляхетнішою боротьбою із всіх змагань людини. Бо, як писав Руссо, відмовитись від волі – значить відмовитись від гідності людини.

Зупинився над цими поза чисто, так би мовити, військовими питаннями, бо задля них і велась збройна боротьба. Адже наша війна не велась для війни, а мала суспільно-політичні цілі – визволення з фізичної, політичної і моральної неволі.

А чи справді етос, історична пам'ять, передались і збереглись у серцях наступних поколінь? Цього ніхто не може заперечити, хоч нищення його окупанти вели жорстокими методами – фізичним нищенням людей, «перевихованням» молоді тощо. Як тільки камінь, що гнітив нас усіх, хоч трішки вдалось відсунути, люди, а зокрема молодь, голосно заговорили скрізь про визвольну боротьбу УПА. На виклади приходили сотні студентів, а які мудрі завдавали питання!

Не обійшлося також без провокаційних питань, зокрема зі сторони викладачів історії, які орудували завченими фразами. Скільки разів самі студенти приходили додому на розмови про ті події, і то не лише в західних областях, але також у Києві та інших. Зустрічі з офіцерами армії в Києві тривали не раз по кілька годин.

1992 року перед I Світовим форумом українців на конференції про націоналізм у змаганні за державність радісно вразили доповіді молодих науковців з Київського університету ім. Т. Шевченка, їх багатюще знання проблеми. А в Ягеллонському університеті в Кракові по півторагодинній доповіді (українською мовою) дискусія тривала три години при переповненій аудиторії (польською мовою).

І хоч деякі українські легальні товариства і видавництва в Україні та Польщі були засновані партійними органами і передані під опіку спецслужбам, то ту копітку роботу з активізації українського середовища на низах робили люди, пов'язані в той чи інший спосіб з визвольною боротьбою. Досить нагадати І З'їзд УСКТ в Польщі, змагання за відродження УГКЦ в Україні та в Польщі, заходи, на яких молоді люди приходили з національними і націоналістичними (червоно-чорними) прапорами, навіть на релігійні відправи. Або рейди в Карпатах студентів, які дуже тривожили спецслужби. Адже тих молодих тоді людей не організувало ані УСКТ, ані інша офіційна організація, їх ніхто не примушував, навпаки, за організацію цих імпрез не один мусів сповідатись в спецорганах, а дехто втратив працю. Були також і арешти... Та все ж таки хто підняв українське питання на з'їзді «Солідарности»? – наша молодь! Коли у вісімдесятих роках йшла підготовка до відзначення 1000-ліття християнства в Україні, і довелось побувати в десятках місцевостей з доповідями, завжди виринали питання про ролі Церкви в житті нашого народу і ролі в державотворенні. Хто бував на таких зустрічах, а вони часто тяглись годинами, той бачив, як вибухала наша історична пам'ять.

Характерно, що, напр. «Наше Слово», властиво, не вело відкритої пропаганди проти «буржуазних» націоналістів, хоч листи читачів просто із секретаріату редакції передавались негайно до органів безпеки. (Окремі випадки окремих редакторів не будемо тут згадувати). Боялись, мали такий наказ влади чи відчували свою мізерність перед величчю питання? (Задля історичної правди годиться нагадати, що головний редактор «НС» М. Вербовий, опинившись у Києві в редакції «Українського Слова», першу свою редакційну статтю присвятив наклепам і нападам на УПА-ОУН, наклепам на бандерівців...).

І все це діялось тоді, коли від закінчення війни велась на державному рівні постійна антиукраїнська пропаганда, пропаганда брехлива... 1956 року пригадую плякат на вітрині ЕМПКУ в Познані, на якому була фотографія німецького солдата з автоматом а під фотографією напис: українські власовці на вулицях Варшави під час повстання. Тому, мабуть, і досі в пам'яті багатьох поляків утвердилось і запам'яталось втовчене брехливою пропагандою про участь українців у погромі Варшавського повстання 1944 року.

В Україні ситуація була подібна, хоч там розстрілювали «буржуазних» націоналістів за УПА ще в шістдесятих роках. Але не забуваймо, що націоналістами-бандерівцями були В. Стус, Марченко, на формування світогляду Л. Лук'яненка мав великий вплив змаг УПА, про що він сам писав у своїй біографії. Прикладів можна давати і давати з життя в Україні, в Польщі і на інших землях. Всі вони – поодинокі чи колективні, свідчать, що етос УПА, як історична пам'ять державотворення і боротьби за волю, мав і має незаперечний вплив на формування нашої національної то-

тожності, нашого Я. Навіть у в'язницях, від Вронок по Колиму, політично-моральна постава учасників вояків ОУН-УПА здобувала пошану і визнання не тільки в товарищів по недолі різних національностей, але й у владоможців і чужого населення.

Можна, очевидно, поставити питання, чому власне збройний, військовий чин має таку тривку пам'ять у серцях і розумі людей, а не інші діяння, дуже потрібні й добротворчі в житті народу? Була ж у нас добре просперуюча (і спомагаюча нашу боротьбу), напр., кооперація, «Просвіта», політичні партії, от хоч би УНДО, яке немало робило для піднесення самосвідомости населення, був «Сільський Господар» та чимало інших. Праця їх була, як тепер модно називати, органічною і конструктивною. І це правда. Справа, мабуть, у тому, що всі ці дуже важливі діяння без власної політичної надбудови, якою завжди є власна держава, раніше чи пізніше під чужою окупацією перестали б бути українськими, стали б просто установами тієї держави, на території якої знаходились. Приклад УССР в СРСР дуже переконливий, як, зрештою, і під іншими займанщинами, а німецькою зокрема. Тому В. Мудрий був членом УГВР, членом ОУН... Недарма сьогодні в Україні чимало політиків радить нам не займатися політикою, а тільки економікою. А хто за нас і для нас буде займатися політикою? – відповіді не треба далеко шукати, щоб зрозуміти, про що тут йдеться.

Є ще одне питання. Так склалося, що світ (держави) зауважують інші народи, часто ними поневолені, тільки тоді, як ті народи ведуть збройну боротьбу за свою волю і свою державу, іноді десятиліттями. Так було, властиво, завжди, і не лише у нас. Згадаймо визвольні війни в Африці, Азії, в Європі також. Щоправда, там накінець сідали до розмов і опускали колоніяльні знамена, чого біля нас не було, але правда є такою, а не іншою. І ми тут не виняток.

Не забуваймо також, що в сьогоднішньому світі і в Європі, ближче нас, де вже 50 років нема «справжньої війни», кожна держава має свою армію і повсякчас її скріплює і модернізує – для «збереження миру». Мудре зрозуміння цього питання і є стержнем тривкості етосу УПА. □

Василь Кук

Штаб-квартири Головного Командира УПА

Штаб-квартири Командира, або місця постою, чи, як їх називали в підпіллі з метою конспірації, «хати», постійно змінювалися, залежно від потреб керівництва, вимог конспірації та конкретних дій репресивних органів, а також від загальної окупаційної політики щодо населення. За часів польської окупації були одні вимоги до організації «хат», за німецької – інші, і цілком особливі – у період російсько-більшевицької займанщини. Отже, «хата» – це конспіративне помешкання, у якому підпільникові доводилося жити й працювати. У такій «хаті» найчастіше влаштували ще й добре замасковану криївку, де зберігалися запасна зброя й амуніція, а також медикаменти, гроші, нелегальна література, канцелярське приладдя, харчові продукти тощо.

Перебування підпільників у криївках стало необхідним у той час, коли советські органи безпеки почали проводити масові облави й тотальні перевірки населених пунктів, лісових масивів. Для проживання криївки використовувались переважно взимку. Так, у період німецької окупації Командир здебільшого переховувався в лісі, або жив нелегально в місті за фальшивими документами.

У серпні 1944 року, під час наступу советської армії на німецькому фронті, Роман Шухевич перебував із відділом кіннотників у селі Улашківці над рікою Серет, на півдні м. Чорткова. По Серету проходила тоді лінія російсько-німецького фронту, і Командир поставив собі за мету переправитись у тили советської армії. Там були також дві його зв'язкові – Галина Дидик і Катруся Зарицька (за спогадами Г. Дидик).

Улітку й восени цього ж року та взимку 1944-1945 років Шухевич знаходився в Бережанському та Козівському районах, в околицях сіл Бишки, Потік, Конюхи, Августівка, Жуків, Рай. Заїздив і до Підгаєцького району. Тут, у с. Волощина в домі Осадци та в лісі за селом, улітку 1945 року він зустрічався зі мною та з окружним провідником ОУН Михайлом Хомотою-«Обухом». Ми тоді також побували в селі Криве Козівського району, де вели розмови з провідником ОУН Тернопільської області Петром Шанайдою-«Данилом» та з членами цього проводу.

«Хата» в с. Августівці

На Бережанщині в тому часі Т. Чупринка мав «хату» з криївкою в с. Августівці. Про це розповів мені зв'язковий Командира Григорій Каня, нар. 1921 року в с. Черниця Брідського р-ну, член ОУН з 1938 року, від 1941 року – зв'язковий провідника ОУН на ЗУЗ Романа Кравчука (на

Волині, м. Кремінець). У 1943 році Р. Кравчук відправив друга Кая у розпорядження Романа Шухевича, який тоді перебував у Бібреччині. До серпня 1944 року Кая – зв'язковий Головного Командира та провідника Романа Кравчука. У середині серпня 1944 року Шухевич дає завдання командирові боївки своєї охорони Іванові Когуту-«Бродичу», «Чаду» та Григорію Кані збудувати криївку в с. Августівка Бережанського району (недалеко сіл Бишки, Конюхи). Криївку спорудили в господарстві рідного брата «Бродича» – Петра Когута. Тут Командир перебував з осені 1944 року до весни 1945 року. Періодично виїздив на зустрічі, а весною залишив криївку й більше сюди не повертався.

Петро Когут був на той час у станиці ОУН с. Августівки господарчим, а отже дбав про матеріальне забезпечення відділів УПА (харчові продукти, одяг, взуття). Для їх зберігання він мав невеличку хатню криївку-магазинчик, тож збудували схрон для Командира за три метри від неї. З розповідей П. Когута відомо: «Вхід до криївки був із хати. В кімнаті відкидався камінь, що служив за покришку, і відкривався вхід до льоху (пивниці). Звідси йшов прохід (коридор) довжиною біля десяти метрів до криївки. Приміщення криївки мало чотири метри в довжину, три метри в ширину й висоту в ріст людини. Стіни були оббиті килимами, а підлога встелена дошками. Були тут ліжка, стіл, крісла. Над стелею криївки був шар землі товщиною до півтора метра. Посередині подвір'я росла груша, що мала дупло до самого низу й служила вентилятором повітря і для встановлення радіоантени».

«До цієї криївки, – розповідає д. Кая, –

ми з «Борисом» вернулися з Рогатинщини на початку травня 1945 року. Під жнива (у серпні) приснився мені сон, що вхід до криївки завалився. І ми з «Борисом» покинули криївку й пішли в поле. Тим часом до криївки повернулися «Чад» і «Рибак». Уранці зв'язкова «Маруся», яку арештувала большевицька поліція, «зрадила» й привела до криївки спецгрупу НКВД. «Рибак» застрелився, а «Чад» здався, став зрадником і повів спецгрупу до с. Рай біля Бережан, де була друга криївка Командира Шухевича, але Командира там не було.

Як же так сталося, що зв'язкова «Маруся», вона ж «Наталка» (справжнє ім'я – Стефанія Галушка, із с. Бишок), «зрадила» й привела енкаведистів до криївки в с. Августівці? Щодо цього маємо досить детальне донесення майора НКВД Соколова генерал-майорові Горшкову від 3 січня 1945 року, м. Чортків, з якого також дізнаємось про організацію та діяльність провокаційних спецгруп НКВД:

У тому часі Бережанським РО НКВД була затримана зв'язкова «Наталка», яка під час допитів призналась, що вона зв'язкова обласного провідника «Нестора», вона під час спроби втечі з КПЗ – пристрелила з пістолета міліціонера, який її охороняв, і, як видно з інформації, фігура була цікава [...] Вона так зізнавала, що жодних оперативних заходів по них провести було неможливо.

Ясно було, що вона брехала, скриваючи щось важливе [...] На допитах у Чорткові вона також нічого суттєвого не зізнала [...] Я рішив поступити з нею так: прибувши до Бережан, зробити видимість її вербовки (у сексоті), дати їй завдання убити «Нестора», а я був переконаний, що вона від нас втече, й тоді, коли вона буде від нас утікати, затримати її під видом СБ (ОУН) і допитувати її вже як сексотку (НКВД).

Отже, «Наталка», вона ж «Маруся», мужньо трималася під час допитів у ході слідства, не видала жодної таємниці, але стала трагічною жертвою підлих большевицьких провокацій. Такі методи досить широко використовувались большевицькою владою в боротьбі проти учасників національно-визвольного руху й завдавали великої шкоди українському народові – призводили до смерті багатьох цілком невинних людей.

Відповідно цього провокаційного плану «Наталку» підвезли до с. Бишок і звільнили з-під варті, оточивши перед тим село військами, щоб унеможливити втечу. Через деякий час там з'являється провокаційна група нібито СБ ОУН, заарештовує її як сексотку, забирає до криївки й допитує. «Наталка», нічого не підозрюючи, будучи впевненою, що потрапила до своїх, розповідає правду. Зізнається, що вона є зв'язковою Командира «Білого» (Чупринки) і що контактує з ним через зв'язкових, які перебувають у с. Августівці в криївці.

Нижче в донесенні зазначено:

Ми зразу з ротою бойцов виїхали на операцію в село Августівку, де в домі Когута Петра – це будинок, де була криївка центрального провідника. «Наталка» нам показала добре замасковану криївку, в якій находились два бойовики «Білого» – «Рибак» і «Чад». Ми розкопали криївку, «Чада» вдалось витягнути живим, а «Рибак» застрілився. У криївці ми знайшли бібліотеку, машинку для писання, 7 малих одиниць зброї і багато різних речей, що належали «Білому» та його охороні.

Тоді ж кагебісти знайшли малу криївку – забрали звідти всі запаси, призначені для УПА: чоботи, костюми, тканини для костюмів, кравецькі машини та багато цінних речей. Господарство Петра Когута конфіскували, а його засудили до десяти років тюрми. Відбував покарання в таборах Печори, Казахстану та Норильську. Після звільнення жив у с. Струтин поблизу Золочева, де й помер улітку 2001 року.

«Хата» в с. Раю

«Чад» нам розповів, – подається в донесенні, –

що коло Бережан, недалеко від села Рай, у криївці в подвійному даху повинен бути «Білий», ми негайно виїхали на машині комбінату, але в цій криївці «Білого» не було. Там був його ад'ютант «Артем» («Назар») і окружна провідниця Легета. «Артем» застрілив Легету, підпалив хату, хотів утекти, але його прострелили в ногу із гвинтівки (кріса) і взяли живим. Легета згоріла, в хаті

згоріло багато документів і більша сума грошей [...] «Артем» нічого суттєвого на допитах не сказав.¹

Докладніше й дещо інакше розповідає про трагедію в с. Раю зв'язкова Головного Командира Галина Дидик: «Ми ще затримались коло Бережан у с. Раю. Там була маленька хатка над потічком. Жила в ній одна жінка зі старенькою бабусею і хлопчиком. Ми заквартирувались на стриху».

Член Братства УПА з с. Рай Іванна Кулик повідомила, що

«одна жінка» – це Гладчук Антоніна, яка мешкала тут зі своєю мамою Марією Клезор («старенькою бабусею») і маленьким чотирирічним синочком Остапком. Гладчук Антоніну большевики арештували, а бабусю із синочком кинули з берега в потічок. Бабуся, після того, як згоріла їхня хата, деякий час жила в хаті родини Дмитра Мирона й уже померла. Синочок виховувався у вуйка, а коли виріс, поїхав працювати в Донбас. Дальша доля мами й сина Остапа – невідома.

«Але сталося так, – продовжує Галина Дидик, –

що один з охоронців Провідника здався. А було це так, що розкрили їх криївку, було там двох, один із них застрілювався, другий здався. Звали його «Чад». Ось він розказав, що коло Раю є таке місце. Але, видно, нам пощастило. Уночі з криївки наші (зв'язкові) вийшли, залишився тільки хлопець-зв'язковий «Назар» і дівчина з району. Раненько вони були оточені. Дівчина струїлась, а «Назар» застрелився, точніше, важко себе поранив і узяли його живим до тюрми. Загинув потім у таборі. Хату большевики підпалили, дівчина, здається, була ще жива, її витягнули гаками, так і залишили біля хати на полі, щоби хтось із рідних міг її пізнати й так ще когось арештувати. Це сталося десь наприкінці серпня 1945 року.

Дівчину залишили біля спаленої хати, аж поки не випав сніг. Ніхто не приходив. Був у дівчини хворий батько і мати, прекрасна жінка, але вона боялась. Не раз гляділа в той бік, та біля тіла постійно стояла варта. Потім ця мати мені розповідала: коли вже падав сніг, вона підійшла туди, знайшла череп і три ребра й кусочок хребта. Собаки й лисиці розтягли все. Мати загорнула кості в шматочок полотна й принесла до хати. Падав сніг і замітав сліди. Удома було ще дві молодші доньки, ще зовсім маленькі (дівчина, яка загинула, була найстарша). Мати загорнула рештки костей доньки в простирадло, поклала на стіл, засвітила свічку, сама відправила панахиду, вночі на цвинтарі викопала могилку й так похоронила дочку. Пригадую собі цю чудову жінку. У цієї родини загинуло трьох осіб – син, дочка, яка також, щоб живою не потрапити до рук большевиків, зажила отруту й померла в лікарні, й ця дочка, яка загинула в Раю.

Пані Іванна Кулик, яка жила по сусідству з родиною Легетів, подає таку інформацію: дівчина, що загинула в огні палаючої хати – це Іванка Легета, нар. 1920 року, с. Рай, у селянській родині Антона й Марії Легетів. У

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Київ, 1994. – Кн. 2. – С. 443-445.

їхній сім'ї було семеро дітей. Найстарша – Іванка, член ОУН. Її сестра Марійка, 1923 року народження, член ОУН, під час арешту в селі Рогачині, щоб не потрапити у в'язницю, отруїлась, але большевицькій поліції вдалося її врятувати. Згодом дівчину замордували в Бережанській тюрмі. Брат Йосип, 1925 року народження, вояк УПА, загинув у бою з кагебістами в Підгаєччині. Четверо дітей вижили: Роман (1928 р. н.), Ольга (1930 р. н.), Михайло (1936 р. н.) та Микола (1940 р. н.).

«Хата» в с. Пукові

Галина Дидик інформує: «Черговим місцем постою Командира було с. Пуків на Рогатинщині. Там „хата“ Командира була в домі вчительки. Тут без пригод перезимували з 1945 на 1946 р.»²

«Хата» в с. Княгиничах

У жовтні 1946 року Оля Ільків-«Марійка» зорганізувала «хату» в с. Княгиничах, також у Рогатинському районі. Вона на підроблені документи легально винайняла будинок і переселилася сюди з маленькою дитинкою Дзвінкою, своєю мамою й нібито двоюрідною сестрою «Манею» – підпільницею Катериною Зарицькою. Ролю чоловіка Олі виконував підпільник Любомир Полога, студент медінституту у Львові. Уся «родина» жила за підробленими документами, як українські переселенці з Польщі. Командир із двома охоронцями – зв'язковими «Славком» і «Левком» – перебував тут до 21 вересня 1947 року. «Хату» довелося залишити після арешту «Мані» (К. Зарицької) в м. Ходорові.

«Хата» в с. Грімному

З Рогатинщини Командир переніс своє місце постою в Комарнянський район на Львівщині, у с. Грімне. Тут організаторами «хати» були Дарія Гусяк, її мама та зв'язкова «Марта». Усі вони мали підроблені документи й видавали себе за переселенців з Польщі. Помешкання отримали в приміщенні колишньої священичої плебанії. Одну половину будинку займав православний священик, а другу сільрада віддала переселенцям. Для конспірації «переселенки» займалися кравецтвом. У їхній кімнаті під підлогою зв'язкові Командира «Славко» й «Левко» викопали криївку на 3-4 особи. Одна дошка з підлоги піднімалася й у такий спосіб відкривався вхід. Але там тримали лише окремі речі, то була запасна криївка. Про «хату» знали Катерина Зарицька-«Катруся» й Галина Дидик. Після провалу «хати» в Княгиничах деякий час, може днів з 10, тут перебував Командир. У приміщенні була простора кухня, хлопці ж мешкали в другій кімнаті, де

2. Дидик Г. Спомини // Жовтень. – 1992. – № 9-10. – С. 110-111.

поставили параван – за ним ховалися, якщо заходив хтось сторонній. Узимку, на початку 1948 року, ця «хата» розконспірувалась. Якось несподівано туди зайшов дільничний міліціонер і побачив двох озброєних хлопців. Зчинилась перестрілка, міліціонера вбили, але з «хати» довелося негайно тікати. Шухевич на той час був відсутній – жив у Львові. Усі щасливо дістались до міста й доповіли Командирові про випадок у с. Грімному. Галина влаштувала маму Дарки в с. Дегові як господиню в домі священика, а Дарку й «Марту» Т. Чупринка направив на підпільну роботу в терені. «Левко» та «Славко» залишилися у розпорядженні Командира.

«Хати» Командира у Львові

Командир досконало знав місто, мав у ньому багато друзів і завжди почувався впевнено. У Львові, по вул. Балашовській, у 2-му ґетьорі, мешкав його добрий друг іще зі студентських часів, співорганізатор рекламної фірми «Фама» Богдан Чайківський. То була добре законспірована «хата» і саме там знаходився Роман Шухевич у січні 1943 року, коли його розшукувало німецьке гестапо, щоб арештувати. По цій же вулиці, у 5-му ґетьорі, мала помешкання їхня знайома «Маруська», інколи Шухевич зупинявся в неї (зі спогадів Богдана Чайківського).

Галина Дидик організувала у Львові «хату» ще в 1946 році. Вона підшуквала будинок на Знесінні (вул. Сушницька, 4?), де жили дідусь і бабуся, і приписалась як переселенка. Для конспірації займалась пошиттям білизни. Мешкала там упродовж літа. Тим часом КГБ у процесі допитів арештованих довідалось про цю «хату». Один із них розповів про своє знайомство з Галиною Дидик, її місце перебування й отримав доручення стежити за нею та про все доносити. Саме ця особа й повідомила Галині про небезпеку, що їй загрожувала. Оскільки КГБ плянувало через Галину зловити Шухевича, то її поки не чіпали. Дівчину бачили, навіть розмовляли з нею, але чекали того часу, коли до «хати» прийде Командир. Отримавши попередження, Галина більше в помешканні не з'являлась, а речі, що там залишилися, вночі таємно виніс зв'язковий Т. Чупринки Любко Полюга.

Після провалів «хат» у Княгиничах та в Грімному Галині пощастило підшукати для Командира помешкання у Львові, на Личаківській горі – в Лисиничах, у домі пані Олени Яремкової-«Гайдамачки». Це був «особнячок» по вулиці Кривій, із високою огорожею довкола. З погляду конспірації місце підбрали дуже вдало. У цій «хаті» Командир прожив зиму з 1947 на 1948 рік. У той період він почав хворіти на серце.

Роман Шухевич мав у Львові ще одну запасну, добре законспіровану «хату», зорганізовану досвідченим підпільником Григорієм Голяшем із с. Бишок. Знаходилась вона в будинку по вул. Маріюпільській, 32, у помешканні Марії Угрин. У підвалі були дві добре замасковані криївки. Р. Шухевич жив тут деякий час у січні-березні 1948 року й дав цим криївкам високу оцінку. Виявити «хату» органам КГБ вдалося щойно через 53 дні пі-

сля загибелі Командира. Тут 27 квітня 1950 року було захоплено в полон пораненого Григорія Голяша, який 16 червня цього ж року під час допиту вискочив зі слідчого кабінету № 70 у будинку внутрішньої тюрми УМГБ Львівської області й героїчно загинув.

Командир у с. Білогорці

Нову «хату» в с. Білогорці поблизу Львова Командир організував через провідника ОУН Городецького району «Юрка», який дав адресу й зв'язок до вчительки Нюсі Конюшик. Перші розмови з Нюсею провела за дорученням Командира Дарка Гусяк. Нюся Конюшик погодилась на те, щоб у її помешканні збудувати криївку для підпільників. Тут з осені 1948 року як хатня господиня залегалізувалась Дидик.

Усю родину Конюшиків – матір, вітчима Миколу Хробака та двох їхніх дітей, Наталку й Данила – у 1945 році переселили з рідного села Пикучичів, що на Перемищині, в с. Білогорщу поблизу Львова. То була національно свідома й патріотична українська родина. Нюся – 1916 року народження (на той час їй виповнилося 32 роки), ще до війни закінчила вчительську семінарію в Перемишлі й учителювала. Вродлива дівчина з буйним каштанового кольору волоссям і синіми очима жила осібно від родини, тож її помешкання було дуже зручним для роботи підпільників. Одна кімната й кухня розташовувались на першому поверсі, а спальня – поверхом вище, до неї вели дерев'яні сходи. Гостей господиня приймала внизу, а нагорі, у спальній кімнаті – спокійно працювали повстанці. Про всяк випадок у коридорчику, що передував спальні, зробили замасковану конспіративну криївку (поставили перегородку), у якій можна було заховатись від небажаних очей та зберігати підпільні речі (запасну зброю, літературу тощо). Саме тут знаходилась зимова штаб-квартира Головного Командира УПА з 1948 року. Разом із ним мешкали два бойовики, зв'язкові кур'єри – Михайло Заяць-«Зенко» (із села Берлин, що на Брідщині) та «Левко». Унизу, на кухні, в ролі домашньої робітниці господарювала зв'язкова «Анна» – Галина Дидик, за документами переселенка Антоніна Кулик. Слід відзначити, що «Зенко» був одним із найкращих спеціалістів з виготовлення документів. Завдяки йому кур'єри могли подорожувати по Україні та всьому ССРСР, а Головний Командир УПА навіть двічі виїжджав в Одесу на санаторне лікування. Ще в січні Генерал мав тут нараду з начальником Головного Військового Штабу УПА полк. Олексою Гасином-«Лицарем», а відтак продовжував успішно виконувати свої нелегкі обов'язки Командира УПА та Провідника ОУН.

Строга конспіративна поведінка всіх мешканців «хати», зокрема дотримання встановлених правил входу та виходу з будинку, була надійною запорукою перед провалом. Але уникнути небезпеки все ж таки не вдалося. Про «хату» знала ще одна людина, яка там постійно не проживала. У разі її таємного арешту в криївці ніхто не міг про це довідатися вчасно,

а отже й негайно вжити відповідних заходів. Підпільники намагалися не потрапляти живими до рук ворога, проте більшовики застосовували ряд найсучасніших методів, які давали можливість захоплювати повстанців у полон, «вибивати» з арештованих потрібні їм відомості. Треба відзначити, що підпільники добре знали, як у разі небезпеки заподіяти собі смерть, проте мало уваги приділяли іншим важливим питанням: як поводитись на випадок арешту, в тюрмі, на допитах, які методи застосовує ворог під час слідства та як можна з ними боротися.

Тією людиною, котра все знала про «хату», але там не мешкала, була зв'язкова «Дарка» (саме вона допомагала цю криївку зорганізувати). У четвер, 2 березня, «Дарка» приїхала до Львова; увечорі прийшла до «хати» й повідомила Командира про арешти знайомих священників, арешт її мами й про те, що за нею стежать у Львові агенти КГБ. За наказом Командира «Дарка» повинна була негайно виїхати зі Львова, але ще мала виконати одне доручення й повідомити про це у п'ятницю «Анну». На зустріч з «Анною» «Дарка» не прийшла. «Анна» поінформувала Командира. У «хаті» запанував неспокій, бо невихід на зв'язок міг означати арешт «Дарки». Дійсно, її в цей день схопили на вулиці кагебісти й відвезли в тюрму. Тієї ж ночі, у п'ятницю, Командир відправляє «Зенка» й «Левка» із завданням організувати нове приміщення. Шухевич мав у своєму розпорядженні запасні «хати», але попередньо необхідно було перевірити їх надійність. Перехід плянувалося здійснити в неділю вночі, 5 березня. У цей день мали проходити якісь місцеві вибори, а отже, підпільники сподівалися, що в неділю буде ще спокійно. Саме цим і пояснюється той факт, що в критичний момент Командир лишився сам, без охорони.

У п'ятницю кагебісти шляхом побоїв про «хату» Шухевича від «Дарки» нічого не довідалися. Тоді вони вдалися до іншого добре відпрацьованого методу – провокації. Знесилена «Дарку» перевели до лікарняної камери, де вже перебувала кілька місяців також нібито «побита й стуртурована» провокаторка «Мединська Рома». Коротка довідка: родом вона із села Карлів поблизу м. Снятина на Підкарпатті, мала незакінчену вищу освіту, агент німецького гестапо з вересня 1943 року, у 1944 році виїхала до Берліну, згодом до Австрії, а в 1945 році повернулась до Коломиї. У вересні 1946 року її завербувала доношувачкою військова контррозвідка «Смерш». Від червня 1947 року переходить на службу у Львівське УКГБ. Більшовики довідуються про її службу в гестапо та про зв'язки з СБ ОУН Коломийської округи. За це в травні 1949 року вони посадили «Мединську» в тюрму й після закінчення слідства почали використовувати для внутрішньокамерної агентурної провокаційної розробки членів підпілля. Досвідчена провокаторка мала на своїй совісті близько сотні невинних жертв, тому відносно легко їй вдалось обманути недосвідчену в тих справах «Дарку».

«Рома Мединська» зуміла завоювати довір'я «Дарки» й намовила її передати «на світ» вістку про свій арешт, щоб у такий спосіб застерегти друзів перед можливою небезпекою. «Дарка» повірила, написала коротеньку за-

писочку про свій арешт і заадресувала її в Білогорщу до сестри Нюсі – Наталки Хробак. У суботу адреса зв'язкового пункту була вже в руках КГБ, а в неділю вранці (5 березня 1950 року) все село оточили війська МВД. Під час обшуку в домі Наталки Хробак кагебісти довідались, що в центрі села живе її сестра – Нюся Конюшик. Негайно оточили той двоповерховий будиночок. Увірвавшись до помешкання, відразу ж упізнали відому їм зв'язкову Шухевича Галину Дидик і зрозуміли, що тут може знаходитись і сам Роман Шухевич. Для Командира залишився тільки один шанс: із боєм пробитись до виходу. Він убиває на сходах майора КГБ, але й сам гине.

Так трагічно обірвався героїчний життєвий шлях Романа Шухевича – одного з найвидатніших керівників Української Національної Революції ХХ століття.

Доля родини Нюсі Конюшик

Гірка доля судилась і родині Конюшик-Хробаків. Усіх її членів арештували й засудили кого до 25, кого до 15 років тюрми й заслання. Нюсю-Ганну Конюшик, її маму Марію та сестру Наталку Хробак повезли до Караганди. Миколу Хробака та його сина Данила – етапом у сибірську тайгу. У дорозі 78-річний батько, засуджений до 25 років тюрми, помер (м. Тайшет поблизу Іркутську).

Після смерті Сталіна й оголошення амністії вся родина Конюшик-Хробаків опинилась на волі, усіх їх реабілітували, але нікому не дозволили повернутись у Галичину до своїх помешкань. Поселились у Донецькій області. Нюся працювала на будівельній фабриці й допомогла братові Данилові збудувати власну хату. Спочатку Данило жив в українському селі Мар'янівці, де й одружився з односельчанкою Ганною. Згодом вони переїхали у Вінницьку область, до м. Ладижина. Наталка ще в Перемишлі закінчила кравецьку школу й працювала кравчиною, своєю справою любила й віддавала їй багато часу. Незабаром захворіла на білокрів'я, померла рано, залишивши двох маленьких діточок: 6-річну Ірку та 4-річну Олю. Дітьми заопікувалась Нюся, виховала їх, допомогла здобути освіту, одружитись. Нюся так і лишилася сама, хоча поклонників було чимало. Жила скромно, дуже багато читала. До Львова їздила рідко. З великим болем у серці згадувала давні трагічні події, що стались у її хаті в с. Білогорщі, і мовчала. У старості її доглядали вихованки Ірка й Оля. Померла 18 листопада 1996 року, на 80-му році життя. Її брат по матері Данило Хробак помер 21 січня 1994 року. Серед живих лишилась сестра Ірина Хробак-Коцьолок, дружина сотенного УПА «Криляча», тепер Погорецька, мешкає в Польщі, у м. Битомі, а у Вінницькій області в м. Ладижині – дружина Данила Хробак Ганна з дітьми. □

Григорій Дем'ян

Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА» (Продовження)

АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ – легітимне проголошення Народними Зборами у Львові відновлення української державности, підготовлене та здійснене за наказом С. Бандери Ярославом Стецьком та ін. членами Проводу Револуційної ОУН. Друга спроба ОУН реально забезпечити суверенітет і незалежність Української Нації (перша – заснування держави Карпатська Україна в 1938-1939). Історичне засідання Народних Зборів, що розпочалось о 18-й год. на другому поверсі Будинку «Прогресу» на пл. Ринок, 10 у Львові, відкрив перший заступник Провідника ОУН Я. Стецько. Після вступного слова та вшанування пам'яті полеглих борців за волю України він зачитав Акт про відновлення Української Держави, який заслухали стоячи. Урочисто звучали слова, що стануть прологом нового великого історичного етапу: «Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Творця й Вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь Український Народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава». Учасники Зборів одностайно схвалили документ і заспівали Національний Гімн «Ще не вмерла Україна». З вітальною промовою виступив о. д-р Йосиф Сліпий, який передав благословення митрополита Андрея Шептицького. Представник націоналістичного підпілля запевнив, що ОУН продовжуватиме боротьбу до остаточного визволення всіх укр. земель. Від імени укр. війська – Дружин Укр. Нац. – учасників Зібрання привітав о. д-р Іван Гриньох. Василь Кук коротко схарактеризував роллю ОУН у національно-визв. русі й оголосив наказ Провідника ОУН Степана Бандери про призначення Головою Українського Державного Правління (УДП) Ярослава Стецька. Збори надали йому право покликати членів УДП, призначати їх на відповідні посади та звільняти з них.

Після Львова подібні урочистості відбулися по всій Галичині, Волині та в багатьох місцевостях на схід від Збруча. Представники гітлерівської влади наполягали, щоб С. Бандера та Я. Стецько скасували Акт 30 червня 1941, але ті категорично відкинули цю вимогу, хоча вже 6.07.1941 були за-

арештовані й згодом потрапили до концтабору в Саксенгавзені. ОУН та мільйони її прихильників розгортають підготовку до масової збройної і політико-ідеологічної боротьби з окупантами, яка в середині жовтня 1942 увінчалася створенням УПА – головної сили Української Національно-Визвольної Революції періоду Другої світ. війни та наступних 15 років.

Лит.: Бандера С., Стецько Я. 30 червня 1941: Проголошення відновлення Державности України. – Торонто-Нью-Йорк-Лондон: Накладом Ліги Визволення України, Організації Оборони Чотирьох Свобід України і Укр. Видавничої Спільки, 1967. – 464 с.; *Бедрий А.* Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. – Київ: Центр Національного Відродження ім. Степана Бандери, 2001. – 80 с.; *Кук В.* Державотворча діяльність ОУН: Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. – Київ-Львів, 2001. – 30 с.; *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. Передмови В. Кука і Я. Дашикевича.* – Львів-Київ: Літературна агенція «Піраміда», 2001. – 556 с.

Григорій Дем'ян

АЛЬТАНА – велика братська могила укр. повстанців у західному передмісті Сколого Львів. обл. Тут рос.-більш. окупанти в 1940-1950 закопували полеглих старшин і стрільців УПА, СКВ, учасників Збройного Підпілля ОУН та українських патріотів, закатованих під час допитів у районних відділах НКГБ і НКВД, МГБ, а також у гарнізоні Внутрішніх військ. Нерідко свої жертви окупанти залишали на поверхні землі або ж викидали неподалік у заповнені непроточною водою глибокі ями. Траплялися непоодинокі випадки, коли під час злив та повеней вода виносила такі тіла в струмок, вони пропливали поблизу західної частини міста, а відтак потрапляли в річку Опір, праву притоку Стрия. Загальна кількість закопаних на А. жертв московсько-більш. терору не встановлена, але безсумнівно, що їх там не одна сотня, бо ж привозили туди замордованих повстанців з усієї Сколівщини, нерідко й із сусідніх р-нів протягом 15 років. З-поміж визначніших особистостей там поховані референт СБ Дрогоб. окружного проводу ОУН *Зеновій Ліщинський-«Сайгор»*, тіточний брат *Степана Бандери* зі Стрия; референт СБ *Сколів. надрайонного проводу ОУН Михайло Вільшинський-«Карпатський»* зі Сколого; районний провідник ОУН *Сколівщини Федір Онаць-«Вітер»* (він же «Борис») зі Славського; керівник УЧХ Славського району, а від 1946 – співробітниця окружного осередку пропаганди *Степанія Вітрук-«Мирославна»* зі Сколого; господарський референт Сколівського районного проводу ОУН *Микола Билень-«Кригулець»* («Скригулець») зі Сколого та багато інших. Під час відзначення 50-річчя УПА на А. була насипана й упорядкована могила, встановлено пам'ятний хрест. Тут кожного року відправляються панахиди. А. стала місцем масового паломництва українців, особливо молоді.

Лит.: Дем'ян Г. Повстанський мартиролог Сколівщини // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С. 307, 308, 310, 311, 313, 314, 318, 323, 327, 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 454, 457, 462, 538, 540, 559, 562, 564, 573, 577, 580, 581, 588, 589-602, 659, 660, 661, 662, 664, 694, 719; його ж. Повстанська Голгофа // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху. Сучасне літературно-мистецьке життя. – Стрий: Вид-во «Щедрик», 1995. – С. 126, 134; його ж. Бандерівці. – Київ: Укр. Видавнича Спілка, 2000. – Кн. 1. – С. 18, 21, 71, 82.

Григорій Дем'ян

АНТОНОВИЧ Мирослава, д. Володимира (псевдо «Сурма»; 08.05.1913, с. Боднарів Станисл. пов., тепер Калус. р-ну Івано-Фр. обл. – 15.02.2000, Івано-Франківськ) – провідниця жіночої мережі ОУН Копичин. повіту Терноп. обл., політв'язень, двоюрідна сестра *С. Бандери*. Народилася і виховувалася в сім'ї священика УГКЦ о. Володимира Антоновича та Катерини Плодзинської, сестри матері Провідника Революції С. Бандери. Закінч. Стрий. гімназію Укр. пед. т-ва (1933), відтак учителювала в с. Циганак, а з 1939 – у Копичинцях, Хоросткові, Увіслі на Тернопільщині. В підпіллі працювала зв'язковою між провідником ОУН Терноп. обл. «Борисом» і провідником ОУН Кам'янець-Подільщини «Гомоном», активно розповсюджувала націоналістичні підпільні видання, усе своє свідоме життя віддала праці для поширення ідей Провідника Революційної ОУН С. Бандери, опікувалася пораненими й хворими повстанцями. На новий 1945 рік її, важко хвору на запалення легенів, заарештували московські карателі, тривалий час допитували, а потім відправили в Чортків. тюрму, де жорстоке слідство продовжувалось ще три місяці. Дівчина мужньо витримала всі фізичні й морально-психологічні тортури. 23.03.1945 військ. трибунал у Тернополі засудив її до розстрілу. 7.07.1945 вирок було замінено 20-ма роками каторги. Покарання відбувала в таборах Норильську. Брала активну участь у повстанні в'язнів. Після придушення цього повстання 7.07.1953 його учасників відправили по різних таборах. А. етапували в один із закритих таборів Іркутську, згодом – у мордовські табори, де вона зустрілася з Ганною Когут, Любою Лемик, Ольгою Дучимінською. Працювала на лісорозробках. 1955 стала інвалідом другої групи. 1959 була знову відправлена до Іркутської обл. Звільнена 12.07.1960. Три-валлий час зазнавала переслідувань. Ні на Тернопільщині, ні в містах Дрогобичі та Стрию на Львівщині її не хотіли приписувати, брати на роботу. За допомогою укр. письменниці Ірини Вільде влаштувалася опікункою її старенького батька, відомого поета й прозаїка Дмитра Макогона в м. Станиславові (з 1962 – Івано-Франківськ). Після його смерті (7.10.1961) Ірина Вільде, знаючи, що А. є двоюрідною сестрою С. Бандери, влашту-

вала її на роботу вихователькою в дитячому садку «Кришталік» і допомогла одержати помешкання в старому будинку барачного типу (тепер вул. Вовчинецька). Тоді А. прийняла до себе репресовану письменницю Ольгу Дучимінську й доглядала її протягом 11 з половиною років (1977-1988). Сама доживала вік у свого брата Петра Антоновича, також репресованого рос. окупаційним режимом, в Івано-Франківську (вул. Пушкіна, 104, кв. 4). Померла й похована в тому ж місті.

Пр.: Знали, що ми родина Степана Бандери й переслідували // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 97-105.

Літ.: Савка Б. Забути не маємо права... – Тернопіль: «Джура», 1998. – С. 53; те ж. Видання 2-е (доповнене), 2000. – С. 78, 152; Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів: До 90-річчя від дня народження і 40-річчя трагічної смерті Провідника ОУН Степана Бандери (1909-1959). – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 1998. – С. 78-79; Дем'ян Г. Письменники Ірина Вільде та Дмитро Макогон працювали в УВО і ОУН // Визвольний Шлях. – 2001. – Кн. 10 (643). – С. 75-82; Ванат І., Гузик Й. Мирослава з родини безсмертних // Шлях Перемоги. – 2001. – 26 грудня.

Петро Арсенич, Григорій Дем'ян

АНДРУСЯК ВАСИЛЬ (псевда «Різьбар», «Коваль», «Різун»; 15.01.1915, м. Снятин, тепер Івано-Франк. обл. – 24.02.1946, с. Глибока Богородчан. р-ну Івано-Фр. обл.) – укр. військовий діяч, належить до числа найвизначніших бойових старшин УНС і УПА, к-р Станислав. тактичного відтинку (ТВ) УПА «Чорний Ліс» 22. Народився в сім'ї міського робітника. Встиг закінчити тільки чотири класи гімназії. Арешт польською поліцією 1933 за активну працю в ОУН унеможливив продовження навчання. Знання здобував самотужки. Кошти на життя – фізичною працею. Та найбільше сил і часу віддавав організаційній роботі з молоддю рідного міста й повіту. Очолював т-во «Сокіл». Працював у «Просвіті». Успішно виконував функції повітового провідника ОУН Снятинщини. Під час першої російсько-більш. окупації Західної Укр. за дорученням Орг-ції влаштувався на службу в міліцію, але його було запідозрено й заарештовано. Врятував досвід конспіративної роботи. Переконливих доказів вини не знайшли, і через шість місяців його довелося звільнити. Відтак працював учителем у далекому гуцульському селі Зеленої Жаб'їв. р-ну, тепер Івано-Фр. обл., в Карпатах. Але й там репресивна машина московського тоталітаризму натрапила на його слід і він з-під носа групи енкаведистів утікає, переходить кордон з Угорщиною й опиняється в таборі таких же емігрантів. Зумів вирватися й звідти, перейти до Відня, місяць відпочив, а відтак улився до лав членів ОУН, які проходили військові вишколи, готувалися до масової збройної та ідейно-політичної повстанської боротьби. З цією метою весною 1941 вступає до легіону «Ролянд».

У його складі дійшов до околиць Одеси. У зв'язку з ворожим ставленням гітлерівців до відновлення Української Держави члени легіону склали зброю і роз'їхались. Повернувшись восени того ж року на Снятинщину, А. знов очолює повітовий провід ОУН. Незабаром займає посаду окружного провідника. Стає членом Станисл. обл. військового штабу ОУН. З літа 1943 працює в УНС. Успішно виконує орг. завдання зі створення в Чорному Лісі поблизу Станиславова (з 1962 – Івано-Франківськ) *Відділу Особливого Призначення (ВОП)*. У липні 1943 очолив невелику групу повстанців, яка налічувала 17 стрільців, а вже в листоп. вона стає сотнею «Змії». Підготовлені в ній кадри військовиків значно допомогли в створенні інших відділів УПА. Під командуванням А. курінь «Скажені» став одним із найкращих у всій УПА-«Захід». Його участь була вирішальною в переможному бою 8.07.1944 проти двох німецьких і однієї угорської дивізій на горі Лопата, що на межі Долин. р-ну, тепер Івано-Фр. обл., та Сколів. р-ну Львів. обл. Подвиги цього куреня та його к-ра оспівуються в пісні «В Чорнім Лісі, темнім борі», яку склав 1943 стрілець «Боян». Повст. поет і публіцист Михайло Дяченко-«Марко Боеслав» присвятив цьому подвигу іст. поему «Бій на Лопаті» та есеїстичний нарис «Легенда про героя». Весною 1945 А. був призначений к-ром ТВ «Чорний Ліс». Підпорядковані йому повстанці успішно вели бої проти рос.-більш. окупантів на теренах Гуцульщини та Бойківщини. 1945 він написав військово-теоретичну працю «Як перемагати». Відзначений різними нагородами УПА та УГВР, посмертно – найвищою – Золотим Хрестом Бойової Заслуги Першої класи, тоді ж одержав звання полковника.

Літ.: Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994. – С. 63-64; Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – [Мюнхен,] 1953. – С. 246; Андрусак Є. Спогади. – Івано-Франківськ: Вид-во «Лілея НВ», 2002. – 126 с.; Северин В. Незагоєні рани: Історична повість у двох частинах. – Снятин: «Прут-Принт», 1997. – С. 10-86; Дяченко М. (Марко Боеслав). Я все віддав тобі, Україно: Вибране. – Івано-Фр., 1995. – С. 36-41; його ж. Легенда про героя // Визвольний Шлях. – 1955. – Кн. 1 (88). – С. 89-101; Дем'ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фольклористики // Історія Гуцульщини / Гол. ред. М. Домашевський, заст. гол. ред. Н. Библюк. – Львів: «Логос», 2000. – Т. V. – С. 323-324; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во Літопис УПА, 1992; Львів: Спільне укр.-канад. підприємство «Літопис УПА», 1993. – Т. 23. – С. 132, 237; 1996, 1997. – Т. 25. – С. 11, 453; Торонто-Львів: Вид-во Літопис УПА, 2001. – Т. 32. – С. 157, 159, 186, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 371, 372, 417.

Григорій Дем'ян

АРСЕНИЧ Микола, с. Василя (псевда «Березовський», «Григор», «Дем'ян», «Максим», «Микола», «Михайло»; 27.09.1910, с. Нижній Березів, тепер Косів.

р-ну Івано-Фр. обл. – 23.01.1947, с. Жуків Бережан. р-ну Терноп. обл.) – укр. політичний і військовий діяч, чл. Революційного Проводу ОУН, чл. Гол. Ради ОУН, керівник СБ ОУН, Лицар Золотого Хреста Заслуги. Член УВО та Пласту. Учасник *Першого Конгресу Українських Націоналістів* (1929), Другого і Третього Надзв. Вел. Зборів ОУН. Політв'язень польських тюрем, 1937 засуджений до трьох років, 1939 утік з в'язниці. Працював над формуванням бойових груп ОУН, учасник Похідних Груп на Східну Україну (працював на Наддніпрянщині, в т. ч. й у столиці України Києві). А. – головний теоретик, організатор і керівник діяльності СБ ОУН. Влітку 1944 провів вишкіл розвідників у Чорному Лісі. Надзвичайно багато зробив для боротьби проти агентури гестапо та НКВД, НКГБ і їх наступників МГБ та МВД. З-поміж найвизначніших операцій – попередження ретельно підготовленого НКГБ вбивства видатного поета й ученого Максима Рильського, яке плянувалося приписати укр. націоналістам-повстанцям, а також викриття агентурно-провокаційної мережі псевдо-ОУН на чолі з Михайлом Захаржевським, що була створена за завданням російсько-больш. репресивних служб у 1943-1944, охоплювала декілька областей Сх. України й мала за мету виявляти національно свідомих українців і ув'язнювати або фізично страчувати їх, намагалася проникнути до Проводу Революційної ОУН, щоб захопити або знищити його членів, дискредитувати ОУН шляхом убивства видатних національних діячів літератури й науки тощо. А. не лише захопив Захаржевського, але й перевербував, змусив тривалий час працювати на укр. підпілля, вдаючи перед колишніми зверхниками з НКГБ, ніби він надалі виконує їхні завдання. Подібних акцій А. зі своїми сподвижниками та наступниками провів досить багато. Саме завдяки цьому Збройне Підпілля ОУН вело визвольну боротьбу протягом двох десятиріч.

Літ.: Арсенич П. Березуни. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 21; *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія. 1942-1952. – [Мюнхен,] 1953. – С. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто-Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2001. – Т. 26. – С. 18, 31, 332, 333, 579; *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Київ: «Либідь»-«Військо України», 1994. – С. 364-366; *Содоль П.* Українська Повстанча Армія. 1943-49. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994. – С. 64; *Томащук В.* Березови в історії Гуцульщини. – Коломия: «Вік», 1997. – С. 161-162; *Шанковський Л.* Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради. – Нью-Йорк, 1985. – С. 22; *Дем'ян Г.* Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА: нарис історії та фольклористики // *Історія Гуцульщини / Гол. ред. М. Домашевський, заст. гол. ред. Н. Библюк.* – Львів: «Логос», 2000. – Т. V. – С. 333.

Григорій Дем'ян

«АФРОДИТА» – див.: «ВІЛЬНА УКРАЇНА» – радіовиспівня ОУН і УПА.

БАНДЕРА Андрій, с. Михайла (11.12.1882, м. Стрий, тепер Львів. обл. – 10.07.1941, Київ) – укр. церковний, військовий і громадсько-політичний діяч, священник УГКЦ, член НТШ (з 1910), 1919 обраний послом (депутатом) Укр. Нац. Ради ЗУНР. Народився в сім'ї міщан-рільників Михайла Бандери та Євфрозини з роду Білецьких. Закінч. Стрий. г-зію (1905), богослов. ф-т Львів. ун-ту (1906). Вивчав також старослов. мову, слухав курси лекцій з філософії, сільського госп., кооперації. 1906 одружився з Мирославою Глодзинською (померла 22.04.1921). Після висвячення працював парохом Старого Угринова та Бережниць (1913-19, 1920-33), тепер Калус. р-ну Ів.-Фр. обл., Волі Задеревацької на Стрийщині (1933-37) і Тростянець, тепер Долин. р-ну Ів.-Фр. обл. (1937-41). Активний учасник національно-визвольн. руху. Юнаком вступив у Нац.-демократ. партію. В листопаді 1918 організував і очолив збройний похід селян до м. Калуща, чим забезпечив беззастережне поширення влади ЗУНР у всьому повіті. Будучи священником у с. Ягольниця під Чортковом, у червні 1919 добровільно зголосився на службу військовим капеляном 9 полку 3-ї Бережан. бригади 2-го корпусу УГА. Перехворів на тиф. Брав участь у боях на Правобережній Україні проти большев. і денікін. військ. Політичну боротьбу проти пол. окупантів вів і в наступні роки. Систематично займався патріотичною агітаційною роботою в період виборчих кампаній, був активістом «Сільського Господаря», «Єдності», «Просвіти», «Лугу». Рішуче захищав традиції укр. християнства, був послідовним противником запровадження celibату, систематично поширював ідеї незалежності та соборності. У такому ж дусі виховав своїх синів і дочок. Усі діти Б. А. були активними борцями за УССД, а Степан став найвидатнішим Провідником ОУН, всесвітньовідомим лідером національно-визвольного руху українців 1930-50-х. У цій боротьбі Степан і його молодші брати загинули, а їхня сестра Марта-Марія померла (13.11.1982) на засланні в Сухобузимську Краснояр. краю Рос. Федерації. Під час одного з допитів у Києві Б. А. відверто заявив слідчому, що члени ОУН борються за створення Української Самостійної Держави, і нічого поганого, мовляв, у цьому немає. На такий шлях стали і його діти, і він гордий за них. Систематичних репресій з боку польських та російських завойовників-колонізаторів зазнавав і перед тим. У кінці 1928 був заарешт. разом із сином Степаном за орг-цію панахиди та віча (4.11.1928, у с. Бережниця Шляхотська) в пам'ять героїв, що загинули в боротьбі за волю України, де виступив з різкою критикою польської окуп. влади. Батька й сина звинувачували й у тому, що вони ініціювали масове виконання пісні «Не пора, не пора, не пора» на слова І. Франка та інших творів такого спрямування. Кримін. справу припинили в липні 1929 за недостатністю доказів. Удруге заарешт. разом із сином С. у Калущі 1930 за підготовку зустрічі-вітання митрополита А. Шенгіївського. Слідство за цією справою було припинено в листопаді 1933. Під час перебування синів Степана та Василя в польських тюрмах використовував найменшу можливість, щоб підтримати їх про-

дуктами харчування. Після виходу синів у вересні 1939 на волю їздив на зустріч із ними до Львова. У період рос.-більшев. окупації Зах. Укр. і розгортаних масових репресій, а саме вночі з 22 на 23.05.1941, був арештований НКГБ у с. Тростянець Долин. р-ну разом із дочками *Мартою-Марією* та *Оксаною*. Під час обшуку в нього вилучили 235 книжок і журналів, 17 фотографій, п'ять альбомів з фотографіями, чотири групові фотографії, 179 поштових листівок тощо. Значну частину домашньої бібліотеки московські наїзники спалили там же, в Тростянці. В Долині батька й дочок назавжди розлучили. П'ять днів Б. допитували в Станиславові. Спочатку йому закидали, що він переховував у себе укр. націоналіста В. Стефанишина. На запитання слідчого, яких політичних переконань він дотримується, Б. А. відповів: «За своїми переконаннями я є українським націоналістом, але не шовіністом. Єдино правильним державним ладом для українців вважаю єдину соборну і незалежну Україну». На п'ятий день після арешту уповноважений третього відділення УНКГБ Мілованов виніс постанову про відправлення в'язня й слідчої справи № 61112 до Києва, у третє управління НКГБ УРСР. Там його додатково звинуватили й у тому, що він є «батьком керівника краківського центру ОУН Бандери Степана Андрійовича». На суді, як і в ході жорстоких допитів, тримався з високою гідністю та мужністю. Військовий трибунал Київ. військ. округу 8.07.41 засудив Б. А. до смертної кари. Через два дні, 10.07.41, у Києві був розстріляний більшовиками. Місце поховання невідоме.

Лит.: *Бандера С.* Мої життєписні дані // *Бандера С.* Перспективи Української революції. – [Мюнхен:] Видання Орг. Укр. Нац., 1978. – С. 1-3; *Бандера О.* Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // *Воля і Батьківщина.* – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 90-93; *Мірчук П.* Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк-Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Ліга Визволення України, 1961. – С. 9-11; *Щербій В.* Батько й сини. Отець Андрій Бандера і його сини // *Альманах Станиславівської землі.* – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. – Т. 2; *Луцан Є.* В сім'ї священика Андрія Бандери // *Нова Зоря.* – 1992. – № 21 (травень); *Орнат Я.* Батько Степана Бандери // *За вільну Україну.* – «Калина», 1993. – С. 17-19; *Орнат Я.* Хрестоматія нашого болю // *Поклик сумління.* – 1995. – № 24; *Пастух Р.* Родина Степана Бандери: З когорти славних витязів України // *Хвилі Стрия.* – Стрий: «Щедрик», 1995. – С. 214-218; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів. – Ів.-Фр., 1998; *О.* Андрій Бандера – мученик української церкви / Автор-упор. *Т. Федорів.* – Івано-Франківськ-Калуш-Угринів, 2001. – 18 с.

Григорій Дем'ян, Тарас Федорів

БАНДЕРА Богдан, с. Андрія (псевдо «Митар»; 4.04.1919, с. Старий Угринів, тепер Калус. р-ну Івано-Фр. обл. – ?) – учасник національно-визволь-

ної боротьби, член ОУН, брат *С. Бандери*. Навч. у Стрий. г-зії, з якої його виключили за те, що у творі на тему «Кого знаєш із видатних людей» він захоплено описав подвиг націоналістів-борців проти польської окупації *Василя Біласа* та *Дмитра Данилишина*. Потім вступив до Рогатин. г-зії, продовжив навчання в Стрию. Від листопада 1939 – у підпіллі, переховувався в селах Калус. та Стрий. р-нів, у т. ч. в Конюхові. Уникаючи переслідування НКВД, нелегально перейшов сов.-угор. кордон. Звідси перебрався в Засяння, майже рік навчався в Холм. укр. г-зії. У червні 1941 повернувся до рідного краю. Взяв участь у проголошенні в Калуші й повіті відновлення укр. державности на основі Акту 30 червня 1941. За свідченням підступно схопленого агентурно-провокаційною групою МГБ провідного діяча ОУН на Станиславщині (з 1962 – Івано-Франків. обл.), організатора УНС у Галичині і першого командира УПА-«Захід» *Олекси Луцького-«Андриєнка»* (він же «*Богун*» і «*Богдан*») на допиті 19-20.07.1945 в Києві, Б. Б. 1940 працював у «*Юнацтві*» Станислав. обл. проводу ОУН. Брав участь у роботі *Похід. груп ОУН* на півд.-сх. теренах України, розбудовуючи там організаційні структури. Шлях його пролягав на Вінницю, Київ, Дніпропетровськ. *Степан Мудрик-Мечник* оприлюднив достовірну інформацію про те, що в середині червня 1942 Б. Б. зустрічався з ним у Білій Церкві, переночував і наступного дня разом з двома друзями вирушив далі. Усі троє мали призначення до Херсону. Заарештована НКГБ сестра *Володимира* під час допитів послідовно повторювала, що брат із Калуша перейшов до м. Рогатина, звідси навідувався до неї в 1942-43 на свята. Звичайно, члени *Похідних груп ОУН* часом приїжджали до своїх родин, а відтак знову поверталися на місця підпільної праці. Деся улітку 1943 з Рогатина Б. Б. переїхав до Херсону. Дрогобицьке МГБ вважало, що його туди було направлено для керівництва Херсонським обл. проводом ОУН. Звідтіля у квітні 1944 передав сестрі Володимирі записку, в якій повідомляв, що живий і здоровий, скоро повернеться. Його близьким другом і сподвижником був провідний діяч ОУН Станиславщини, а відтак і всього Карпат. краю *Ярослав Мельник-«Роберт»* (24.09.1919-31.10.1946). *Оксана Бандера* вважає, що саме разом з ним її молодший брат Богдан тривалий час боровся в *Збройному Підпіллі ОУН*. Священик Гнат Гунькевич із с. Мостища Калуського р-ну, за свідченням Давидюка Ф., розповідав, що в жовтні-листопаді 1945 Б. Б. перебував в околицях цього міста. МГБ протягом усього слідства в 1946 особливо наполегливо збирало інформацію про нього й вело спеціальну оперативно-розшукову справу. Закрито її щойно 27.04.1963, коли КГБ одержало повідомлення, що Б. Б. проживає за кордоном. Однак інформацію на підтвердження цього не знайдено, бо то була якась вигадка. Найбільш поширеною є версія про те, що його розстріляли 1943 в Херсоні гітлерівці. Але під час слідства сестра Володимира та її чол. Давидюк Ф. про те не сказали жодного разу. Зв'язкова Б. Б. Марія Скрентович-Лаврів-«Звенислава» стверджувала, що вона востаннє бачила його в листо-

паді 1944 в Чорному Лісі разом із Я. Мельником-«Робертом» і Григорієм Пришляком-«Мікушкою». Та цілком достовірні відомості про останні роки життя і боротьби Б. Б. покищо не знайдені.

Дж. і літ.: Архів УСБУ ЛО, спр. П-25303, арк. 22, 22 зв., 23, 25, 38-39, 63, 75, 76, 88-88 зв., 98, 99; *Лавриви П. та М.* Богдан Бандера // Зона. – 1994. – Ч. 6. – С. 181-183; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів. – Ів.-Фр., 1998. – С. 59-60; *Бандера О.* Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 93-94; *Мудрик-Мечник С.* Спогади про Степана Бандеру. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1999. – С. 11.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Василь, с. Андрія (12.02.1915, с. Старий Угринів, нині Калус. р-ну Івано-Фр. обл. – 21.07.1942, Освенцім, Польща) – учасник національно-визвольних змагань, провідний діяч ОУН. Брат *С. Бандери*. Закінч. Стрий. укр. г-зію, агроп. ф-т Львів. політехніки в Дублянах та філос. ф-т у Львів. ун-ті. Чл. ОУН з 1937. Протягом 1937-39 працював чл. Львів. повіт. проводу ОУН. Був зразковим, безкомпромісним революціонером, оборонцем самостійницьких ідей. Зазнавав репресій з боку польського окупаційного режиму. Відбував ув'язнення в концтаборі Береза-Картузька. Звідти звільнений укр. націоналістами на початку нім.-рос.-пол. війни 1939, повернувся до Львова. Наприкінці жовтня 1939 разом з братом Степаном та ін. чл. ОУН перебрався до Кракова, де виконував різні відповідальні доручення Проводу ОУН. Був учасником *2-го Надзв. Великого Збору ОУН (1-3 квітня 1941)*. Після проголошення *Акту відновлення укр. державності 30 червня 1941* відомий націоналістичний діяч Василь Турківський-«Павло» призначив його референтом СБ обл. проводу ОУН у Станиславові (з 1962 – Івано-Франківськ). Плянувалося, що він разом із працівником СБ ОУН Григорієм Пришляком-«Мікушкою» перейде до Львова для вивчення архівних матеріалів НКГБ, але ця справа затягнулася й він потрапив до рук німецьких карателів. Уночі з 14 на 15.09.1941 разом із трьома членами Станис. обл. проводу ОУН Романом Малащуком (головою), Євгеном Лозинським та Богданом Рибчуком Б. В. був ув'язнений гестапо, допитуваний у гітлерівських катівнях Станиславова, Львова, а відтак відправлений до тюрми Монтелюпіх у Кракові. 20.07.1942 потрапив до нім. концтабору в Освенцімі (в'язничний № 49721). Там його і брата *Олександра* в порозумінні з гестапівським офіцером у нелюдський спосіб замучили фолксдойчери, польські шовіністи – табірні прислужники німецьких нацистів Юзеф Краль і Сташек Подкульський. Тіло спалили в концтабірному крематорії.

Літ.: В боротьбі за Українську Державу: Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Зредагував *М. Марунчак*. –

Вінніпег, 1990. – С. 69, 70, 135, 160, 161, 296-301, 304-306, 318, 371, 572, 607, 641, 670, 725, 731, 784, 1039, 1134; *Пастух Р.* Родина Степана Бандери // *Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху. Сучасне літературно-мистецьке життя.* – Стрий: Вид-во «Щедрик», 1995. – С. 230-232; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів. – Ів.-Фр., 1998; *Федорів Т.* Родина Василя Бандери // *Дзвони Підгір'я.* – 1998. – 14 листоп.; *Бандера О.* Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // *Воля і Батьківщина.* – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 91-93; *Соловій Ф.* Повстанський мартиролог Стрийщини. – Стрий: «Щедрик», 1999. – С. 351-352.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Володимир-Микола, с. Осипа (11.12.1932, м. Стрий, нині Львів. обл.) – економіст. Чл.-кор. НТШ (1970), син поручника Українських Січових Стрільців і садника міста Стрия в роки Другої світ. війни. В Україні до еміграції, куди виїхав з батьком, мамою, братом Ярославом і сестрою (1944), встиг закінчити тільки початкову школу на Ланах у м. Стрию. Продовжував середню освіту в укр. таборі переміщених осіб у Німеччині. Завершальний (матуральний) іспит їздив складати до Мюнхену (1949). Там ближче пізнав свого стрієчного брата, Провідника ОУН *Степана Бандеру*. Власне за його порадою юнак почав цікавитися проблемами економіки та геополітики. Обидві родини намагались постійно підтримувати активні взаємини. Усім тривалий час навіть в еміграції доводилося жити під чужими прізвищами. До Америки родина переїхала 1950. Працювали на вирощуванні та збиранні тютюну, батько – сторожем у школі, мати – на фабриці. Закінч. ун-т у Коннектикуті (1954). Докторат здобув у Каліфорн. ун-ті (1960). Тема дисертаційної роботи – «Чужинецькі капітали в Східній Європі». Працював доц. (1960-64), проф. (1964-72) Бостон. коледжу та ун-ту Темпел (у Філядельфії, від 1972). Досліджує міжнародні економічні відносини. У своїх працях завжди звертає належну увагу на різні аспекти нар. госп-ва України. Брав участь у підготовці низки статей і редагуванні економічної частини англomовної «*Encyclopedia of Ukraine*». Після відновлення державної незалежності України бере діяльну участь у підготовці фахівців для її господарства, зокрема влітку 1992 викладав у Інституті менеджменту при Львівському університеті ім. І. Франка курси міжнародної економіки та міжнародного бізнесу. Бл. трьох десятиріч у рамках Наук. т-ва ім. Шевченка спільно з іншими дослідниками готує матеріали про поселення українців у світі. Останнім часом ця праця доповнювалася й поглиблювалася з метою здійснення англomовного видання. Б. підготував для неї статтю «Незалежна Україна на мапі Європи». Досліджував також економіку Галичини в період між двома світовими війнами, колоніальну експлуатацію національних багатств України імперським ССРСР, постійно дбає про популяризацію у

фахових журналах кращих видань вітчизняних учених. Опікується також створенням меморіального музею Степана Бандери в Стрию.

Пр.: Foreign Capital as an Instrument of National Economic Policy: A Study Based on the Experience of East European Countries between the World Wars. – 1964; 1968. – 156 pp.; Market Orientation of State Enterprises during the New Economic Policy (NEP). – 1970; The Soviet Economy in Regional Perspective. – New York-Washington-London: «Praeger Publishers», 1973. – 352 pp. (співавт.); Україна: країна й устрій (у співавторстві) // Українські поселення: Довідник. – Нью-Йорк: Український соціологічний інститут. Записки НТШ. – 1980. – Т. СС. – С. 13-26; Українці в З'єдинених Штатах Америки // Там само. – С. 257-275; Від'їжджаю з оптимізмом // За вільну Україну. – 1992. – 1 грудня; Володимир Бандера: До 60-річчя від дня народження. Фрагменти розмови // Бойки. – 1992. – № 3 (листопад); *його ж.* «Самостійна Україна – смисл мого життя» // Гомін волі. – 1992. – 12, 15 груд.; *його ж.* Те ім'я зобов'язує: Скорочений запис розмови // Шлях Перемоги. – 1998. – 25 листоп., 16 груд.

Дж. і літ.: Бандера О. Квіти й терня на дорозі мого життя // Квітучі берези. – 1976. – Ч. 16. – С. 24-35; Список друкованих праць (машинопис і рукопис) / Відділ рукописів Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника НАН України, ф. 207, тека «Володимир Бандера»; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів. – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 1998. – С. 74-75.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА-ДАВИДЮК Володимира, д. Андрія (10.03.1913, с. Старий Угринів, тепер Калус. р-ну Івано-Фр. обл. – 11.08.2001, м. Стрий Львів. обл.) – громадсько-культурна діячка й учасниця національно-визвольного руху, рідна сестра Провідника Революційної ОУН *Степана Бандери*, політв'язень російсько-більшевицьких тюрем і таборів. Після смерті матері (22.04.1921) нею опікувалася тітка Катерина Антонович; навчалася в Старому Угринові, продовжувала освіту в м. Стрию. Гімназію закінч. 1932, повернулася до рідного села. Звідси з батьком 1933 переїхала до с. Волі Задеревацької на Стрийщині. Того ж року одружилася з гр.-кат. священником Федором Давидюком. Разом із чоловіком жила й працювала в селах Стільське Микол. р-ну, тепер Львів. обл. (1934-38), Брошнів Долин. р-ну, тепер Ів.-Фр. обл. (1938-40), Голинь Калус. р-ну Ів.-Фр. обл. (1940-44), Билич Горішній Старосамб. р-ну, тепер Львів. обл. (1944-45), Тершів, тепер того ж р-ну (1945-1946). Звідси в січні 1946 переходять на парафію до м. Борислава тієї ж обл. Подружжя бере активну участь у громадсько-культурному житті, систематично працює в товаристві «Просвіта», таємно підтримує діяльність ОУН, а відтак і УПА. Д. Ф. з 1933 належав до ОУН і очолював Калус. повітовий провід. Разом із *Богданом Бандерою* та *Ярославом Мельником* брав участь у проголошенні відновлення Укр. Держави.

ви в цьому місті та повіті на основі Акту 30 червня 1941. Б.-Д. В. підтримувала зв'язки з братами Степаном, Василем, Олександром і Богданом, сестрами Мартою й Оксаною Бандерами, дружиною Провідника ОУН Ярославом та ін. членами родини. У Бориславі подружжя було заарештоване (23.03.1946), а шестеро дітей – Мирославу, Зеновію, Ярему, Володимира, Степана та Миколу – насильно відправили до дитбудинку. З великими труднощами найстаршому братові Ф. Давидюка Юрієві вдалося забрати дітей, і відтак вони виховувалися вже в нього та інших свояків. Б.-Д. під час багатьох тривалих допитів, які нерідко проходили вночі, трималася стійко й мудро, нічого такого, що могло б зашкодити іншим і їй самій не говорила, послідовно твердила, що до ОУН не належить, а зв'язки з братами мали суто родинний, а не політичний характер. Була засуджена разом із чоловіком 7.09.1946 військовим трибуналом Внутр. військ МВД. Вирок – 10 років виправно-труд. таборів і п'ять років поразки в правах кожному, з конфіскацією майна. Покарання відбувала на ст. Ришоти в Красноярському краю, через шість років її перевезли до табору «Карабас» у Казахстані. Звідси направили на цементний завод, а відтак до Спаського табору смерті, де майже кожного дня гинуло бл. сотні в'язнів. 1953 була етапована до Москви, просиділа в камері-одиночці шість місяців. Від неї та сестер Марти й Оксани, яких також привезли туди, на допитах у Лефортов. тюрмі домагалися висловлення осуду діяльності брата Степана Бандери. Та жодна з них на таке не погодилася. Б.-Д. повернули в Спаськ, де вона перебувала до закінчення строку ув'язнення. Звільнили 29.02.1956. Три місяці поневірялася на спецпоселенні в Караганді. Чоловік помер 23.07.1949 в тюрмі. Повернувшись в Україну (червень 1956), жила біля дочки Мирослави в селі Козаківці Долин. р-ну Ів.-Фр. обл. У березні 1995 переїхала до м. Стрия Львів. обл. і проживала там разом із сестрою Оксаною до смерті. Похована на Стрийському кладовищі.

Дж. і літ.: Архів УСБУ ЛО, спр. П-25303, 142 арк. *Королишин С.* Бергині роду Бандери // Гомін волі. – 1992. – 9 лип.; *Пастух Р.* Родина Степана Бандери // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху. Сучасне літературно-мистецьке життя. – Стрий: Вид-во «Щедрик», 1995. – С. 232-234; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів: До 90-річчя від дня народження та 40-річчя трагічної смерті Провідника ОУН Степана Бандери (1909-1959). – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 1998. – С. 69-72; *Давидюк М.* Я тут найближчий з родини // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 105-110; *Давидюк-Штумпф М.* Та-та й маму заарештували, а нас шестеро – в дитбудинку // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 110-111; *Бандера О.* Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 90-96.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Марта-Марія, д. Андрія (22.06.1907, с. Старий Угринів, тепер Калус. р-ну Івано-Фр. обл. – 13.11.1982, смт Сухобузинське Сухобузин. р-ну Краснояр. краю, перепохована в с. Старий Угринів) – педагог, громадсько-політ. діяч, сестра Провідника ОУН *С. Бандери*, керівник Долин. районного проводу жіночої сітки ОУН. Після закінч. Стрий. учител. семінарії брала активну участь у громад.-культ. і політичній роботі. 1936 вступила в ОУН. Співпрацювала із чл. ОУН В. Стефанишиним, М. Андрусівим та ін. 22 травня 1941 разом із батьком та сестрою Оксаною була заарештована НКГБ у с. Тростяніці Долин. р-ну. У Долині їх розлучили з батьком *Бандерою Андрієм, с. Михайла*, якого перевезли до тюрми в м. Станиславові, а відтак до Києва, де він 10.07.1941 був розстріляний.

Обидвох сестер без суду й слідства відправили етапом до Сибіру. Пізніше повідомили їм про те, що обох засудили як «ворогів народу» на довічне проживання поза межами України. Сестрам дошкуляли постійні перекидання з одного місця на інше. Від липня 1941 до 9 лютого 1942 вони перебували на спецпоселенні в с. Живий Ключ Козачин. р-ну Краснояр. краю й працювали різноробочими в колгоспі «Серп і молот». Згодом проживали в с. Шуліково, а від 1953 – у Сухобузину Краснояр. краю, де Марта повинна була регулярно реєструватись. Їй постійно погрожували, змушували давати розписку, що в разі спроби втечі відбуватиме 20 р. каторги. 1953 сестер везли в товарному вагоні два тижні, аж поки вони не довідались, що потяг приїхав до Москви, там їх протримали два місяці. Протягом цього часу неодноразово допитували, шантажували й домагались прилюдного осуду діяльності брата Степана, силували виступити зі зверненням до учасників Збройного Підпілля ОУН з вимогою припинити боротьбу за незалежність України. Вони обидві спершу навіть не знали, що водночас у Москві, в Лефортово, в одиночній камері протягом шести місяців намагалися духово зламати третю сестру – Володимиру. Але й вона гідно витримала всі підступи та залякування й не допустила дискредитації славетної родини укр. патріотів. Не добившись бажаного результату, КГБ відправило Марту й Оксану на заслання до Краснояр. краю. Зі спецпоселення М. Б. звільнили 4.03.1960, але дозвіл на повернення в Україну вона так і не отримала. Померла в Краснояр. краю. Останки Марти 1990 перевезли на Батьківщину, спочатку до Львова, у катедрал. собор Св. Юра, а потім – на цвинтар у рідне с. Старий Угринів.

Літ.: Королишин М. Берегині роду Бандери // Гомін волі. – 1992. – 9 лип.; Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Ів.-Фр., 1998; Бандера О. Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 90-96; Соловій Ф. Повстанський мартиролог Стрийщини. – Стрий: «Щедрик», 1999. – С. 352.

Петро Арсенич, Тарас Федорів, Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Оксана, д. Андрія (22.12.1917, с. Старий Угринів, тепер Калус. р-ну Івано-Фр. обл.). – педагог, гром.-культ. діяч, сестра Провідника ОУН *Степана Бандери*. Мала неповних чотири роки, як втратила матір (22.04.1921). Виховувалась у тітки Людмили, дружини священника УГКЦ о. Чорторійського в с. Кобиліволоках, тепер Тереховл. р-ну Терноп. обл. 1933 повернулася до батька в Старий Угринів. Звідти сім'я Б. того ж року переїхала до с. Волі Задеревацької поблизу м. Стрия. Протягом кількох днів там перебував і її брат Степан. Той короткий час залишився найсвітлішою сторінкою їхніх стосунків. Наступного року його заарештували поляки, і вони вже більше ніколи не бачилися. Навчалась у Стрий. г-зії. Працювала з сільською молоддю, допомагала їй у справі самоосвіти. 1936 разом із членом ОУН Миколою Стефанишиним (арештований 1941, загинув у рос.-більш. тюрмі), сестрою Мартою та іншими здійснили майже двохсоткілометрову тривалу подорож із Тростянца на гору слави УСС *Маківку* в Сколівських Besкидах, яка стала місцем масового паломництва укр. патріотів. Учителювала в Тростянці, тепер Долин. р-ну Ів.-Фр. обл. (1939-41). Брала активну участь у роботі т-ва «Просвіта», підтримувала підпільну національно-визвольну діяльність братів та інших членів ОУН. Вночі з 22 на 23 травня 1941 НКГБ провело прискіпливий обшук у помешканні її батька, священника УГКЦ о. *Бандери Андрія, с. Михайла*, біля якого вона проживала разом із сестрою *Мартою-Марією*. Тієї ж ночі їх усіх було заарештовано й відправлено до м. Долини. Там їх із батьком назавжди розлучили. Поки Бандеру А. допитували в районному відділі НКГБ, сестер відразу посадили в авто й повезли на станцію до залізничного ешелюну, а відтак – до Сибіру. Оксана Б. згадує про своє поневіряння в Краснояр. краю: «Там перебували ми в різних районах [...] Возили як тих циганів. То через рік, то через кілька місяців, і далі, й далі по колгоспах, по лісосіллях. Один раз набирали також на Владивосток, але сестра Марта дістала довідку від лікаря, бо вона дуже хвора тоді була, ну, й залишили... Пізніше також брали на Ігарку, вже навіть в ешелюні були, однак через хворобу Марти оставили». 1953 разом із Мартою привозили на допити до Москви. Протягом двох місяців большевики намагалися вирвати в сестер прилюдну заяву про незгоду з політикою брата Степана, змушували звернутися до учасників Збройного Підпілля ОУН із закликком припинити боротьбу за незалежність України. Погрози змінювались обіцянками: кати зобов'язувались обидвом надати гарне помешкання в Москві, чи будь-де в Україні, та ще й з особистим автомобілем. Проте сестри рішуче відмовились, і їх було відправлено назад на заслання. Формальне звільнення зі спецпоселення Б. О. одержала 23.02.1960, але виїзд в Україну під різними приводами унеможливлювали ще майже три десятиріччя. На рідну землю Б. О. повернулася щойно 5.08.1989. Хворою привезли її Марія Вульчин і Василь Підгородецький до Львова. Тут прибуття сестри славетного Провід-

ника Револуційної ОУН сприйняли як доказ неминучого визволення України та розвалу імперського СРСР. У центрі міста (згодом там побудують пам'ятник Т. Шевченкові) львів'яни влаштували Б. О. зворушливу зустріч. Потім вона перебралась до дружини брата *Василя* в Івано-Франківськ, а незабаром оселилася в сестри *Володимири*, яка проживала разом із дочкою Мирославою Давидюк у с. Козаківці Долин. р-ну. Та навіть тоді в паспортному столі Долин. районного відділу МВД їй погрожували, що як не матиме документу про реабілітацію, то через місяць повинна буде повернутися туди, звідки приїхала. Горезвісну приписку одержала перед самим *референдумом 1.12.1991*. Від 1995 Б. О. – почесний громадянин м. Стрия, мешкає там же. Значна кількість фонозаписів її прилюдних виступів та спогадів, що багаті унікальною інформацією із життя родини Бандерів та їх сподвижників, поширюється не лише в Україні, але й за кордоном. Частина з них опублікована.

Пр.: Бандера О. Нас не зламали ні польські, ні німецькі, ні російські тюрми // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 90-96; те саме // Шлях Перемоги. – 1998. – 11, 18, 25 листоп.

Лит.: Бандера В. Те ім'я зобов'язує: Скорочений запис розмови // Шлях Перемоги. – 1998. – 25 листоп., 16 груд.; *Пастух Р.* Родина Степана Бандери: З когорти славних витязів України // Хвилі Стрия. – Стрий: «Щедрик», 1995. – С. 218-220, 223, 225; *Арсенич П., Федорів Т.* Родина Бандерів. – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова Зоря», 1998. – С. 66-68.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Олександр, с. Андрія (25.03.1911, с. Старий Утринів, тепер Калус. р-ну Ів.-Фр. обл. – кінець липня 1942, концтабір в Освенцімі) – укр. політик, активний діяч ОУН, доктор економ. наук, брат *Степана Бандери*. Закінчив Стрий. гімн. і агроном. ф-т Львів. політехніки в Дублянах. Член ОУН з 1933. За постановою ОУН того ж року виїхав до Італії, де продовжив навчання в Римській вищій школі екон.-політичних наук, успішно захистив докт. дисертацію. Працював у Римській станиці ОУН. Після проголошення *Акту 30 червня 1941* про відновлення Укр. Держави приїхав на Львівщину. Навідався до рідних і знайомих, у т. ч. до священника Євгена Возняка. Незабаром його підступно викликали у Львів до «Arbeitsamt»-у, ніби для влаштування на роботу, і там Б. О. був заарештований гестапівцями. Пережив тривалі й важкі допити в тюрмах Львова і Кракова, 22 липня 1942 його кинули до концтабору в Освенцімі (в'язничний № 51020). Там кілька днів Б. О. катували ті ж польські фолксдойчі, прислужники вищої німецької табірної адміністрації та охорони, які так само замучили його брата *Василя*. Своєю важкою передчасною смертю спричинився до певного полегшення становища українських політв'язнів у цьому таборі. Дружина Б. О., громадянка Італії, звернулася до уряду.

і той надіслав дипломатичний запит до Берліну. Це змусило адміністрацію табору в Освенцімі розмістити українців в окремому приміщенні, окремою бригадою водити їх на роботу. У такий спосіб вдавалося уникнути нелюдських знущань з боку польських посіпак надалі.

Лім.: Бандера С. Мої життєписні дані // Бандера С. Перспективи української революції. – Дрогобич: «Відродження», 1999. – С. 11; У боротьбі за Українську Державу: Есеї, спогади, свідчення, документи Другої світової війни / Зредагував М. Г. Марунчак. – Вінніпег: Світова ліга українських політичних в'язнів, 1990. – С. 135, 161, 298, 305-306, 316-318, 371-372, 607, 641, 710, 725, 731, 1039, 1134; Климичин М. В поході до волі: Спомини. – Детройт: Передрук Української книгарні, 1987. – Т. 2. – С. 79, 85, 88, 99, 104, 112, 222, 289, 292, 294, 314, 350; Малащук Р. З книги мого життя: Спомини. – Торонто: Видання Видавничої Спілки «Гомін України» і Дослідного інституту «Студіюм», 1987. – Т. 1. – С. 99, 254, 263, 273-274, 278, 284, 303-304, 321, 326, 330; Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 1998. – С. 54-55.

Григорій Дем'ян

БАНДЕРА Ярослава, д. Василя (14.09.1917, м. Сянок, тепер під пануванням Польщі – 17.08.1977, Торонто) – громадсько-політ. діячка, дружина Провідника ОУН С. Бандери. Народилася в сім'ї священика УГКЦ о. Василя Опарівського та Юлії Ганківської. Батько був капеляном УГА, загинув у бою з поляками. Б. Я. закінч. Коломий. г-зію. Навч. продовжувала у Львів. політехніці. Працювала на Лемківщині, займалася громад.-політ. діяльністю, а також спортом (здобувала перші місця). Від 1936 співпрацює з ОУН, за що була заарештована поляками. Під час навч. в Сільсько-господ. ін-ті в Дублянах

вступила до ОУН. За участь у маніфестації на стадіоні у Львові, яка відбулася після Конгресу Союзу Укр. студент. орг-цій у Польщі, 20.03.1939 заарешт. разом з іншими укр. студентами. У Кракові 3.06.1940 одружилася зі С. Бандерою. Коли його утримували під арештом у Берліні, Б. Я. поїхала туди й домоглася дозволу бачитись із ним щотижня. Стала відповідальною ланкою його контактів з ОУН. Зазнаючи поразок на фронтах і усвідомлюючи масштаби національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, гітлерівці намагалися схилити С. Бандеру до співпраці, для цього 27.09.1944 перевели його з концтабору в Саксенгаузени до окремого будинку, з кращими побутовими умовами. Будівля пильно охоронялася поліцією, однак Провідникові вдалося звідти втекти. Відтак тривалий час жив підпільно. Б. Я. була поруч із ним. Притулком служила убога хатина в лісі недалеко Мюнхену. Дочка Наталка (26.05.1941-13.01.1985) тоді на-

віть не могла відвідувати школу, і батько навчав її сам. З часом під прізвищем Попель сім'я влаштувалася в Мюнхені. Там народжуються син Андрій (1946) та дочка Леся (1948). Щоб уникнути переслідувань агентів КГБ, які навіть намагалися викрасти дітей, сім'я Бандерів змушена була змінювати місце проживання: тимчас. притулками стають помешкання в таких містах, як Берлін, Інсбрук, Зеєфельд, Гільдерсгайм, Мюнхен. Після смерті С. Бандери Провід ОУН таємно перевіз Б. Я. з дітьми в Канаду, до м. Торонто (осінь 1960). Працювала в Укр. кредитній спілці «Будучність», Архіві-музеї укр. визв. б-би ім. С. Бандери в Торонто. Удова з дітьми постійно перебувала під опікою Організації. Проте трагічна доля родини Опарівських (брата Лева розстріляли гітлерівці, маму закатували поляки), атмосфера постійної загрози з боку ворожих Україні сил, у якій жили не тільки вона з чоловіком, але й діти, напівлегальне існування, передчасна втрата коханого, поліційні арешти підірвали здоров'я Б. Я. Померла й похована в м. Торонто (Канада) на цвинтарі Парк Лавн.

Літ.: Провід Організації Українських Націоналістів. Сл. пам[яті] Ярослава з Опарівських Бандера // Шлях Перемоги. – 1977. – 28 серп.; Малащук Р. З книги мого життя: Спомини. – Торонто: Видання Видавничої Спілки «Гомін України» і Дослідного ін-ту «Студіум», 1988. – Т. 2: Вибрати не можна тільки Батьківщину. – С. 115, 123-127, 293-294, 298, 323-324, 329; Арсенич П., Федорів Т. Родина Бандерів. – Ів.-Фр., 1998; Стебельська А. Ярослава з Опарівських Бандера // Альманах «Гомону України». – 1998; Пастух Р. Родина Степана Бандери // За вільну Україну. – 1994. – 13-15, 18 жовт.; Кук В. Родина Опарівських // Визвольний Шлях. – 1999. – Кн. 10 (619). – С. 1228-1239; Стецько С. З ідеями Степана Бандери за його життя і по смерті // Шлях Перемоги. – 1999. – 31 берез., 7, 21, 28 квіт.

Петро Арсенич, Григорій Дем'ян

БАНДЕРІВЦІ – неофіційна назва членів Революційної ОУН та їхніх однопідумців і прихильників. Походить від прізвища лідера цієї організації *Степана Бандери*, обраного Головою Проводу 10.02.1940 і остаточно затвердженого *Другим Надзвичайним Великим Збором ОУН* (1-3.04.1941). Масово вживається на означення послідовного й рішучого борця за цілковиту державну незалежність і соборність усіх українських етнічних земель, стала синонімом незламного національного патріота. Під час повстанської визвольної боротьби ОУН і УПА в 1940-1960 цим терміном по-слуговувалися її учасники. Потрапляючи в безвихідну ситуацію й не бажаючи капітулювати перед переважаючими силами ворога, вони нерідко заявляли: «Бандерівці не здаються!» – і після цього стрілялися останніми кулями чи підривали себе гранатами. Термін Б. у такому ж значенні вживається в сотнях повстанських пісень народного та літературного походження. Наприклад: «Ми – хлопці-бандерівці зі зброєю в руках / Боро-

ним рідну землю, живемо у лісах». Спроби окупаційних російського й польського режимів та їхніх сателітів і коляборантів надати термінові Б. негативного змісту в середовищі національно свідомого українства успіху не мали. Непоодинокі рішучі прихильники незалежності народів Кавказу й Середньої Азії також називали себе азербайджанськими бандерівцями, туркестанськими б. і т.д. Від 1956 Б. – також члени *Закордонних Частин ОУН*, на відміну від «двійкарів» – членів ОУН(з) – та ще раніше самовідмежованих «мельниківців».

Літ.: Мірчук П. Революційний змаг за УССД: Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі». – Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політв'язнів, 1985. – Т. 1. – 222 с.; 1986. – Т. 2. – 280 с.; *Дем'ян Г.* Степан Бандера в українському пісенному фольклорі // Українські проблеми. – 1995. – № 2. – С. 109-114; *його ж.* Тюремні політичні пісні українців // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів: Наук. т-во ім. Шевченка, 2001. – Т. ССХLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 383-386; *його ж.* Бандерівці. – Київ: Укр. Видавнича Спілка, 2000. – Кн. 1. – 128 с.; *його ж.* Повстанський мартиролог // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С. 414, 454, 472, 520, 669; *Кук В.* До історії конфлікту між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14/30). – С. 80-85; *Луньо Є.* Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини // Визвольний Шлях. – 1999. – Кн. 10 (619). – С. 1201-1210; *Стецько С.* З ідеями Степана Бандери за його життя і по смерті // Шлях Перемоги. – 1999. – 28 квіт.

Григорій Дем'ян

Володимир Косик

Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд (Частина I)

Друга світова війна розпочалася в тяжкий для України час. Внаслідок жорстоких сталінських репресій тридцятих років, штучно зорганізованого голоду та масового знищення національно свідомої української інтелігенції українські національні сили на підсоветській Україні були повністю розгромлені. Вони були зліквідовані також у Карпатській Україні після того, як за згодою Гітлера її зайняла у березні 1939 року Мадярщина.

У вересні 1939 року, згідно з пактом Молотов-Ріббентроп з 23 серпня цього ж року, советські війська окупували Західну Україну. Ця окупація призвела до повної ліквідації українських легальних політичних партій, які існували під польською владою.

Діяльність українських політичних партій була заборонена не лише під советською окупаційною владою. Також гітлерівська Німеччина заборонила всяку політичну діяльність як на українській території на захід від Сяну і Бугу, так і на еміграції (в Німеччині, Польщі, Чехії, Словаччині).

Таке ставлення нацистської та советської диктатур до українського національного руху, як і територіяльно-політичні зміни на українських землях не мали, однак, жодного впливу на підпільну Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Створена націоналістичною молоддю у 1929 році, ОУН не переставала діяти й боротися за відновлення української самостійної держави нелегальними засобами. Бо якщо легальні партії й організації потребували законного визнання й дозволу на існування, нелегальна ОУН, метою якої була боротьба проти всіх окупантів України, цього не потребувала і тим не журилася.

Нова міжнародна обстановка і назріваючі від якогось часу протиставності (край-еміграція, молодь-старші, як теж застереження до деяких людей у Проводі тощо) викликали у провідних колах ОУН на еміграції концепційні розбіжності щодо політики, тактики і складу Проводу Українських Націоналістів (ПУН), які призвели до розламу. Молоді активісти на еміграції і члени Крайової Екзекутиви в Україні, згуртовані довкола Степана Бандери, покликали до життя в лютому 1940 року Революційний Провід ОУН. У квітні 1940 року, на II Великому Зборі, Степана Бандеру обрано головою революційної ОУН.

Тому, що якась частина членів на еміграції залишилася по боці ПУН, очоленого полк. Андрієм Мельником, від лютого 1940 року заіснувало фактично дві різні організації, які мали однакову назву – ОУН (відтоді їх популярно звали «бандерівцями» й «мельниківцями»).

Революційна ОУН (ОУН-Бандери) поставила собі метою радикалізувати і поширити боротьбу за самостійність України, включно із збройною боротьбою, та намагалася створити спільний фронт усіх поневолевних Советською Росією народів.

Одне з рішень II Великого Збору з квітня 1941 року говорило, що ОУН «продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи», отже і у випадку німецької окупації. У травні 1941 року ОУН-Бандери рішила, що на випадок війни Німеччини проти ССРСР, «на звільнених від московсько-більшевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо, ОУН проголошує будову Української Держави, встановляє владу, яка має зорганізувати державне життя в усіх ділянках та керувати ним».

Це рішення мало бути реалізоване без огляду на політику і пляни німців та без їхньої згоди. Німецькі архівні документи потверджують, що лише ОУН-Бандери мала наперед розпрацьовані концепційні заложення і пляни на випадок війни на Сході Європи, які автоматично вели до виникнення опору окупантам. Для реалізації своїх плянів ОУН-Бандери потаємно приготувала на Заході декілька тисяч своїх членів, які мали діставатися на українську територію зараз же після переходу фронту.

Гітлерівська Німеччина напала на Советський Союз 22 червня 1941 року. ОУН-Бандери приступила негайно до реалізації своїх плянів, проголошуючи у Львові 30 червня 1941 року відновлення Української Самостійної Держави. Сформування уряду було доручено Ярославові Стецьку. Заскочені, німці почали репресії у Кракові: 5 липня вони заарештували Степана Бандеру і депортували його до Берліну. Тоді ж ув'язнили кількох членів Українського Національного Комітету у Кракові.

У Львові німці спочатку ізолювали усі заходи в напрямі створення української влади, а 9 липня заарештували і депортували до Берліну Ярослава Стецька, голову Українського Державного Правління. Бандеру і Стецько відмовилися у Берліні відкликати проголошення української держави, і їх остаточно ув'язнено в концентраційному таборі Саксенгавзен, де вони перебували до кінця вересня 1944 року.

Перейшовши у підпілля, ОУН-Бандери рішила розпочати психологічну, організаційну і військову підготовку до збройного опору і ширшого повстання проти німців. Уже на початку серпня СД (поліція безпеки) і гестапо стверджували у своїх звітах з окупованих територій сходу, «що носієм ворожих течій між українцями є, як і раніше, група Бандери».

Від липня-серпня 1941 року розпочалися систематичні арешти членів і прихильників ОУН-Бандери. У половині вересня проведено ма-

сові арешти в Україні і на еміграції: десятки й сотні членів цієї організації опинилися у тюрмах і концтаборах. За атентати проти представників влади німці розстрілювали закладників. Наприклад, у Львові за вбивство офіцера поліції М. Сендеги розстріляно близько 100 закладників із середовища ОУН-Бандери і між ними А. П'ясецького, члена уряду, що його творив Я. Стецько.

За короткий час німці окупували всю Україну, її територію поділено: Галичину, Засяння і Холмщину прилучено до Генеральної Губернії, що була створена з частини польської території. Одесу, Миколаїв із територією між Дністром і Бугом Гітлер віддав Румунії. З Волині і центральної України створено німецьку адміністративну одиницю, п. н. «Райхскомісаріят Україна». Східна територія України належала до військової зони.

Разом з пересуванням фронту на схід ОУН-Бандери поширювала свою діяльність на центральні і східні території. Молодь масово вступала в її ряди. Із документів, що попали німцям в руки, та із зізнань арештованих вони довідалися, що ОУН-Бандери приготує загальне повстання. Поліція безпеки видала 25 листопада 1941 року таємний наказ арештувати всіх активістів руху Бандери і після допитів розстрілювати їх безслідно як грабіжників (а не як політичних).

Помимо цього наказу і посиленних арештів і прилюдних страт, переважно через повіщення, членство ОУН-Бандери постійно зростало. Зимою розпочалися на Волині військові вишколи молоді, зокрема підстаршин. Провід ОУН-Бандери видав наказ магазинувати і приготувляти зброю. Одночасно проведено акцію проти здачі харчових контингентів німцям та висилки людей на працю до Німеччини.

У квітні 1942 року II конференція ОУН-Бандери постановила не витрачати енергії народу на дрібну партизанщину, але приготувати широкий повстанський рух. Тому у постановах було сказано:

Свою політику ми будемо: а) на творенні й розбудові власних революційно-політичних сил; б) на самостійницькій ні від кого незалежній всеукраїнській політиці революційної боротьби; в) на використанні всіх можливостей і сил, що сприятимуть постанню Української Держави. Зокрема на створенні широкого фронту боротьби поневолених народів Сходу й Заходу Європи; ... д) московсько-більшовицькій міжнародній концепції Інтернаціоналу й німецькій т. зв. «Нової Європи» ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом – «Свобода народам і людині»!

Незважаючи на дальші постійні арешти по всій Україні, ОУН-Бандери почала творити у квітні-травні 1942 року малі озброєні групи національної самооборони на північно-західних землях України. Це потверджує таємне німецьке повідомлення з окупованих територій Сходу (ч. 26), яке каже, що «Рух Бандери перейшов останнім часом щораз то більше до методів активної боротьби. Вже в травні було встановлено, що рух Бандери серйозно займався створенням бандитських груп, зокрема в західній час-

тині України. У червні 1942 року встановлено існування їх банди також в околиці Кам'янця-Подільського».

У поширюваних серед населення виданнях і листівках (летючках), які попадали німцям в руки, ОУН-Бандери писала в червні 1942 року, що від початку війни в Україні нічого не змінилося, на місце одного тоталітаризму прийшов другий, проти якого треба боротися. Проголошення відновлення Української Держави 30 червня 1941 року показало світові, що українці мають свою концепцію і готові боротися проти всіх, «хто хоче перемінити нашу країну в колонію, а наш нарід у невільників. Українці будуть боротися за власну державу, а не за „Нову Європу“». ОУН-Бандери постійно закликала українців готуватися до збройної боротьби.

Впродовж літа 1942 року малі озброєні групи націоналістів проводили лише незначні операції, атакуючи засоби зв'язку і шляхи сполучення, малі німецькі відділи, склади постачання та господарські підприємства.

У жовтні малі відділи почали зливатися у великі військові частини. Ці з'єднання, створені Проводом ОУН-Бандери, прийняли назву Українська Повстанська Армія (УПА). Офіційною датою створення УПА прийнято 14 жовтня 1942 року.

Створення в половині жовтня першого великого з'єднання українських націоналістів потверджує таємний звіт штабу німецької армії з 16 жовтня 1942 року, в якому сказано, що озброєні групи українських націоналістів перший раз згуртувалися в околицях Сарн в одну велику частину, яка постійно поповнялася.

Отже, на Поліссі дрібні озброєні групи злилися під команду військового референта Крайового Проводу ОУН-Бандери північно-західних земель Сергія Качинського-«Остапа», а на Волині під команду сотника Івана Перегійняка-«Довбешки»-«Коробки». Ці та інші частини, які творилися в районах Колок, Пустомитів і Крем'янця, негайно перейшли до військових зав'язок великими з'єднаннями, щоб приготуватися до більших операцій.

У цей час німці, які ще не дуже розрізняли націоналістичних партизан від советських, вже зазнавали немалих втрат. Згідно з їхніми звітами, в останній тиждень листопада 1942 року відбулося 150 атак лише в районах Рівне-Житомир. Активність повстанців і партизан перешкодила «охопленню» німцями зерна. Якщо в районі Рівне заготівля 1942 року охопила 80-100%, то в інших районах вона дуже зменшилася: 28% в районі Пінська, 32-35% в районі Костополя, 25-30% в районі Сарн.

Ряди УПА безнастанно зростали, молодь масово голосилася на заклик ОУН-Бандери. На початку лютого 1943 року УПА розпочала широкі воєнні операції з метою усунути німецькі залоги й адміністрацію з районів, віддалених від великих міст, та одночасно проти советських партизан, які ставилися дуже ворожо до самостійницьких змагань українців та винищували українських патріотів.

Під кінець літа і восени 1942 року керівництво українського революційного руху поширювало заклик до советських партизанів, у якому їх

заохочувалося не боротися за повернення радянського режиму, бо «московський і німецький режими собі подібні, як дві краплі води». Партизани не повинні служити одній з них, а прилучитися до національно-революційного руху і боротися проти наїзників у рядах масової національної організації «за повну свободу і самостійність держав поневолених народів... Геть Гітлера і Сталіна!».

Першою більшою акцією УПА було захоплення Володимирця 7 лютого 1943 року і звільнення з тюрми в'язнів. Під час одного з більших боїв з німцями 22 лютого загинув біля Висоцька командир «Довбешка»-«Коробка». У лютому і березні відділи УПА очистили від радянських партизанів ліси в околицях Сарн, Столина, Володимирця, Цуманя. У березні під час бою з німцями в Оржеві загинув командир «Остап». У бою німці втратили 60 убитих.

Інший відділ УПА розбив табір полонених у Луцьку та збірний пункт людей з Дніпропетровщини, яких везли на роботи до Німеччини. Відділ УПА, який перебував у Людвиполі, відбив кілька наступів частин СС силою 1500 вояків (тоді загинуло 58 есеєвців). У квітні відділи УПА наскочили одночасно на в'язниці в Луцьку, Дубні, Ковелі, Горохові, Крем'яниці, Любачівці і звільнили усіх в'язнів.

Основою ідеологічних унапрямлень УПА завжди були ідеологічні позиції ОУН-Бандери. Третя конференція цієї організації, яка відбулася з 17 по 21 лютого 1943 року, стверджувала, що

сучасна війна на Сході, що її розпущено в ім'я імперіялістичних інтересів німецького націонал-соціалізму та московського більшовизму... це в першу чергу війна з приводу України, яку обидва імперіялізми трактують у своїх загарбницьких плянах як центральну проблему їх імперіялістичної політики на Сході Європи та випадкову базу для дальших підбоїв... Тому для Українського народу являється невідкличною вимогою вести боротьбу проти обох імперіялізмів на платформі власних сил, а в основу своєї співпраці з другими народами класти їхнє визнання нашого права на власну державу й на цій площині шукати спільних інтересів західних і східних народів у спільній боротьбі проти німецько-московського та інших імперіялізмів.

У першій половині квітня відділи УПА зовсім звільнили в боях численні райони Волині (Мізоць, Острів, Шумськ, Крем'янець, Верба). Тоді німці кинули проти УПА одну дивізію, зложену з двох полків мадярів, полку німецьких СС та полку узбеків і казахів. Після триденних боїв німецькі частини мусіли відступити. У квітні очищувальні операції УПА поширилися на Поділля (Яролинці, Проскурів, Кам'янець-Подільський), де створені нові відділи УПА.

Один з німецьких урядовців на Волині звітував на початку квітня 1943 року, що на північ від лінії Київ-Рівне-Ковель-Берестя, крім радянських партизанів, є також націоналістичні партизани, число яких постійно зростає. Вони опанували повністю територію на південь від вказаної лінії. Націоналістичні партизани атакують у білий день, нападають також на

поїзди, визволяють людей, яких везуть на працю до Німеччини. Урядовець Шенк далі пише у своєму звіті, що «... у багатьох уже нема жодної німецької адміністрації», в районі Рівного всі тартаки спалені, і біля 400 урядовців і робітників згинуло.

Також Райхскомісар Еріх Кох (кат України, який помер на 90 році життя у 1986 р. у вигідній польській тюрмі, бо Москва не погодилася, щоб його судили в Україні) писав у своєму звіті з 4 квітня 1943 року, що на Волині тільки два райони вільні від «банд». Він звітував, що «національні банди дуже небезпечні, зокрема в околицях Крем'янець-Костопіль-Рівне». Урядовці райхскомісаріату виготовили карти Волині і Поділля, які виявляють, що в квітні 1943 року німці були переважно лише у великих містах і деяких районних центрах, а села вже були під контролею українських повстанців (за винятком південних частин Поділля і подекуди Волині).

Німецький генеральний комісар Волині й Поділля повідомляв Берлін, що тоді, коли на півночі його регіону знаходилися «советські банди», то на заході і півдні Волині панували «національні банди», зокрема в районах Горохів, Любомиль, Дубно, Луцьк, Крем'янець. «Це вже можна говорити про повстання», писав він у своєму звіті.

Лише в квітні в боях проти УПА згинуло біля 600 німців. Від куль УПА згинув на шляху Ковель-Рівне 2 травня 1943 року шеф німецьких штабних партійних відділів СА Віктор Люце.

Німці звітували до Берліну, що вони втратили контроль над величезними просторами Волині, Поділля і Житомирщини. У цих трьох областях вони втратили 32% орної землі (біля 75% на самій Волині), від 28% до 52% достави худоби тощо. Були це наслідки активності переважно націоналістичних повстанців, які вже розпоряджали навіть тяжкими скорострілами та гарматами (за винятком північних районів, де діяли також советські партизани).

УПА одночасно провадила бої проти советських партизанів, не допускаючи їх на територію, яку вона контролювала, та відтискаючи їх постійно на північ, у поліські болота. У квітні 1943 року УПА начисляла від 8 до 10 тисяч вояків, а в червні – біля 22 тисяч. Крім УПА, у цей час існували ще два інші українські партизанські відділи.

Весною 1942 року сформувався на Волині незалежний відділ партизанів під проводом Тараса Бульби-Боровця. Бульба-Боровець командував раніше, від серпня до листопада 1941 року, з'єднанням «Поліська Січ», яке було озброєне німцями (вермахтом) і мало за завдання очищувати ліси від залишків Красної армії та парашутистів. На домагання СД вермахт мусів «Поліську Січ» розв'язати і роззброїти, що і сталося 15 листопада 1941 року. Члени відділу розійшлися по домівках. Навесні 1942 року Бульба-Боровець створив із колишніх членів «Поліської Січі» партизанське з'єднання.

Надіючись прихилити Бульбу-Боровця до співпраці, головне командування советської армії вислало до нього в серпні 1942 року делегацію. У жовтні він погодився на нейтралітет між його і советськими партизанами, який тривав понад шість місяців. Бульба вів переговори також із

СД у листопаді, але в цих переговорах він стояв на національних позиціях і гостро виступав проти німців.

У цей час створилося на Волині із малих груп самооборони з'єднання ОУН-Мельника. Один із цих відділів, коротко після створення, був наскочив під кінець січня 1943 року на в'язницю в Дубні.

Навесні 1943 року з'єднання Бульби мало від 4000 до 6000 людей, а відділи ОУН-Мельника від 1000 до 3000 людей. У липні-серпні під час об'єднуючої акції, зарядженої Головною командою УПА, обидва з'єднання були примушені влитися до УПА або відійти з теренів її дій. Бульба залишив при собі малий відділ людей і від липня 1943 року почав називати свою партизанську групу «Українська Народна Революційна Армія» (УНРА).

У травні німці розпочали ряд наступальних операцій проти УПА, спочатку в районі Горохова, потім в інших районах, з допомогою численних відділів поліції, шуцманів, війська. Бої біля Колок, де було п'ять шпиталів УПА, тривали три дні. Між убитими був теж поручник Василь Івахів-«Сонар», шеф штабу УПА. Вночі з 23 на 24 червня відділи УПА підірвали залізницю на шляху Рівне-Сарни і атакували військовий поїзд, знищивши близько 150 есесівців і членів СД.

У червні офензивою проти УПА командував ген. Гінцлер, у липні – фон дем Бах. В офензиві фон дем Баха взяло участь 10000 німецьких і польських поліцаїв і жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків і панцерних авт та 27 літаків. Помимо цих операцій атаки українських повстанців на німецькі опорні пункти, як про це звітано на нараді головного командування вермахту в Україні з заступником райхскомісара в Рівному 16.9.1943, не припинялися, а збільшувалися: 295 у липні, 391 у серпні, 682 саботажі на залізницях у липні, 1034 у серпні; 119 атак на господарські об'єкти в липні, 151 у серпні. Кабелі зв'язку між владою Райху і фронтом, між Рівним і Житомиром були безнастанно перегинані.

Відділи УПА активізувалися також в районах Житомира і Києва, в лісах Чорнобиля, а також у Галичині, де вони спочатку виступали під назвою відділів Української Національної Самооборони.

Під час каральних акцій внаслідок дій УПА гітлерівські війська нищили українські села, часто разом з мешканцями. Побіч УПА завжди діяла ОУН-Бандери та її збройне підпілля. Сотні членів цієї організації й українських патріотів німці розстрілювали й вішали прилюдно по містах України. В Галичині восени 1943 року за кілька місяців німці стратили, за неповними підрахунками, 1570 українських патріотів, членів ОУН і УПА.

Але й німці зазнавали втрат: сотні німців гинули від куль українських повстанців і членів руху опору. За неповними даними, під час боїв у липні, серпні і вересні вони втратили на Волині понад 3000 убитими, УПА втратила 1237 вояків і старшин убитими і раненими; у жовтні й листопаді німці втратили понад 1500 убитими, УПА втратила 414 осіб.

Російсько-советська влада пильно слідкувала за зростом ваги й сили ОУН-Бандери. Рішивши боротися всіма силами проти впливів цієї організації серед населення України, вона вже на самому початку війни роз-

почала шалену пропаганду проти українських націоналістів, як на окупованій території, так і в СРСР і серед західних союзників.

Уже в першому числі газети «За Радянську Україну» з 31 липня 1941 року, що її почало видавати головне командування південно-західного фронту для окупованої частини України, українських націоналістів представлялося як зрадників українського народу на послугах Гітлера і гестапо.

У статтях, підписаних О. Корнійчуком, С. Сокільським, К. Полонником, говорилося, що Бандера і його уряд «брали накази від Гітлера». Виступаючи в першому числі газети проти «жовто-блакитної банди», Корнійчук писав, що свободолюбний український нарід має для неї і для Степана Бандери єдину відповідь – смерть...

Ця ненависницька пропаганда, основана на неправді й абсурдних вигадках, продовжувалася впродовж дальших місяців війни. Нацисти зі свого боку повели подібну пропаганду. Але вони твердили навпаки: в їх уяві діяльність ОУН і УПА була інспірована Москвою і більшовиками!

Під час офензиви проти УПА влітку 1943 року німці скидали з літаків листівки, в яких було сказано, що «Москва дає накази ОУН» та що «в проводі ОУН сидять агенти Москви, що отримують і виконують накази кровожерного Сталіна і його жидівських опричників». Це звернення до населення закінчувалося реченням: «ОУН і більшовизм – це одне, тому вони мусять бути знищені!».

В іншій летючці, підписаній фон дем Бахом, сказано, що «червоні волоцюги» поширюють відозву маршала Василевського, «де в імені масового вбивці з Вінниці і Катиня червоного товариша Сталіна урочисто признано українського вожака бандитів Бандеру старшим більшовиком советської України... У відповідному часі він (Бандера) і його саботажники будуть у днях перемоги Європи покарані спільно з комуністичними бандитами».

Знову ж советська пропаганда, як звичайно, далі твердила навпаки. У зверненні Президії Верховного Совета УССР, Совета народних комісарів і ЦК КП(б)У до населення України з 21 травня 1943 року сказано, що: «ватажки націоналістичної банди... – прями агенти Гітлера». А далі:

Вони хочуть, щоб Радянська Україна порвала теперішній союз з російським, білоруським та іншими народами СРСР і виділитися в окрему державу... Вони хочуть таким чином перетворити Україну в колонію німецького імперіалізму... Нехай буде відомо всім, кого втягнули в озброєні банди українсько-німецьких націоналістів, що справжні партизани нещадно знищують німецько-фашистських загарбників... А що зробили для захисту нашого народу від німецько-фашистських мерзотників озброєні націоналістичні банди, які існують понад півтора року? Нічого!

УПА була побудована за принципом регулярної армії, в її відділах панувала військова дисципліна. На самому початку усіма відділами командував Клим Савур-Клячківський. Перший штаб УПА знаходився на північному заході, на Волині, в районі Костополя. Він складався в дійсності з членів військового штабу ОУН-Бандери північно-західного краю, який

перетворено в штаб УПА. Шефом штабу був Василь Івахів-«Сонар». Після його смерті (13.5.1943) на цей пост покликано колишнього старшину армії УНР полковника Леоніда Ступницького-«Гончаренка», який не був членом ОУН. Два інші не-члени ОУН займали головні пости в штабі УПА: полк. М. Омелюсік – керівник оперативного відділу, і полк. Литвиненко – керівник розвідки.

УПА поділялася на три групи, які відповідали трьом воєнним округам (ВО): група Північ (командир «Дубовий»), група Північний Захід (командир «Рудий»), група Південь (командир «Еней»). Із формуванням нових відділів на Волині й Поліссі та поширенням її діяння влітку 1943 року на інші терени початкова структура УПА зазнала змін.

У серпні 1943 року відбувся III Великий Збір ОУН, на якому головою Бюро Проводу ОУН обрано Романа Шухевича (25 серпня). Восени 1943 року Головний військовий штаб Бюро Проводу ОУН, яким від весни керував Роман Шухевич, переорганізовано у Головний військовий Штаб УПА і створено пост Головного командира УПА. Переорганізація керівництва УПА тривала до кінця листопада 1943 року. З кінцем листопада Роман Шухевич почав виконувати обов'язки Головного командира УПА під псевдонімом «Тараса Чупринки», а О. Перебийніс перебрав пост виконуючого обов'язки шефа Головного військового Штабу. Обидва були остаточно затверджені на своїх постах 27 січня 1944 року.

У 1944 році організаційна структура УПА вже була устійнена. Територія дій УПА була поділена на три краї: Північний край (Волинська й Житомирська області), Західний край (Львівська, Тернопільська, Станіславська, Чернівецька й Дрогобицька області) і Південний край (Вінницька і Кам'янець-Подільська області). Сили УПА були поділені на три, зглядно чотири територіяльні одиниці (групи): УПА-Північ (Полісся, Волинь, Житомирщина), УПА-Південь (Вінницька і Кам'янець-Подільська області), УПА-Захід (Холмщина, Засяння, Галичина, Карпати, Буковина) і УПА-Схід, до якої належали центральні й східні землі України. Ця остання одиниця УПА не мала остаточної структури і не існувала довго. Першими командирами УПА були:

УПА-Північ: Роман Клячківський, полковник «Клим Савур»;

УПА-Південь: Омелян Грабець, полковник «Батько»;

УПА-Захід: Василь Сидор, майор «Ростислав Вишитий», «Шелест».

Територіяльні краї УПА ділилися на Воєнні Округи, а саме: УПА-Північ: 1. ВО «Турів», 2. ВО «Заграва», 3. ВО «Волинь-Південь»; УПА-Південь: 1. ВО «Холодний Яр», 2. ВО «Умань», ВО «Вінниця»; УПА-Захід: 1. ВО «Лисоня», 2. ВО «Говерля», 3. ВО «Чорний ліс», 4. ВО «Маківка», 5. ВО «Буг», 6. ВО «Сян».

Але цей поділ найдовше зберігся на терені дій УПА-Захід, до якої належало шість ВО, а саме: 1. ВО Львів-місто, 2. ВО Львівська область, 3. ВО Тернопільська область, 4. ВО Станіславська область, 5. ВО Дрогобицька область, 6. ВО Перемищина і Лемківщина.

Головний командир УПА мав до своєї диспозиції і Головний військовий Штаб (ГВШ), який складався з наступних відділів: 1. оперативного, 2. розвідувального, 3. вишкільного, 4. організаційно-персонального, 5. тилового, 6. політично-виховного. Цю структуру мали також Крайові військові Штаби (КВШ). Шефові ГВШ була підпорядкована Служба зв'язку з краями, групами й ВО. При ГВШ й підпорядкованих штабах був організований Український Червоний Хрест, який управляв шпиталями УПА.

У боротьбі проти УПА німці вживали дуже часто східні батальйони, що були сформовані з колишніх советських військовополонених – вірменів, грузинів, росіян, козаків, узбеків, казахів, татар та інших. Починаючи від червня 1943 року головне командування УПА поширювало серед них звернення у формі листочок, закликаючи їх не воювати проти УПА і переходити на бік повстанців. У листівках пояснювалося цілі боротьби проти обох імперіялізмів.

Ця акція дала несподівані наслідки. Добровольці згаданих батальйонів десятками переходили «до лісу». Тому у серпні 1943 року при УПА були створені національні відділи вірмен, грузинів, узбеків, казахів, татар і литовців. Найчисленнішими були відділи литовців і грузинів. Національні відділи при УПА (всіх 15) проіснували до кінця війни. Лише азербайджанський відділ при переході фронту влився до червоної армії. Інші було розв'язано в травні 1945 року.

Численні італійські, мадярські і німецькі дезертири часто користали з допомоги УПА, щоб дістатися до своїх країн. Дехто з них включився до УПА. В рядах були також жиди – як звичайні вояки або лікарі. В УПА працював, наприклад, також бельгієць Альбер Газенбрук, який отримав псевдо «Західний». Як член відділу пропаганди він служив диктором французьких і англійських радіопередач радіостанції «Вільна Україна». Коли у березні 1945 року радіостанцію було викрито, Газенбрук був заарештований і опинився з численними українцями в концтаборі у Воркуті. Звільнений після смерті Сталіна у 1953 році, він повернувся до Бельгії.

Були в УПА і росіяни, які в цей спосіб врятували своє життя. Між ними можна назвати генерала П. Сисоева, професора військової академії в Москві, командира 36 армійського корпусу. Після втечі з табору полонених він вступив до УПА як українець під прізвиськом Петро Скирда (див. «Огонек», ч. 23, травень 1964).

Після програної битви на Курській дузі в першій половині липня 1943 року німецька армія остаточно втратила ініціативу на фронті. Советська армія перейшла в наступ. У серпні вона зайняла Лебедин, Харків, Глухів; у жовтні – Запоріжжя і Дніпропетровськ. 10 жовтня Москва вирішила створити орден Богдана Хмельницького, 6 листопада советська армія зайняла Київ.

У жовтні і листопаді УПА звела 47 боїв проти німців і 54 бої проти советських партизанів. У боях з німцями вона втратила 414 вояків, втрати німців: 1500 вояків. Німецький генерал (СС-группенфюрер) Бергер писав 21 жовтня, що вся Волинь знаходиться в руках українських повстанців.

Тарас Бульба-Боровець почав у цей час переговори з німцями, щоб отримати від вермахту допомогу для своєї УНРА (декілька тисяч осіб) для боротьби проти советських партизанів. У половині листопада німці його запросили до Луцька на переговори, потім до Варшави. У Варшаві, запевняючи його, що лише Берлін компетентний взяти остаточне рішення щодо допомоги в співпраці, вони переконали його поїхати в супроводі офіцера СД до Берліну. Там його заарештували й посадили до концтабору Саксенгаузен. Його УНРА через деякий час перестала існувати.

Німці провели ще кілька наступів проти УПА в Галичині, зокрема в Карпатах. Під час боїв у вересні, в горах між Суходолом і Липовицею, згинувло біля 200 німців. У жовтні і листопаді бої проти німців відбувалися в різних місцевостях Галичини, на Уманщині, Вінничині (бій за місто Бариш тривав 14 годин), в Карпатах (зокрема на відтинку «Чорний ліс» на Станіславівщині та біля Самбора). Під час цих боїв згинувли десятки німців (напр., 160 під Недільною коло Самбора).

21 та 22 листопада 1943 року з ініціативи українців відбулася в лісах біля Житомира конференція поневолених народів Східної Європи й Азії, в якій взяли участь делегати різних національностей (переважно тих, які мали свої відділи при УПА). Конференція засудила обидва воюючі між собою імперіялізми, які «заперечують право народів на їх вільний політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах та несуть усім народам політичне, соціальне і культурне поневолення у формі гітлерівської „Нової Європи“ чи большевицького ССРСР», та вирішила продовжувати боротьбу зі спільним ворогом. Конференція вітала «героїчну боротьбу народів Західної і Середньої Європи проти німецького імперіялізму» і заявила «свою повну солідарність у цій боротьбі».

У боротьбі проти УПА були заангажовані на Волині і в Галичині також війська німецьких союзників, зокрема мадяри. У 1943 році мадяри почали входити в контакт з українцями, щоб домовитись про нейтралітет. На їх пропозицію, в таємниці перед німцями, відбулися в грудні 1943 року переговори у Будапешті, куди прибула з Галичини у мадярському літаку делегація ОУН-Бандери на чолі з Мироном Луцьким. У висліді переговорів дійшло до порозуміння про нейтралітет (який на практиці не завжди був дотриманий) та про передачу українцям військового виряду і складів зброї. З мадярського боку у переговорах брав участь ген. Шомбателі, шеф генерального штабу.

У боротьбі з німцями УПА зазнавала значних втрат. У грудні згинув шеф штабу УПА-Південь командир «Антон». Курінь під командою «Крука» зазнав поразки біля Борщева. Зате біля Лисогірки, в районі Кам'янець-Подільського, відділ УПА розбив німецьку колону і здобув багато зброї.

Продовжуючи наступ, советська армія увійшла вглиб території дій УПА. У половині січня 1944 року вона дійшла до ріки Горинь. Половина території дій УПА опинилася під советською окупацією.

Далі буде

Леся Онишко

Роля жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст.

Не зірвуться слова, гартовані як криця,
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!
І ми їх даємо не у залізнім гімні,
У сріблі ніжних слів, у вірі в нашу міць.

Ми ж радістю життя вас напоївши вцерьть –
Без металевих слів і без зідхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

(Олена Теліра)

Становленню української державности передував тривалий історичний процес формування та розвитку нації.

До недавнього часу українська історія розглядалася в контексті загальноросійської, чимало важливих подій та фактів замовчувалися, а документи української суспільно-політичної та культурної думки цілеспрямовано вилучалися з обігу, приховувалися або негативно інтерпретувалися на користь російсько-більшевицької тоталітарної системи.

Проголошення Української Незалежної Держави поставило на порядок денний об'єктивну аналізу нашої історії з тим, щоб по-новому переписати її перекручені сторінки, дослідити й вивчити «білі плями» минулого, адже без знання правдивої історії свого народу не можна почуватися повноцінним громадянином своєї держави. І чи не найбільшою мірою досліджень потребує історія середини ХХ століття, період національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА. У нашій публікації мова йтиме про те, яку роллю відіграло в цьому часі жіноцтво.

У 40-50-х роках минулого століття український народ відкрито виступив проти німецько-гітлерівського та російсько-сталінського тоталітарних режимів. Боротьбу за незалежність України політичними методами вела Організація Українських Націоналістів (ОУН), військовими – Українська Повстанська Армія (УПА). Кожне з цих формувань мало свою структуру, тактику, методи, цілі, проте їх об'єднувала спільна, головна мета – здобуття Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

Після розколу Організації, революційно-політична ОУН під проводом Степана Бандери виробила власну програму боротьби, проголошену в «Маніфесті» у грудні 1940 року. У її основу були покладені революційні принципи боротьби, що спиралися на «власні сили українсько-

го народу, відкинувши загалом орієнтацію на чужі сили».¹ Структурно Провід ОУН(б) поділяв територію, на якій діяв, на Землі, Землі поділялись на Краї, Краї – на Области, Области – на Округи, Округи – на Надрайони, Надрайони – на Райони, Райони – на Підрайони, Підрайони – на Кущі, Кущі – на Станіці. На кожному структурному рівні були зорганізовані референтури: організаційна, військова, пропагандистська, фінансово-господарська, молодіжна, служби безпеки.

Третій Надзвичайний Великий Збір ОУН затвердив новий керівний орган – Бюро Проводу ОУН, який очолив Роман Шухевич. Відповідно було реформовано й низові ділянки. Коли військові та бойові відділи трансформувалися в окрему структуру – Українську Повстанську Армію, сітка ОУН перебрала на себе функції запілля: безпека та контррозвідка, медично-суспільна опіка, самооборонні кущі та бовівки, господарські функції та постачання.²

Структура УПА оформилася в серпні 1943 року, коли Головний Військовий Штаб (ГВШ) відокремився від Проводу ОУН. Військове командування УПА здійснював Головний Командир – Роман Шухевич – генерал-хорунжий «Тарас Чупринка», що стояв на чолі ГВШ. Головному Командиру підпорядковувалися крайові командири та їх штаби. Тим у свою чергу підлягали командири військових округ. Військовим округам – тактичні відтинки. Тактичні відтинки поділялися на курені. До куреня входили сотні, до сотень – чоти. Найнижчою військовою одиницею були рої.³

На кожному структурному рівні ОУН і УПА поруч із чоловіками працювали жінки. З початком німецько-совєтської війни Провід ОУН закликав весь український народ піднятися на боротьбу з окупантами. Після першої совєтської окупації велика кількість членів і симпатиків ОУН потрапила в лабета тоталітарної машини. Багатьох було фізично знищено, а інших «поселили» на сибірських просторах. Постало завдання налагодити втрачені зв'язки та підготувати нові кадри. Почали формуватися жіночі підрозділи. Поряд із чоловічою успішно запрацювала жіноча сітка ОУН. До її компетенції входили підготовка юнацтва, поширення пропагандистських матеріалів, листівок, налагодження зв'язків між провідниками різних рівнів, організація санітарної служби, господарські функції тощо. Восени 1941 року з Кракова, де знаходилась на той час штаб-квартира ОУН,

Дарія Ребет

1. ОУН у світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Мюнхен, 1955. – С. 24-27.

2. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 34.

3. Ткаченко С. Повстанческая Армия: тактика борьбы. – Минск-Москва, 2000. – С. 52-70.

прибула Дарія Ребет, член Проводу ОУН, колишній референт Юнацтва Крайової Екзекутиви на Західноукраїнських землях, яка мала своїм завданням розбудову жіночої організаційної мережі на українській території Галичини. На зустрічі у Львові вона доручила Катерині Зарицькій-«Орисі» очолити референтуру пропаганди Юнацтва ОУН.

Катерина Зарицька

Катерина Зарицька – донька відомого професора математики Мирона Зарицького, ще з гімназійних років стала активною прихильницею ОУН. 8 листопада 1934 року її заарештували як причетну до замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького.⁴ Була в числі підсудних на Варшавському та Львівському судових процесах у 1935-1936 роках. Гучний судовий процес у Варшаві увійшов в історію як один із найбільших супроти членів і симпатиків ОУН на території тодішньої Польської держави. Серед 12 підсудних були, зокрема, Степан Бандера, Микола Лебідь, а також двоє дівчат – Катерина Зарицька й Дарія Гнатківська, згодом Лебідь. Завдяки зусиллям адвоката д-ра Олександра Павенського Катерину Зарицьку засу-

дили до чотирьох з половиною років тюремного ув'язнення, покарання відбувала в тюрмах Станиславова та Чорткова.⁵ У тюремній каплиці під час Богослужіння Катерина випадково зустріла свого товариша з гімназійних років Михайла Сороку. Вони побралися тихого листопадового ранку 1939 року у Святоюрському храмі, що у Львові. Їхнє спільне сімейне життя було дуже коротким. У березні 1940 обох заарештував відділ НКВД за підозрою в приналежності до ОУН. Михайла відправляють на Сибір. Катерину, яка чекала дитину, залишають у львівських Бригітках. Там вона й народила сина Богдана (на сьогодні він є відомим художником-графіком). Із початком советсько-німецької війни їй вдалося втекти, а відтак продовжувала роботу в лавах ОУН.

Катерина Зарицька-«Орися» взялася виконувати обов'язки пропагандиста юнацької сітки в м. Львові. Перед молодіжною референтурою стояло завдання опіки над молоддю та підготовки достойної зміни для продовження справи старших у тривалій боротьбі та національному будівництві. До кола обов'язків входили такі: плекати серед гімназійної та студентської молоді ідеї національно-визвольної боротьби, відкривати правду про історичне минуле України, зміцнювати морально-психологічні,

4. Діло. – 1934. – 18 червня. – С. 5.

5. Онишко Л. Громадський портрет Катерини Зарицької // Воля і Батьківщина. – 2000. – № 1.

ідейні та політичні настанови юнаків та дівчат. «Орися» проводила заняття з інструкторами жіночої та юнацької референтур у м. Львові.

Незабаром такі сітки ОУН, окрім Львівської, поширилися й в інших областях західноукраїнського регіону. З 1942 року Зарицька-«Орися» як інструктор Крайового проводу Юнацтва проводила заняття серед інструкторів юнацьких і жіночих структур в обласних організаціях Тернопільської, Станіславівської, Дрогобицької і Львівської областей.⁶

Восени 1943 року Катерину Зарицьку призначили головою підпільного Українського Червоного Хреста (УЧХ) на Західноукраїнських землях. У листопаді 1943 її було введено до складу Галицького крайового проводу ОУН і затверджено референтом ОУН-УЧХ. Цю посаду, під псевдом «Монета», вона обіймала до кінця січня 1945 року.⁷

Перед УЧХ ставилися широкі завдання у сфері суспільно-політичної роботи. В інструкції командира УПА на Північно-Західних Землях «Клима Савура» зазначалося: «УЧХ створить ще один відділ. Туди виділити якнайбільше вироблених жінок, виховниць, пропагандисток, які займуться політичним виробленням працівниць УЧХ, політроботою поміж раненими, політосвітою серед загалу жіноцтва».⁸ Новостворена референтура опікувалася хворими, яких відправляли на лікування крайові лікарі, фельдшери військових округ чи сотенні санітари, дбала про систематичне поповнення запасів ліків, проводила агітаційну роботу серед населення й медперсоналу, організовувала вишкільні курси для лікарів і санітарок, здійснювала нагляд за медичним та гігієнічним станом війська та місцевих жителів, опікувалася родинами й дітьми загиблих вояків УПА.⁹

Ірина Козак

Крайовій референтурі УЧХ Галицького крайового проводу підпорядковувались Львівський, Станіславівський, Дрогобицький і Тернопільський проводи. При кожному з обласних проводів було засновано референтуру УЧХ. Львівською референтурою УЧХ керувала Ірина Козак-«Лада», Тернопільською – Галина Дидик-«Анна», Станіславівською – Юлія Ганущак-«Галичанка», Дрогобицькою – «Модеста».¹⁰ Такі структури УЧХ було

6. Протокол допиту Зарицької К. М. від 23.09.1947 // Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 149026. По звинуваченню Зарицької К. М і Полюги Л. І. 31186. В 2-х томах. – Т. 1. – С. 22-23.

7. Там само. – С. 24-25.

8. ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 128; Літопис УПА. – Київ-Торонто, 1999. – Т. 1. – С. 43.

9. ЦДАВОВ, ф. 3834, оп. 1, спр. 4, арк. 7-8.

10. Протокол допиту Зарицької К. М. від 23.09.1947 // Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 149026. По звинуваченню Зарицької К. М. і Полюги Л. І. 31186. В 2-х томах. – Т. 1. – С. 23-25.

створено й на Північно-Західних Українських Землях. Тут крайовою команданткою стала Олена Мостович-«Верба», довірена особа Крайового командира УПА-«Північ» Дмитра Клячківського-«Клима Савура», згодом загинула в бою зі спецвідділами НКВД. На Північно-Східних Землях референтуру УЧХ очолювала «Лариса», «Сіра». Структура УЧХ будувалася за територіальним принципом. Крайовому проводові підлягав обласний, обласному – окружний, окружному – повітовий, а останньому підпорядковувалася районний провід. На кожному рівні діяли організаційний, медичний, харитативний і фармацевтичний відділи. На всіх ланках УЧХ переважали жінки. На жаль, імена більшості з них залишилися невідомими, адже працювати доводилось в умовах суворої конспірації.

Найголовніше завдання УЧХ полягало в організації санітарних пунктів у селах, віддалених від головних доріг, військових та поліцейських об'єктів. У такому селі відповідно знаходили хату й облаштовували підпільну лічницю. При окружних проводах працювали лікарі, які опікувалися організацією таких шпиталіків. До складу куреня УПА на-

правлялися навчені санітарки, котрі надавали невідкладну медичну допомогу пораненим повстанцям після боїв і сутичок.¹¹ На території кожного району було організовано по 2-3 шпиталіки, які обслуговувалися спеціально підібраним медичним персоналом. До кожного санітарного пункту прикріплювалася санітарка, як правило фахова, і дві помічниці – місцеві жительки.

Галина Дидик

У селі Ситниця Колківського району медичну та військову підготовку отримало 20 місцевих дівчат 1920-1925 років народження. У 1943 році, в період існування Колківської повстанської республіки, усі вони пройшли вишкіл медичних сестер. Дівчата збирали матраци, подушки, продукти – усе потрібне для нормальної роботи шпиталю, який знаходився в цьому

селі. Керувала ними окружна провідниця УЧХ Парасковія Нагорна-«Вишня». Вона вступила до ОУН у 1943 році, згодом навчала місцевих дівчат військової справи, організувала шпиталі для поранених і хворих членів ОУН і вояків УПА.¹² Марія Бондаренко-Ріпецька так згадує про вишкіл санітарок у містечку Добромилі поблизу Перемишля, який організувала жіноча мережа ОУН: «Навчання відбувалося в невеличкому будинку у двох скромно умебльованих кімнатах... Виклади проходили пляново, починалися щодня о 9-й ранку... Після кінцевих іспитів 13-го

11. Там само. – С. 25.

12. Романюк Н. У війни – обличчя жіноче // Віче. – 1995. – 12 травня. – С. 6.

травня 1944 року ми одержали посвідки про завершення санітарних курсів з підписами викладачів на бланках Добромильської лікарні».¹³

Після вишколів санітарки УЧХ направлялися в діючі відділи УПА. Кожна найменша повстанська клітина – Куц – мала бодай одне санітарне сховище, забезпечене всім необхідним. В умовах підпільної боротьби санітарки нерідко розділяли долю своїх підопічних: коли то було необхідно, брали до рук зброю, ставали учасницями боїв, гинули, потрапляючи в оточення. Бій тривав до передостаннього набою, останній – залишали собі. Так, у двадцятих числах січня 1947 року відділ НКВД натрапив на шпиталик у лісах Хрещатої, що на Лемківщині. Поранені разом з медперсоналом чинили опір, допоки вистачало набоїв, а коли їх не стало, постріляли самі себе. Серед 17 полеглих були дві медичні сестри – «Пчїлка» і «Калина». Справжні їхні імена невідомі.¹⁴

Санітарки отримували не лише медичні фахові знання, а й проходили вишкільний курс з військової та організаційної підготовки, їх навчали чітко орієнтуватися в тогочасній політичній ситуації, а в разі потреби вони були готові взяти участь у бойових сутичках. Не один вояк УПА завдячує санітарці УЧХ своїм життям. Так, восени 1945 року на село Річище, в якому розмістився шпиталик, наступав ворог. Поранені, які могли пересуватись, разом з медперсоналом відступили до лісу. Двох у важкому стані залишили в криївці. З ними була й санітарка «Мотря». Ворогові вдалося оточити село. Шукали підпільників. Перекопали землю, порозкидали сіно, солому, натрапили на сховок. У відповідь на пропозицію виходити пролунало три постріли.¹⁵ Вони радше воліли померти, аніж здатися на милість ворога.

Під час облави було виявлено бункер «Блок» у селі Гірка Полонка Луцького району. У ході перестрелки поранили обласну провідницю ОУН жіночої сітки «Мотрю». Щоб не потрапити до рук НКВД, вона вистрелила собі у скроню. В її торбинці було знайдено медикаменти та матеріали УЧХ.¹⁶ Люба Гнатюк-«Біла», «Русалка», із села Гараджа Луцького району, восени

Юлія Гануцак

13. Бондаренко-Ріпецька М. Картина з моїх буднів в УЧХ // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1992-1993. – Т. 23. – С. 286.

14. Кравець А. Медична служба УПА // Національно-визвольна боротьба 20-50-х років ХХ ст. в Україні. – Київ-Львів, 1993. – С. 202.

15. Марта Н. Жінка в українському визвольному русі // УПА у світлі документів з боротьби за Українську самостійну Соборну Державу 1942-1950 рр. – Видання ЗЧ ОУН, 1957. – С. 94.

16. Романюк Н. Названа праця.

1940 року перейшла на нелегальне становище. Очоловувала жіночу референтуру ОУН Ковельської округи, згодом Волинської області. Була головою УЧХ. Загинула в бою з НКВД в лютому 1945 року.

Діяльність УЧХ на крайовому й обласному рівнях ускладнювалась умовами другої большевицької окупації. Роботу дезорганізувала застосовувана комуністами тактика безупинних боїв і облав, провокацій і підступних заходів. У березні 1945 року Галицький крайовий провід прийняв рішення про розпуск крайової референтури УЧХ. Її обов'язки було покладено безпосередньо на окружні та районні проводи, до складу яких і надалі входили жінки – члени та симпатички ОУН. Їх самовіддана праця в лавах УЧХ була відзначена Проводом ОУН і командуванням УПА Срібним і Бронзовим Хрестами Заслуг. Катерину Зарицьку-«Монету» нагородили в 1945 році Срібним Хрестом Заслуги за активну діяльність щодо організації УЧХ на Західноукраїнських землях. Олена Мостович-«Вербка» – посмертно нагороджена Срібним Хрестом Заслуги. Ірина Козак-«Лада» згідно наказу ГВШ УПА ч. 1 від 1945 року – відзначена Бронзовим Хрестом Заслуги. Галина Дидик – нагороджена Бронзовим Хрестом Заслуги, а в 1947 році УГВР відзначив її Срібним Хрестом Заслуги. Юлія Ганущак-«Галичанка» – відзначена Бронзовим Хрестом Заслуги.

Українське жіноцтво проявило себе й в інших ділянках національно-визвольного руху. Неоціненною була допомога жінки у справі збирання розвідвальних даних, перевезення підпільної літератури, передачі таємних повідомлень, налагодження зв'язку між розрізненими відділами УПА. Зокрема, на Унівщині зафіксовано такий цікавий випадок. Одна дівчина переправляла возом велику кількість націоналістичної літератури, прикритої зверху свіжозрізаною капустою. У дорозі трапилося нещастя – злетіло колесо. Проте вона не розгубилася. Попросила червоноармійців, що наразі проїжджали повз неї, про допомогу. Большевики, жартуючи, полагодили воза, і дівчина щасливо прибула на місце призначення.

Нерідко жінки разом із боївками здійснювали кількомісячні рейди. Переодягнені як селянки, вони могли відносно вільно ходити по захоплених ворогом селах з метою отримання відомостей про кількість і подальші плани ворожих відділів. Під час облав жінки були чи не єдиними постачальниками інформації та заготівельниками продуктів. У складі куреня під командуванням «Рена», що рейдував Карпатами в 1944 році, відзначилася своєю спритністю та відвагою зв'язкова «Тетяна». Під час виконання завдання вона випадково натрапила на ворожу засідку. Її відвели на місце постою й прив'язали до дерева. Однак коли всі заснули, «Тетяні» вдалося втекти. «... Ще тієї самої ночі прибула вона до своїх. Діставши докладну розвідку, наш відділ вдарив несподівано на ворога. Розбито цілу групу большевиків, убитих і ранених начисляли до 40 осіб. Наші здобули три кулемети, багато автоматів і амуніції, а подруга „Тетяна“ на ранній збірці дістала признання й подяку від командира».¹⁷

17. Марта Н. Названа праця – С. 95.

Жінка відіграла надзвичайну роллю в лавах ОУН і УПА. Силою духу, своїми здібностями, працею та самопожертвою вона дорівнювала чоловікові, а в деяких випадках навіть перевершувала.

Мирослава Гресько-«Уляна» народилася в сім'ї національно свідомих українців, разом із сестрою та братом вступила до ОУН. З 1944 року – у підпіллі. Закінчила курси медсестер, деякий час перебувала в сотні «Різуна». Влітку 1946 року стала учасницею Тершаківського бою поблизу Комарно. Сотні було доручено визволити ув'язнених з комарницької тюрми. Після вдалої операції визволені приєдналися до бійців і плямово відступали під прикриття лісу. Пораненого командира вірні побратими несли на руках. Під тиском наступаючого ворога бійцям, які не знали терену, довелося прийняти бій. Ситуація ускладнювалась іще й тим, що попереду був супротивник, з одного боку – річка Дністер, з іншого – Верещиця, а позаду – болото. «Уляна» допомагала пораненому. Вона розуміла, що потрібні радикальні дії. Підстрелили кулеметника, вороже кільце поступово стало звужуватися. «Різун», щоб не потрапити до рук ворога, пустив собі кулю у скроню. Тоді «Уляна», схопивши кулемет, скомандувала хлопцям йти за нею. Вона добре знала цей терен, бо не раз проходила тут, виконуючи таємні доручення, а відтак упевнено повела хлопців через трясовиння. Довкола неї все шуміло й тріщало, свистіли кулі, у кількох місцях «прошили» її спідницю. Поступово все залишилося позаду, йшли цілу ніч. На світанку прибули до місця постою. У тому бою загинуло 15 повстанців. За мужність і безстрашність, проявлені в надзвичайних умовах, Мирославу Гресько-«Уляну» було нагороджено Срібним Хрестом Боевої Заслуги 2-го ступня. Згодом працювала в підпільній друкарні. У 1951 її заарештували. Відбувала покарання в тайшетських таборах. Нині разом із сином проживає в м. Трускавці.¹⁸

Важливу роллю у справі поширення ідей націоналістичного руху відіграла референтура пропаганди. Всі оунівські інструкції того часу рекомендували проводам різних рівнів направляти в референтуру пропаганди найкращих, вироблених, здібних людей. Найвищим органом усїєї мережі був Головний осередок пропаганди ОУН (ГОСП). Від 1945 року як член редакції підпільних видань там працювала Богдана Світлик-Литвинко-«Доля». Вихованка філологічного факультету Львівського університету, палка прихильниця оунівських ідей головною зброєю в боротьбі за свободу своєї Батьківщини обрала слово. Підписувалася псевдами «Марія Дмитренко», «Ясна», «Світла», «Світляна». Друкувалася у періодичних виданнях «До волі», «Ідея і чин», «Самостійність». У двох останніх працювала редактором інформаційної частини. Такі ж обов'язки виконувала готуючи до друку бюлетені журнального типу під назвами «Осередок пропаганди та інформації при Проводі ОУН» та «Бюро Інформації Української Головної

18. Спогади Мирослави Гресько, записані Лесею Онишко 24.03.2002 у м. Трускавці.

Визвольної Ради (УГВР)». Окремими книгами побачили світ збірка її новель «Не на життя, а на смерть» та оповідання «Михайлик», що передруковувалося близько семи разів. Своїми творами вона намагалася донести сучасникам і нащадкам правду про борців за волю України, розповісти про їх героїзм, жертвовність і дивовижну самопосвяту. Загинула в бою зі спецвідділом МВД 29 грудня 1948 року в селі Лихобори Сколівського району на Львівщині. Місце поховання невідоме. Посмертно Б. Світлик-Литвинко була нагороджена Бронзовим Хрестом Заслуги.¹⁹

Долю юної поліської дівчини Галини Рейкіної можна порівняти зі спалахом блискавки – коротким, але яскравим. Вона народилася у містечку Колки в 1925 році. Допитлива юнка рано познайомилася з підпільною літературою ОУН. Іще зі школи писала вірші, присвячені Україні, її історії, рідній поліській землі. За завданням Організації працювала з 1942 року у школі. Навчання дітей вона поєднувала із пропагандистською діяльністю серед дорослих на теренах найближчих сіл. Читала селянам заборонену німцями літературу, вела роз'яснювальну патріотичну роботу, закликала говорити з окупантами мовою зброї. У період існування Колківської республіки Галина Рейкіна була її активним борцем і будівничим. Часто виступала перед односельцями, закликала власними силами здобувати краще майбутнє для своєї Батьківщини, бо не можна скорити народ, коли він прагне свободи – такими були її головні тези. Взимку 1944 року вдруге прийшли російсько-большевицькі окупанти. Колківське НКВД активно розкручувало маховик терору й репресій. Секоти допомагали складати списки прихильників революційної ОУН, зокрема, туди потрапило й ім'я дев'ятнадцятирічної Галини. Незабаром дівчину було заарештовано. На допитах трималася мужньо, своїх переконань не зреклася й не надала жодної інформації про друзів-підпільників, свідоме пішла на мученицьку смерть. 2 грудня 1944 року енкаведистська куля обірвала її життя.²⁰

У референтурі пропаганди активно працювали й уродженки центральних областей України. Зокрема, на Київщині, у містечку Ставище, народилася Людмила Фоя. У 1941 році, ознайомившись з ідеями та програмою ОУН, вона стала дійсним членом Організації. З 1945 року перебувала в підпіллі на Волині. Відома під псевдом «Оксана». Працювала співредактором молодіжного підпільного журналу «Молодий революціонер» та редактором журналу «Юні друзі». Опублікувала низку своїх нарисів та оповідань із життя повстанців. Найвідоміший твір «Оксани» – «Його спадкоємці», присвячений заступникові командира Проводу ОУН на Північно-Західних Українських Землях Миколі Козаку-«Вівчару», що загинув у бою з енкаведистами.²¹

19. Дем'ян Г. Бандерівці. – Київ, 2000. – Кн. 1. – С. 92-95.

20. Рожко В. Життя – як спалах блискавиці // Народна трибуна. – 1993. – 8 вересня. – С. 5.

21. Улас Т. Українська героїня Людмила Фоя-«Оксана» // Шлях Перемоги. – 2001. – № 19. – С. 7.

На низових ланках референтури пропаганди жінки працювали друкарками, при світлі лампадки передруковували підпільну літературу. Як правило, підпільні друкарні розташовувались у важкодоступних місцях – лісах, горах. Наприклад, Головний Осередок Пропаганди та Інформаційної Служби під керівництвом референта пропаганди Проводу ОУН Петра Федуна-«Севера», «Волянського» разом зі своїм видавничим центром тривалий час перебував у лісах поблизу Корчина Сколівського району Львівської області. Редакційна колегія готувала й укомплектовувала чергові номери видань. Серед друкарок відомою є «Надя», яка водночас була зв'язковою «Севера». Вона народилася 1924 року на Золочівщині. Співпрацювала з підпіллям іще з часів німецької окупації. «У ГОСПі Надя виконувала деколи завдання кур'єрки, але найбільше секретарки. У всьому, що робила, була старанна й точна і друкувала на машинці надзвичайно швидко. Та й взагалі, все, чим розпоряджала, було в неї у взірцевому порядку».²²

Підготовлений черговий номер журналу через канали зв'язку направлявся до Романа Шухевича на остаточне затвердження. Отримавши дозвіл, редакція розсилала примірники в терен, а низові ланки вже самостійно його розмножували та розповсюджували.²³

Одарка Гусяк

На окрему увагу заслуговує роля жінок – довірених осіб при Проводі ОУН. Серед них у першу чергу слід згадати Катерину Зарицьку, Галину Дидик, Одарку Гусяк. Вони були «очима й вухами» генерал-хорунжого УПА «Тараса Чупринки» – Романа Шухевича. У березні 1945 Провід ОУН у Бережанському районі Тернопільської області поблизу села Бишки організував курси пропагандистів, якими керував член Проводу ОУН Яків Бусел. Заняття відвідували Катерина Зарицька-«Монета», Ірина Козак-«Лада», Ольга Ільків-«Роксоляна», Галина Дидик-«Анна», Ірина Савицька-«Бистра». Після закінчення курсів вони були направлені в референтури пропаганди західних областей. Спеціальним розпорядженням Катерину Зарицьку та Галину Дидик призначили на роботу до Проводу ОУН, особисто в підпорядкування Головного Провідника Українських Земель Романа Шухевича. З того часу Катерина-«Монета» й Галина-«Анна» стають його безпосередніми зв'язковими. За дорученням Шухевича вони виконували особливо важливі завдання щодо зв'язку та налагодження кон-

22. Савчин М. Тисяча доріг: Спогади // Літопис УПА. – Торонто-Львів, 1995. – С. 177.

23. Протокол допиту Зарицької К. М. від 23.09.1947 // Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 149026. По звинуваченню Зарицької К. М і Пологи Л. І. 31186. В 2-х томах. – Т. 1. – С. 151-154.

тактів між членами Проводу, стежили за виконанням доручень і розпоряджень Провідника іншими, організовували криївки, опікувались надходженням пошти, тобто брали участь у вирішенні всіх важливих питань на крайовому рівні. Зокрема, однією з першочергових проблем була проблема пошуку й забезпечення всім необхідним місць постою Командира. При цьому довірені особи мусіли враховувати ряд вимог: штаб-квартири Шухевича повинні були розміщуватися недалеко від обласних центрів або районних містечок, гамірні вулиці й торговельні точки яких використовувалося для обміну «грипсами» – таємними посланнями, написаними на тонкому папіросному папері, необхідною літературою та організації «мертвих точок» – місць зустрічі для незнайомих учасників підпілля.²⁴ Крім того, Катерина Зарицька та Галина Дидик постачали Шухевича відповідною літературою, інформували про події в краї. Часом лише вони знали, де наразі перебуває Командир.

У вересні 1947 року «Монету» було підступно заарештовано. Вона відстрілювалася, намагалася вжити отруту, але її врятували. Відбула 25 років ув'язнення. Померла у Львові 29 серпня 1986 року. Похована на Личаківському кладовищі.

Після арешту Катерину Зарицьку заступила Одарка Гусяк.

Останню криївку Романа Шухевича підготувала Галина Дидик у селі Білогорща недалеко Львова. Вони прожили там близько півтора року. Галина часто роз'їжджала з дорученнями по Україні, зокрема, побувала в Харкові, Києві, Донецьку, Полтаві, Одесі, а також у Кишиневі. Провідник доручив їй розвідати, що собою представляють люди на сході України, адже роз'яснювальну роботу слід було проводити по всій території нашої держави.

Завершилася діяльність Одарки Гусяк і Галини Дидик як довірених осіб Романа Шухевича в березні 1950 року, з його смертю. Заарештованих жінок довго допитували. Слідство тривало більше 2 років. Відтак їх обох було засуджено до 25 років позбавлення волі в тюрмах суворого режиму. Згодом Галина Дидик у своїй заяві до Президії Верховної Ради СРСР написала: «Якби ви могли уявити, що таке 25 років тюрми, особливо для жінки, то визнали б за гуманніше мене розстріляти».²⁵ 24 березня 1971 її було звільнено. Померла в грудні 1979 в м. Христинівка Черкаської області.

Одарка Гусяк після звільнення проживала разом із Катериною Зарицькою в містечку Волочиськ Хмельницької області. Після проголошення Україною незалежності вона отримала квартиру, у якій мешкає й дотепер.

Отже, жінки працювали на всіх рівнях підпілля. Так, згідно рішення III Надзвичайного Великого Збору ОУН, до Проводу ОУН увійшла Дарія

24. Кузик С. Конспіративна «хата-квартира» головного командира УПА в Княгининчах // Шлях Перемоги. – 2001. – 31 січня. – С. 5.

25. Заява // Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину. – С. 145.

Ребет-«Орлян», яка, крім того, належала до Ініціативного комітету створення Української Головної Визвольної Ради, стала членом Президії УГВР. Катерина Мешко брала участь у Конференції Поневоленних Народів Східної Європи й Азії, була обрана до комісії для опрацювання резолюції. Виступила з доповіддю під назвою «Організація і практичні цілі єдиного фронту поневоленних народів», де вказала на необхідність створення спеціального комітету, який би координував дії збройних сил усіх поневоленних народів і сприяв посиленню діяльності підпільних організацій. Велику роль відіграли жінки у справі забезпечення медичної опіки. Український Червоний Хрест допомагав не лише пораненим воякам Повстанської Армії, але й місцевому населенню. На зорганізовані курси медсестер масово йшли дівчата, згодом вони ставали станичними, районними, надрайонними, окружними і крайовими провідницями. Брали безпосередню участь у бойових діях, займалися заготівлею ліків, постачанням харчів, необхідного одягу та білизни. Жінки проявили себе як кмітливі розвідниці, мужні зв'язкові та кур'єрки. В умовах підпілля система зв'язку мала виняткове значення, тож люди, які виконували відповідні функції, підбиралися надзвичайно ретельно. Чимало жінок працювало в референтурі пропаганди, закликаючи народ опиратися тиску окупанта. У такий спосіб жінки на рівні з чоловіками боролися за постання Української Держави, закладали підвалини нашої незалежності. □

Михайло Романюк

Вони не скорились тоталітарній системі

(документи КГБ про долю повстанців
із Бродівського району на Львівщині)

Боротьба! Саме цим словом ми можемо охарактеризувати процеси в історії України, що тривали протягом багатьох століть. Уже так повелося, що волею долі нашому народові постійно доводилось вести завзяту боротьбу за створення Української Самостійної Соборної Держави, за Богом визначене йому місце серед вільних народів світу, за майбутнє своїх дітей та й усієї Нації.

Не були винятком і 40-60 роки ХХ ст., коли на наших землях розгорілась національно-визвольна боротьба, на чолі якої стала Організація Українських Націоналістів-Революціонерів. Уся Україна була охоплена полум'ям священної війни проти німецько-російсько-польських окупантів, у яку включились десятки, сотні тисяч, а то й мільйони українців. Ця боротьба була сповнена незліченною кількістю безсмертних подвигів українських героїв. У ті часи Нація втрачала своїх кращих синів і дочок, які гинули у завзятій боротьбі проти каральної системи гестапо в Німеччині, Уряду Безпеки в Польщі, МГБ-МВД в СРСР.

Активну участь у збройній боротьбі ОУН та УПА взяли і тисячі вихідців із Бродівського району Львівської області. У ті часи на його теренах функціонувало три адміністративно-територіяльні райони: Підкамінський, Заболотцівський та Бродівський. У кожному з них діяли відділи УПА, самооборонні кущові боївки та теренові сітки ОУН.

Так, на території Підкамінського району тривалий час боролась сотня «Свободи» з куреня Григорія Котельницького-«Шугая», кущові боївки Богдана Рудакевича-«Мухи» із с. Гаї (загинув 12.02.1946 року поблизу с. Гаї), Михайла Котика-«Хмари» із с. Пеняки (загинув 29.01.1946 року в с. Чепелі), Володимира Рогоцького-«Меча» із с. Салашка (загинув 28.03.1946 року поблизу с. Салашка), Федора Юрчука-«Горліса» з с. Суховоля та багато інших. Та, зрештою, в усіх селах району, як і краю загалом, діяли теренові боївки самооборони, що ставили собі за мету оборону українського населення від свавілля окупаційних властей та боротьбу за Незалежну Україну.

На Підкамінщині ця боротьба тривала до середини 50-х років, а старшини і стрільці останньої боївки ОУН на теренах цього району загинули

23 квітня 1954 року в селі Лукаші.¹ Так, зокрема, тоді полягли: Іван Романіч-«Чорний» із с. Микитів, Павло Безрукий-«Хмара» із с. Черниці та Пахом Бедрій-«Лук» із с. Голубиці.²

На жаль, на одинадцятому році існування Незалежної Української Держави стан дослідження збройної боротьби ОУН-УПА є ще дуже далеким від задовільного. Цей період нашої історії потребує невідкладного й всебічного опрацювання. На сьогодні для науковців та широкого кола читачів є ще багато невідомих імен наших земляків, що поклали свої буйні голови в цій боротьбі. Тому обов'язком кожного громадянина України має стати прагнення увіковічити пам'ять про всіх патріотів свого краю.

Запропоновані нижче документи КГБ стосуються діяльності Збройного Підпілля ОУН-УПА на теренах колишнього Підкамінського району Львівської області. Враховуючи природну зацікавленість краєзнавців, односельчан, близьких, рідних та й просто читачів долею славних борців за волю України, вірю, що їм буде цікаво ознайомитись із запропонованими матеріалами. Разом з тим, у вигляді виносок подаються авторські зауваження та доповнення до документів, що друкуються. Тому що в оригіналах документів московській окупант називає ОУН «бандою» а її членів «бандитами», щоб не осквернювати Організації і наших героїв замінюємо ці негідні слова трьома крапками.

* * *

Довідка³

На обліку Підкамінського РВ МГБ ЛО перебувають:

Войтівний Микола Федорович, 1922 року народження, уродженець села Гримайлівка Бродівського району Львівської області, в [...] ОУН з 1944 року під кличкою «Степан». Був керівником лінійної боївки, проживає на нелегальному становищі.⁴

Герасимчук Василь Андрійович, 1918 року народження, уродженець хутора⁵ Салашка Боратинської сільради Підкамінського району Львівської області. Від 1944 року жив на нелегальному становищі, перебував у [...] ОУН – рядовим [...] боївки «Вітер», мав кличку «Калина». 12 березня 1949 року вбитий військами МГБ на хуторі Сухота Заболотцівського району Львівської області під час збройної сутички.

1. Архів УСБУ у Львівській області, спр. П-21541, арк. 102.

2. Чернишова Н., Тимусь Я. Пам'ять і шана // Голос відродження. – 1 грудня 1992. – С. 2.

3. Архів УСБУ Львівської обл., спр. П-23220, арк. 726-731.

4. Правильне прізвище Войтович Микола Федорович. У 1946 році був призначений керівником лінійної боївки зв'язку Центрального Проводу ОУН, що дислюювалась у районі села Боратин (заступив на цій посаді «Сталевого», який загинув взимку 1946 р. у с. Салашка). Ці обов'язки він виконував до 1949 року, коли був понижений у становищі до рядового цієї ж боївки. Загинув, за деякими відомостями, у 1950 році.

5. Як правило, на теренах усієї Галичини частини сіл, розташовані на певній віддалі від основного населеного пункту, називали не хуторами, а присілками.

Возний Дмитро Степанович, 1919 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН з 1944 року, мав кличку «Вігер», був керівником районної боївки. 12 березня 1949 року вбитий військами МГБ на хуторі Сухота Заболотцівського району Львівської області під час збройної сутички.

Герасимчук Мар'ян Петрович, 1916 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Чорнота». 12 березня 1949 року вбитий під час збройної сутички на х. Сухота.

Коваль Петро Максимович, 1922 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради. В [...] ОУН перебував з 1944 року на посаді рядового [...] боївки «Вігер». 12 березня 1949 року вбитий на хуторі Сухота під час збройної сутички.

Скорик Євген Іванович, 1925 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради. В [...] ОУН з 1944 року рядовим [...] боївки «Шутка». Мав кличку «Чикаленко». 13 серпня 1948 року вбитий військами МГБ у Боратинському лісі.

Придиба Михайло Павлович, 1911 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. З 1944 року проживав на нелегальному становищі, перебував у [...] ОУН на посаді керівника кушової боївки. Має кличку «Шутко».

Пастушок Григорій Михайлович, 1920 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району. В [...] ОУН з 1945 року рядовим [...] під кличкою «Павло» він же «Кузьма». 7 травня 1949 року вбитий військами МГБ у Боратинському лісі.

Фандич Володимир Лук'янович, 1922 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району. Від 1944 року перебував у [...] ОУН рядовим [...] під кличкою «Хрущ». 7 травня 1949 року вбитий військами МГБ у Боратинському лісі.

Ординович Степан Григорович, 1922 року народження, уродженець села Накваша Підкамінського району Львівської області. З 1944 року живе нелегально, перебуває в [...] рядовим [...], має кличку «Казе», він же «Кавказ».

Клим Іван Павлович, 1918 року народження, уродженець села Суховоля Підкамінського району Львівської області. Від 1944 року проживає на нелегальному становищі, перебуває в [...] ОУН рядовим [...]. Для конспірації своєї діяльності має кличку «Зозуля».⁶

Якимів Антін Іванович, 1918 року народження, уродженець села Жарків Підкамінського району Львівської області. З 1944 року перебуває на нелегальному становищі, знаходиться в [...] ОУН рядовим [...] боївки «Калина», має кличку «Крук».

6. Загинув 18 січня 1950 року в с. Черниця разом із повстанцем Михайлом Чернявським-«Збанком».

Гром'як Зиновій Микитович, 1919 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. З 1944 року перебував у [...] ОУН рядовим [...], мав кличку «Олесь», він же «Береза». 8 лютого 1947 року вбитий військами МГБ у селі Боратин.

Гром'як Анатолій Микитович, 1920 року народження, уродженець села Боратин. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Чижик», він же «Степовий». 8 лютого 1947 року вбитий у схроні разом із [...] під кличкою «Олесь» у селі Боратин.

[...] під кличкою «Степовий», він же «Лиман» – даних на нього в РВ МГБ немає, був керівником районної бойвки «СБ». 15 листопада 1949 року вбитий військами МГБ у селі Суховоля.⁷

Чернявський Михайло Олексійович, 1923 року народження, уродженець села Черниця Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року на посаді зв'язкового між надрайонним та районним провідниками ОУН, мав кличку «Ромко», він же «Збанок». 18 січня 1950 року вбитий військами МГБ у селі Черниця.

Безрукій Павло Дмитрович, 1921 року народження, уродженець села Черниця Підкамінського району Львівської області. Від 1944 року проживає на нелегальному становищі, знаходиться в [...] ОУН рядовим [...] кущової бойвки «Черника», має кличку «Хмара».

Семенюк Микола Миколайович, 1922 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Стрілка». У грудні місяці 1944 року підірвався на міні в замінованому лісі Гірники.

Дубина Василь Прокопович, 1927 року народження, уродженець села Нем'яч Підкамінського району Львівської області. З 1944 року проживає на нелегальному становищі, знаходиться в [...] ОУН рядовим [...] бойвки «Джміль», має кличку «Вогник».

Ожехівський Йосип Васильович, 1920 року народження, уродженець села Літовище Підкамінського району Львівської області. З 1944 року знаходиться на нелегальному становищі, перебуває в [...] ОУН на посаді заступника керівника кущової бойвки «Черника», має кличку «Панько».⁸

Шеремета Михайло Васильович, 1922 року народження, уродженець села Нем'яч Підкамінського району Львівської області. З 1944 року знаходився в [...] ОУН під кличкою «Могила». Проживає на нелегальному становищі. На даний час є Керівником Районної Бойвки «СБ» Бродівського Районного Проводу.⁹

7. Імовірно, що тоді загинув «Степовий» – референт пропаганди Підкамінського районного проводу ОУН.

8. Загинув 1708.1950 року в с. Паньківці разом із Петром Волошинським-«Петром».

9. З серпня 1950 року виконував обов'язки Провідника Бродівського районного проводу ОУН під псевдом «Циган». Загинув 16.03.1952 року в с. Бордуляках.

Бутинський Степан Миколайович, 1919 року народження, уродженець містечка Підкамінь Львівської області. З 1944 року живе нелегально, перебуває в [...] ОУН під кличкою «Оріх». На даний час є Бродівським Надрайонним Провідником ОУН.¹⁰

Павлінський Михайло Сафатович, 1924 року народження, уродженець хутора Микити Наквашівської сільради Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебуває з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Верба». Раніше виконував обов'язки Районного Провідника.

Гром'як Володимир Павлович, 1921 року народження, уродженець села Боратин Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебував із 1944 року рядовим [...] під кличкою «Грім». У березні місяці 1947 року підірвався на міні в замінованому лісі.

Куколка Григорій Самойлович, 1920 року народження, уродженець села Боратин Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебуває з 1944 року під кличкою «Жук». Від 1946 року відомостей про нього в РВ МГБ немає.

Іллів Теодозій Іванович, 1910 року народження, уродженець села Боратин Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебуває з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Музика». 7 травня 1946 року вбитий у Боратинському лісі військами МВД.

Чорнобай Федір Іванович, 1915 року народження, уродженець села Боратин Підкаміньського району Львівської області. Від 1944 року перебував у [...] ОУН на посаді кущового господарчого, користувався кличкою «Журавель». 7 травня 1946 року вбитий військами МВД у Боратинському лісі.

Закревський Зиновій Михайлович, 1922 року народження, уродженець села Боратин Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Морозенко», відомостей про його місце знаходження в РВ МГБ немає.

Роготський Володимир Терентійович, 1907 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року. Був комендантом кущової боївки, мав кличку «Меч». 30 березня 1946 року вбитий у селі Боратин військами МВД під час збройної сутички.

Герасимчук Теодозій Петрович, 1923 року народження, уродженець хутора Салашка села Боратин Підкаміньського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Чубатий». 30 березня 1946 року вбитий у лісі біля села Боратин.

---

10. 17 квітня 1951 року був важко пораненим та непритомним захоплений енкаведистами у Баймацькому лісі Буського району. 27.02.1952 Військовий Трибунал військ Прикарпатського Військового Округу засудив його за ст. 54-1а, 54-1б, 54-11 Кримінального кодексу УРСР до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 30.05.1952 у м. Львові. Місце поховання невідоме.

Кузьмій Іван, 1922 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Каштан». 1 квітня 1946 року вбитий у лісі «Гірники» військами МВД під час збройної сутички.

Кирик Володимир Лук'янович, 1924 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської с/ради Підкамінського району Львівської області. В [...] перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Буря». 24 грудня 1949 року арештований УМГБ Тернопільської області, жив на нелегальному становищі.

Булка Василь Михайлович, 1920 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської с/ради Підкамінського району Львівської області. В [...] перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Ворон», належав до боївки «Шутка». 24 грудня 1949 року арештований УМГБ Тернопільської області.

Шудлюк Іван Юрійович, 1925 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської с/ради Підкамінського району Львівської області. З 1944 року жив на нелегальному становищі, перебував у [...] ОУН рядовим [...] під кличкою «Чорнобровий», входив до кущової боївки «Шутка». 24 грудня 1949 року арештований УМГБ Тернопільської області.

Гудима Василь Іванович, 1920 року народження, уродженець хутора Залісся Черницької сільської ради Підкамінського району Львівської області. З 1944 року жив на нелегальному становищі та перебував у [...] ОУН рядовим [...] під кличкою «Блакитний» він же «Веселий». У жовтні місяці 1947 року підірвався на міні в замінованому лісі «Гудорів».

Маловський Володимир Петрович, 1929 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. Від 1944 року проживає на нелегальному становищі, перебуває в [...] ОУН рядовим [...] під кличкою «Хитрий». Про його місце знаходження РВ МГБ відомостей немає.

Гавришків Мар'ян Семенович, 1924 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. З 1944 року жив на нелегальному становищі, перебуває в [...] ОУН рядовим [...], має кличку «Боян».

Попович Олег Володимирович, 1924 року народження, уродженець хутора Салашка Боратинської сільради Підкамінського району. З 1944 року перебував у [...] ОУН рядовим [...] під кличкою «Тихий», він же «Штурмовий». 7 травня 1946 року вбитий військами МВД під час збройної сутички в Боратинському лісі.

Герасимчук Семен Микитович, 1918 року народження, уродженець села Боратин Підкамінського району Львівської області. Від 1944 року перебував у [...] ОУН на посаді керівника кущової боївки, мав кличку «Вишня». 20 жовтня 1945 року вбитий військами МВД під час збройної сутички в селі Боратин.

Чернявський Юрій Олексійович, 1926 року народження, уродженець села Черниця Підкамінського району Львівської області. З 1944 року проживає на нелегальному становищі – переховувався від виселення, у 1948 році пішов у [...] ОУН, де перебуває до цього часу рядовим [...], має кличку «Орко».

Лопушанський Андрій, уродженець хутора Бальвірки Суходільської сільради Заболотцівського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року, був керівником Підкамінського Районного Проводу під кличкою «Мазепа». 12 березня 1949 року вбитий військами МГБ на х. Сухота Заболотцівського району.

Мартинюк Микола Павлович, 1921 року народження, уродженець села Чепелі Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] під кличкою «Лиско». 22 липня 1948 року вбитий військами МГБ у лісовому масиві біля села Чепелі.

Будильнюк Іван, по батьковій немає, 35 років (не точно), уродженець м. Городок Львівської області. В [...] перебуває з 1944 року під кличкою «Довбня», був одним із керівників ОУНівського підпілля.

«*Омелян*» – особисті дані невідомі, 1923-1924 року народження. Був керівником лінійної боївки ОУН, що оперує на території Підкамінського району.

«*Марко*» – на ім'я Мирон, особисті дані невідомі. Рядовий [...] лінійної боївки «Омеляна». Діє на території Підкамінського району.

«*Чорний*» – на ім'я Петро, особисті дані невідомі, 1922 року народження, уродженець села Лешнів Бродівського району Львівської області. Рядовий [...] лінійної боївки «Омеляна». Діє на території Підкамінського району Львівської області.¹¹

«*Серезжа*», він же «*Сірий*», на ім'я Євген, особисті дані невідомі, уродженець села Верхобуж Олеського району Львівської області, 1922 року народження. Рядовий [...] лінійної боївки «Омеляна».¹²

«*Дуб*» – 1923 року народження, уродженець села Берлин Бродівського району Львівської області. Перебуває у [...] ОУН із 1944 року та діє на території Підкамінського району.¹³

«*Бескид*» – даних на нього в РВ МГБ немає, є керівником Золочівського окружного проводу ОУН. Вбитий військами МГБ на території Золочівського району в 1948 році.¹⁴

«*Підкова*» – даних на нього в РВ МГБ немає, є керівником боївки, оперує на території Заболотцівського району Львівської області, часто проявляється в селі Боратин Підкамінського району.

11. Справжнє прізвище Остапчук Петро Федорович.

12. Загинув 13 серпня 1950 року на території тодішнього Заболотцівського району.

13. Справжнє прізвище Палцат Василь Іванович. Загинув 23 липня 1953 року поблизу села Травотолоки Зборівського району Тернопільської області.

14. Справжнє прізвище Якимець Кирило Миколайович, 1921 року народження, родом із села Соколівка тепер Буського району Львівської області. Загинув 27 квітня 1949 року.

«Зубрицький» – даних на нього немає, уродженець Бродівського району Львівської області. Його становище в [...] ОУН невідоме. Вбитий військами МГБ на території Бродівського району.¹⁵

Кос Степан Олексійович, 1923 року народження, уродженець села Біле Чортківського району Тернопільської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року під кличкою «Сурмач». В жовтні місяці 1948 року затриманий та арештований УМГБ Львівської області.

Гороб'євський Йосип Андрійович, 1925 року народження, уродженець села Літовище Підкамінського району Львівської області. В [...] ОУН перебував з 1944 року рядовим [...] куцової боївки «Черник». Має кличку «Сокіл» він же «Зяць».

[...] «Черемшина», «Черноморський», «Круглий», «Осип», «Граб», «Когут», «Добрий», «Подолян», «Темний», «Богдан» на обліку в РВ МГБ не стоять, *Закревський Йосип*, *Климчук Ярослав*, *Панасюк Петро*, *Попович Петро Михайлович*, *Герасимчук Анатолій Григорович*, «Максим», «Боярин», «Яничар» на обліку РВ МГБ не значаться.

Начальник Підкамінського РВ МГБ
майор /Панкрачов/
25 травня 1950 року.

* * *

Довідка¹⁶ на [...] -нелегалів ОУН, що діяли та діють на території Заболотцівського р-ну, Львівської області.

«Підкова» – Сітка Олексій Дмитрович, 1919 року народження, уродженець хут. Липник Ражнівської с/ради Заболотцівського району Львівської області. З 1944 року і до цього часу знаходиться в [...] ОУН, де займає керівне становище.¹⁷

«Максим» – Мандзюк Ілько Павлович, 1908 року народження, уродженець хутора Велин Ражнівської с/ради Заболотцівського району Львівської області. З 1944 року і до цього часу знаходиться в боївці ОУН, якою керує [...] «Підкова».¹⁸

«Темний», особисті дані невідомі. В даний час є Провідником «СБ» Золочівського окружного «проводу» ОУН і діє на території Заболотцівського, Підкамінського та інших суміжних із ними районах Львівської області.

«Омелько», він же «Павло» – Болюх Ярослав Тимофійович, 1927 року народження, уродженець хутора Лісові Пониківської с/ради Заболотців-

15. Справжнє прізвище Іжевський Іван Антонович, народився в 1915 році в селі Гаї Смоленські. У підпіллі виконував функції спочатку провідника куца, а пізніше – провідника Бродівського районного проводу ОУН. Загинув 25.02.1948 року в м. Броди.

16. Архів УСБУ Львівської обл., спр. П-23220, арк. 732-733.

17. Загинув 16 травня 1952 року поблизу села Голубиця.

18. Загинув 1 грудня 1951 року в селі Пониковиця разом із повстанцями Володимиром Лисюком-«Буряном» із с. Ражнів та Антоном Швайкою-«Соколом» із с. Заболотці.

ського р-ну Львівської області. З 1948 року перебував у [...] ОУН. 27 листопада 1949 року вбитий ВВ МГБ.¹⁹

«Яр» – Джек Михайло Іванович, 1924 року народження, уродженець села Ясенів Заболотцівського р-ну Львівської області. З 1944 року перебував у [...] ОУН. 27 листопада 1949 року вбитий ВВ МГБ.²⁰

«Левада» – Гарасимів Антон Миколайович, 1914 року народження, уродженець села Підгір'я (колиш. село Волохи) Заболотцівського р-ну Львівської області. З 1944 року і до цього часу знаходиться в [...] ОУН, є провідником кущової боївки.

«Роман» – Долинюк Микола Прокопович, 1919 року народження, уродженець села Доб'є Заболотцівського р-ну Львівської області. З 1944 року і до цього часу перебуває в боївці ОУН, що діє на території Заболотцівського р-ну.²¹

«Богдан», особисті дані невідомі. Діє на території Заболотцівського р-ну Львівської області у складі боївки «СБ» районного «проводу» ОУН.

«Арсен», особисті дані невідомі. Діє на території Заболотцівського та Підкамінського р-нів Львівської області.

«Глід», він же «Глодик» – Лівандовський Микола, 1924 року народження, уродженець села Ясенів Заболотцівського р-ну Львівської області. З 1944 року перебував у [...] ОУН. У грудні 1949 року вбитий ВВ МГБ.²²

«Крук» – Якимів Антін Іванович, 1924 року народження, уродженець села Жарків Підкамінського р-ну Львівської області. Діє у складі [...] ОУН на території Заболотцівського та Підкамінського р-нів Львівської області.

«Морозенко», особисті дані невідомі. Перебуває в [...] ОУН і діє в її складі на території Заболотцівського та Підкамінського районів Львівської обл.

«Боян» – Мелех Степан Андрійович, 1916 року народження, уродженець села Лучківці Заболотцівського р-ну Львівської області. З 1944 р. перебував у [...] ОУН. 10 травня 1949 року вбитий ВВ МГБ.

Начальник Заболотцівського РВ МГБ

підполковник

/Літвінов/

14 серпня 1950 р.

с. Заболотці.

19. Загинув у селі Сухота тодішнього Заболотцівського району.

20. Загинув у селі Сухота тодішнього Заболотцівського району.

21. Загинув 15 жовтня 1950 року.

22. Загинув 24 грудня 1949 року на хуторі Щудлюки села Пониква тодішнього Заболотцівського району.

Євген Дацюк

Поетове подзвіння

Пам'яті Дмитра Паламарчука (16.08.1914–26.11.1998) –
поета, перекладача, гулагівського політв'язня, учасника
збройної боротьби УПА на Волині в 1943-1944 рр.

Відходячи, не вірші я покину,
Це мертві квіти на моїй труні:
В них зойк, в них біль за Тебе, Україно,
Це негучне подзвіння по мені
(Дмитро Паламарчук).

Видатний поет, перекладач художньої літератури з багатьох мов Дмитро Паламарчук напередодні свого 80-річчя злагодив цей катрен, а згодом дав і назву збірці віршів і перекладів «Подзвіння», що вийшла друком у Києві в 1995 році (видавництво «Український письменник»).

Так склалося, що талановитий поет «весь вік орав чужі [...] перелоги», а про власний поетичний доробок не подбав. Та й доля була для нього мачухою: перший готовий до оприлюднення поетичний ужинок, створений ще за партією Одеського педінституту, втратив у перші дні Другої світової війни на фронті, згодом, у часі його перебування в загонах УПА на Волині, поет загубив свій «захаявний зшиток»... А вже в десятирічному ув'язненні в таборах ГУЛАГу Д. Паламарчук взагалі не мав де зберігати свої твори, за переховування яких міг отримати «доважок» – новий термін перебування за дротом. Тому й укладав він свої збірочки більше в пам'яті, ніж на папері. У свій час поетичний талант Д. Паламарчука доброзичливо підтримав його сусід – письменник-публіцист, літературознавець Леонід Череватенко, теперішній Шевченківський лавреат, що досі мешкає поблизу Ірпеня – останнього пристанища сл. п. Дмитра Паламарчука – у Бучі. Часто навідувався Леонід Череватенко до Ірпеня в оселю талановитого перекладача, поліглота Григорія Кочура та його співв'язня, а разом і учня перекладацької майстерності Дмитра Паламарчука. Їх плідна праця була поцінована далеко за межами рідного краю. Леонід Череватенко, подаючи до друку добірку поезій, написаних Дмитром Паламарчуком у сталінських концтаборах (журнал «Дніпро», ч. 7 за 1991 рік), наводить цитату Ігоря Качуровського:

Ми бо (не віриш?) в мистецтві перекладу перші на світі.
 Рильський, і Кочур, і Зеров, і Клен, і Лукаш – бездоганні.
 Паламарчук, що віддав геніяльно сонети Шекспіра,
 Мусів би стати також у тім самім ряду поміж ними,
 Тільки що прізвище трохи задовге і випало з ритму
 (Ігор Качуровський. «Лист до Бориса Олександрова»).

Справді, ім'я Д. Паламарчука не тільки «випадало із ритму», а й замовчувалося, бо оте «минуле» в біографії письменника було неприйнятним для советщини. І навіть у часі національного піднесення в 1990-х роках більшість українських «писателів» швиденько стала під знамена синьо-жовтого кольору, проте й тоді не бажала мати в своїх лавах упівця (а щоб зрозуміліше було – «бандерівця»). Звичайно, переклади Д. Паламарчука друкувалися завдяки сприянню його покровителів – М. Рильського, В. Сосяри, а особливо – Г. Кочура, від яких отримував замовлення.

З-під перекладацького пера Д. Паламарчука виходили твори А. Асника, Д.-Г. Байрона, О. Блока, Ш. Бодлера, В. Брюсова, С. Єсеніна, Я. Коласа, Д. Кордуччі, Я. Купали, Д. Леопарді, Л. де Ліля, С. Маллярме, А. Міцкевича, Ф. Петрарки, Ж. де Раньє, Я. Ріцоса, М. Танка, В. Шекспіра та інших класиків світової літератури. Він володів багатьма іноземними мовами, перекладав поезію, прозу, драматургію.

Та найбільшої популярності й визнання Д. Паламарчук здобув як перекладач творів Вільяма Шекспіра. У 1966 році в серії «Перлини світової лірики» з'явилися майстерно перекладені ним українською мовою «Сонети» цього письменника. Згодом мистець переклав п'єси «Генріх IV» та «Король Джон», крім того, був одним з титульних редакторів шеститомного видання Шекспірових творів.

Кажемо тепер: «Був...». У некролозі від Ради Національної спілки письменників України і Ради Київської організації СПУ («Літературна Україна» від 26 листопада 1998 року) згадується, що в 1990 році Д. Паламарчукові було присуджено премію М. Рильського за кращі художні переклади творів світової літератури. Значний і прозовий перекладацький доробок мистця, зокрема твори Жуля Верна, Оноре де Бальзака, Франсуа Моріяка, Стендаля, Густава Флобера, Анатолія Франса, Герберта Веллза та інших.

Дивною виглядає репліка мистецтвознавця Василя Глинчака в часописі «Зерна» (ч. 3-4 за 1998 рік) стосовно «рослинного сентименталізму» Дмитра Паламарчука, що ніби наявний у перекладеному ним першому сонеті Шекспіра. Не знаємо нічого про «уміння прочитати оригінал» самим мистецтвознавцем, адже його спроба складає всього два перші сонети, але варто було б В. Глинчакові поцікавитися детальніше «творчою лабораторією» шекспірознавця Дмитра Паламарчука, котрий в умовах ув'язнення (табори «Мінлагу», м. Інта Комі АССР) почав свою важку працю над перекладами творів Шекспіра (таємно від оперативників МВД-МГБ!). І робив він це під пильним напучуванням поліглот, перекладача

Г. Кочура. Часто Д. Паламарчук звиряв вправність свого пера, читаючи кращі з російськомовних перекладів Самуїла Маршака.

Дмитро Паламарчук переклав усі 154 сонети, потративши на це майже двадцять років свого нелегкого життя. Табори, спецпоселення на Півночі ССРСР, невлаштованість у побуті після повернення в Україну, трагічні хвилини смерти донечки – усе це невігойними рубцями лягало на серце. Прикро, що ім'я талановитого перекладача, як і його творчий доробок майже забуті. Не згадують його і під час щорічних академій, що проводяться за ініціативою професора Роксоляни Зорівчак на кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура факультету іноземних мов Львівського національного університету ім. Івана Франка. А слід було б, адже Д. Паламарчук і Г. Кочур були поруч майже 50 літ (!), переживши разом десятирічне ув'язнення в таборі ГУЛАГу, спецпоселення на Інті (Комі АССР), згодом – аж до кончини – мешкали в Ірпені, де їх будиночки були на сусідніх вулицях (Східна і Баумана, тепер імені Григорія Кочура).

Ще за свого життя Д. Паламарчук тужив, що його мало згадують літературознавці. Гнітила мистця думка й про те, що зовсім мало залишає після стількох років праці на ниві української літератури оригінальних текстів. Майже піввіку пролежав неопрацьований наново рукопис прозового твору з назвою «Камінь», датований 1949 роком. Починається він шанобливою присвятою: «Моему дорогому вчителеві Г. П. К. – Автор». Сам автор сховався під псевдонімом «Дм. Івангородський» (розшифрувати легко, бо був родом із села Івангорода на Черкащині), а під криптонімом Г. П. К. приховано – «Григорій Порфирівич Кочур».

Доречно згадати, що нам – спів'язням Д. Паламарчука на 2-му ОЛПІ (отдельний лагерний пункт) «Мінлагу» (своєрідному острові ГУЛАГу) на Інті (Комі АССР) – Іванові Микульському і мені, Євгенові Дацюку, доводилось таємно переписувати цей рукопис уже з редакторськими помітками самого Григорія Кочура, при тому бути дуже обачними (конспірація!), аби ці наші спільні старання не потрапили на око «надзирателям» – наглядачам з табірної начальства, бо за такі речі можна було надбати ще «довесок» до частково відсидженого терміну ув'язнення (і то всім гуртом з кваліфікацією «груповий злочин»).

З поезіями було значно легше, «щасливіше», бо записувались вони на клаптиках паперу, запам'ятовувались, а в хвилинах небезпеки – знищувались. Щоправда, лагодились «захальвні книжечки», їх можна було передати «на волю». Проте й там їх доля була незавидною. Зовсім мало тих текстів збереглося. За власне «творіння» можна було заробити новий термін ув'язнення, названий емгебешними стражами рецидивом.

Отака печаль. Переклади можна зберегти. А свого оригінального – ні. Мабуть, тому (уже на схилі віку) Д. Паламарчук говорив про мізер власної творчості в «Епітафії самому собі»:

Весь вік орав чужі я перелоги,
 Чуже зерно трудний давало хліб.
 Ростить свого не маючи спромоги,
 Наймитиував я за десятий сніп.

Коли ж дійшлося до кінця дороги,
 Оглянув свій ґрунтець – немає кіп!
 Лиш бугила, кукіль та куросліп,
 І не вродило більше там нічого.

Що я, намарне звікувавши вік,
 Порожній вам залишив свій засік,
 Зерном добірним не засіяв й грядки,

У тім, повірте, не моя вина,
 Все наробила каторга, війна,
 Тож не судить суворо нас, нащадки
 (1992).

Епіграфом до цього твору мистець узяв слова «Лукавий наймите, а де ж доробок твій?», які належать знищеному фізично у сталінській катівні Вчителю перекладацької майстерности – незабутньому Миколі Зерову.

Та все ж таки Дмитро Паламарчук спромігся злагодити одну збілочку власних поезій. І видав її в останні роки свого земного буття. Відчував наближення кончини, тому спішив сказати «останнє своє слово». Катрен «Подзвіння» дав назву цілій збірці поезій. «Поминальний» настрої пронизує наступний катрен без заголовка:

Щорік, щодень вгасає голос мій
 У днів жорстоких дикій круговерті.
 Спустошений, без сили, без надій,
 Живу в спокійнім дожданні смерті
 (1994).

Відійшли у засвіти Вчителі – Сосюра, Рильський, Лукаш, Мисик... Тільки-тільки відсвяткувавши свій 85-річний ювілей від дня народження, подався за ними – «канув у Лету» – близький друг і Наставник – Григорій Кочур...

Розумів, що тепер його черга... Однак ще мусів завершити переклади «Трофеїв» улюбленого автора – Жозе-Марії де Ередіа! Тому зачинився у власному будиночку в Ірпені, на вулиці Східній, 41 і від сходу до заходу Божого дня гібів над перекладами. Дружина подалась провідати когось із колишніх спів'язнів-гулагівців, сини теж десь мандрували... Тож ніхто не заважав...

Дмитро Паламарчук лягав на підлозі кабінету, як у дитинстві пастушком на моріжку, і пас своє стадо книжок – творів оригіналу, словників, перекладів іншомовних письменників – і різних листочків списаних-переписаних... Писав від руки, бо терпіти не міг «машинописування». Завжди щось сердито собі бурмотів прицмокуючи.

Побачивши мене на порозі кабінету, щиро здивувався, адже брама і хвіртка замкнені, а у дворі без прив'язі собака.

Мусив господареві пояснювати: дзвоника у брамі нема, стукав – не достукався, то ... переліз через браму (умію це робити з часів молодости!). А що собака пропустила, то почула «своїх». Іронізую: прибув, мовляв, зі Львова провідати, бо ні листа не дочекався, ні запрошення в письменницький Ірпінь чомусь мені не шлють. Не спілчанин, – що тут вдієш?!

– Не даю про себе чути, бо отой Жозе-Марія де Ередія не дозволяє! Такі майстерні сонети в нього! А ще книжечка, яка має назву : «Трофеї»! У нього вона – єдина, до якої ввійшли 118 сонетів. Так що роботи багато! А ще мушу звіряти з уже колись перекладеними нашими попередниками: окремі вірші переклали В. Щурат, М. Зеров, М. Рильський, М. Терещенко... Писались-укладались оті сонети поетом з літературної групи «Парнас» протягом 30 років. Ще колись Микола Зеров ставив за приклад для українських поетів високу досконалість поетичної форми «Трофеїв». Пам'ятка, що пов'язана з подвигом. А ще для мене ця назва співзвучна з терміном «трофіка» – живлення. Отак і «живлюсь», «підживляюсь», аби не померти завчасно...

Мовлено то було без властивої для Д. Паламарчука бадьорости. Видно, минулися для нього ті часи, коли він у гулагівському бараці силоміць стягав мене з верхніх нарів під час «підйомів» і волочив напівсонного надвір, аби протертися морозним снігом, а увечері перед «отбоєм» – укладанням до сну після важкої фізичної праці на вугільній шахті – змушував пробігтися навколо бараку, аби набратися з убогого на кисень заполярного повітря отого «живлення»...

Тепер «культивує» інше «живлення» – творче. Тому після павзи пропонує послухати щось із оригінальних творів:

Вже – ні іскри вогню у світильнику,
Він – нікчемний тепер черепок,
Де я, серце спаливши, замовк
У кайданах раба і невільника.

Я ж, писавши, горів білим пломенем
І в борні за Україну зотлів.
Тут до зжовклих оцих папірців
Душа кожним рядком прицвяхована.

Невесело... Розраджую запрошенням до королівського Львова. Машина «запаркована» в металевому гаражі. Права володіння в шухляді письмового столу. Хита заперечно головою. Мовляв, не їздить нікуди. Якось спробував і мало не потрапив ув аварію. А потягом довго і ... хто завершить його роботу над перекладами? А Львів? Деся там у нього небога живе... І друзів повно...

Та куточок улюбленого міста має тут, у кабінеті... Правда, на малюнку. І показує офорт з видом на Руську вулицю. На передньому пляні фігу-

ра мітичної богині Місяця і полювання Діяни, роботи скульптора Г. Віт-вера. Це ж мій колишній подарунок, бо знаю Д. Паламарчука як колишнього студента Одеського педінституту, що навчався спершу на відділі графіки разом з братом, а згодом перейшов на філологію. Однак на все життя залишився великим поціновувачем творів образотворчого мистецтва. Офорт цей виконала моя донечка Еліна разом з іншими, уклавши цілий цикл під назвою «Кам'яний літопис Львова» в часі навчання на відділі книжкової графіки в Українській академії друкарства.

– Звичайно, варто побувати у Львові, оглянути місто Лева, його архітектуру, музеї... А ще зустрінеться з перекладачами – львів'янами, що часто бували в Григорія Кочура.

І називає прізвища: Роксоляна Зорівчак, Йосип Кобів, Жінет Максимович, Андрій Содомора...

Знову повертаємось у розмові до тих задротяних років, спільно «проведених» у гулагівському Заполяр'ї. Згадую його сонет «Стояни», що багатьом припав до душі:

Принишкла в шахті ніч. Над головою
Розбитий штрек сльозить брудним дощем.
Я серця гнівного пекучий щем
Надіями і споминами гою.

Ось чорні груди темного забою
Стримлять, немов обрубані ножем.
І стояки під хмурим вантажем
Гудуть, мов мідь, як їх торкнеш киркою.

Мені при ліхтаря слабім тремтінні
Здалось, що це, огорнені у тіні,
Страшним видінням ставши ув очах,

Не стояки вп'ялися і не в стелю,
А ми, в глухім знімівши підземелю,
Тримаємо Росію на плечах.

Цей сонет я вивчив напам'ять. А згодом, на довгому, у п'ять тисяч кілометрів, етапі «Інта, Комі АССР – Львів, УССР», час од часу затримуючись на тиждень-два у тюремних «пересилочних» центрах міст Котласа, Кірова, Горького, Рузаевки, Харкова, читав супутникам чи зустрічним в'язням отой сонет і так «узаконював» його клясичну форму та ідейну спрямованість серед ізгоїв «страни советов»...

Уже вкотре переповідаю Хомовичу історію мого повернення з гулагівського заслання на дику Північ в рідний край – Харків, Київ, нарешті – Львів і знову бачу, як тремтять у побратима руки, цигарка люто димить у губах, а на повіках поблискують сльози. І в мене теж з-під окулярів сльозить: щось надмірно чутливими ми стали! Де ж та наша зеківська витримка?!

Щоб якось згладити оту нашу надмірну чутливість, мовлю про те, що слухав на лекціях, навчаючись на філфаці Львівського університету, пояснення з уст літературознавця-термінолога Василя Лесика, що саме сентименталісти були здатні на глибокі почуття в умовах повсякденного побуту, а тому в спогадах, щоденниках, мемуарах передавали великі, щирі й глибокі переживання... От і ми на старість стали «сентименталістами».

– Не знаю, як сприймуть і яку дадуть оцінку моїм віршам, що приготував до друку. То буде, на жаль, моя перша книжина власних творів, а то все видавались мої переклади чужих. Уже і віршика такого склав:

Готова в невідому путь, –
 Хоч би яка була розплата, –
 Стоїть вона, ще не розп'ята,
 Як ті приречені, що ждуть
 Блискучої сокири ката
 («Підготувавши першу збірку»).

– Матиме та збірка два розділи: «Голос із того світу» і «Голос із цього світу». Правда, друзі нарадили «втиснути» усередину поміж оті розділи трішки моїх перекладів із світової клясики різних авторів і назвати цей розділ «Відголос». Отак повинен «погаласувати» і своїм голосом серед «писательської братви». А чи вдасться видати книжечку? Он в літературу линуть косяками... А я – ковблик!

Перепитую побратима: що то за «ковблик»? Охоче зачитує вірш:

В літературу линуть косяками,
 Хоч тюлька безсловесна – все одно!
 Здебільшого, сердешна, йде, мов камінь,
 У небуття, в намул, на саме дно.
 У тому шарварку, водовороті
 Маленький ковблик, що зірвався з гачка,
 Зі збіркою тоненькою у роті
 Вже десять років видавця шука.
 В намул пора, вже вибився із сили, –
 Каміння ж, нурт і бистра течія...
 Приглянувся – о Боже милий,
 Той ковблик – я!

(«Ковблик»).

Не одразу знайшлися в мене слова, аби висловитись. Нагадую Паламарчукові, що покійний Григорій Кочур теж створив невеличку книжечку оригінальних поезій під назвою «Інтинський зошит». Правда, він не збиравсь її видавати, але цими клопотами зайнявся його син Андрій, а допомогли синові Вадим Скуратівський та Іван Малкович...

Довірливий Паламарчук тоді мені злукавив. Його «Подзвіння» вже було набрано у видавництві «Український письменник»... Проте, мабуть, щоб не

наврочити, стримувався з повідомленням. Надворі стояло літо 1995 року... Збірка «Подзвіння» обсягом 168 сторінок уже мандрувала на поліграфічному обладнанні якогось «СП „Кобза“», тиснена друкованими буквами. Торкнутись її поетичних струн довелось мені аж через рік – у 1996-му.

... Новин навкололітературних багацько. Але пора пообідати. Господині в домі нема. А в «столовку» йти з Дмитром відмовляюсь. Почастувати гостя з королівського Львова він немає чим. Кава в Ірпені не в моді. Готувати їжу, як колись це вміло робив у таборі, розучився.

Хомовичу нездужається, тому вирішуємо, що місцевий цвинтар, де знайшло свій вічний спочинок подружжя Кочурів, відвідаємо іншого разу. Перед прощанням цікавлюся: «А яка доля рукопису прозового твору „Камінь“? Може, знайдеться видавець?». Паламарчук заперечно хита головою: «Лежати йому, мабуть, каменем! Переробити, довести до ладу нема часу. Та й сам Кочур не був у захопленні від моєї прози...».

У той мій від'їзд з Ірпеня без подарунка не обійшлося. Уже в брамі щось мій побратим-спів'язень згадав, попросив почекати і через декілька хвилин виніс із будинку двотомник творів Густава Флобера у перекладах Дмитра Паламарчука і Миколи Лукаша з французької з дарчим надписом: «Хорошій Доньці хорошого батька – милій дівчинці Еліні на знак щирої пошани. Дм. Паламарчук». Вручаючи, мовить: «А це за отой куточок Львова з богинею Діяною – офорт Елінки, що висітиме постійно у мойому кабінеті на стіні...».

Отак ми розстались у те літо 1995-го... На вулицю Баумана не ходили, бо будиночок Кочурів опустів, на замку. На цвинтар усе ж таки я пішов, аби помолитися за покійних Кочурів-Вороновичів... Було трішки тривожно: а чи не заросте стежина до Дому Професора – поліглота, перекладача, літературознавця, Вчителя цілої плеяди наших перекладачів, у тому числі й Дмитра Паламарчука, який не жалюючи здоров'я працює над перекладами сонетів Жозе-Марії де Ередія?..

Повертаючись до Львова з томиками творів Флобера і рукописами декількох поезій, я згадував застереження автора: «Дуже прошу нікому не давайте переписувати цих віршів, щоб не вигулькнули десь на сторінках часописів. Річ у тім, що вони вже здані видавництву і давати їх деінде я не маю права».

У вагоні потягу «Київ-Львів» супутників, охочих послухати талановитих авторів поезії, знаходжу завжди. Вірші Д. Паламарчука розповідають про пережиту гірку совєцьку дійсність. Читаючи їх, сподіваюся, що змушу когось зрозуміти, яким страшним лихом була комуністична людинобивча ідеологія, про злочинність якої не маємо права мовчати! Сонет Д. Паламарчука звучить як набат:

Коли розтопиться одвічний тундри лід,
Відтане грубий шар і дреговиння, й глею,
Ми поспливаємо із дна хлюпких боліт
І лісом кістяків зведемо над землею.

В день вашого «різдва», гучного на весь світ,
 Тупі ревнителі бундючних ювілеїв,
 Кричать ви станете з трибуни мавзолею
 Про успіхи своїх нечуваних побід.

Тоді, зібравшись, невинні ваші жертви
 Святої Колими, злочинства свідки мертві –
 Всі трупи Соловків, Биківні, Куропат –

Ми із пробитими навиліт черепами,
 Містичним товпищем пройшовши перед вами,
 Завершимо страшний останній ваш парад
 («Останній парад», 1987).

Дарма вважав я Д. Паламарчука надмірно обачним, коли домагався записати збережений у пам'яті ним текст поеми Сосюри під назвою «Слово». Він просто дотримувався певних кимсь узаконених правил: твір уже не належить йому, а видавництву чи авторові, як у випадку із збереженим у пам'яті крізь довгі роки неволі текстом цілої поеми Сосюри «Слово», яку майже через чверть століття відтворив і поверну авторові, хоч останній уже й не пам'ятав про її написання.

А ось чи «останній парад» буде, чи зуміє народ України (і не тільки наш народ, а всі поневолені Московською імперією) влаштувати для всього світу суд – «Нюрнберг-2», досі нема надії! Лише слова, слова, слова...

І тут доречно згадати зміст досить об'ємного листа, надісланого мені від Д. Паламарчука напередодні Нового 1993 року, в якому з боєм розповів про ті негаразди в СПУ, про зухвалий виступ письменника Цибулька, котрий «оглоблею пройшовся по Гончарові, Павличкові, Драчу та інших», забуваючи, що в той неймовірно страшний суслівський час у них вистачило мужності писати: «Тиран сконав – залишилась тюрма», що Гончар перший своїм «Собором» розбудив українську інтелігенцію.

У цьому збереженому мною листі вчувається біль побратима-спів'язня гулагівського задріття, якому випало на долю багато поневірянь – фронт у перші дні Другої світової війни, німецький полон, втеча, участь у збройній боротьбі УПА, десятирічне ув'язнення в большевицькому концтаборі, спецпоселення на Далекій Півночі... Можна дивуватися його мужності, фізичній витривалості, стійкості й силі духу... Однак говорити про це з самим Д. Паламарчуком не варто, бо щоразу перебиватиме наріканнями: так багато має ще зробити (перекласти, відредагувати, допомогти видавцям і т. д.). А час нестримно мчить уперед! Про власні вірші, їх подальшу долю – ні слова. Не розумію, адже його оригінальна поезія на вістрі часу! У ній пульсує трагізм нашої дійсності:

Облудна трутизно віку,
 Ідей нездійснених тлін!
 Могили й могили без ліку,
 Півстоліття погребний дзвін.

Таємні в лісах кладовища,
 Начинені трупом людей.
 Та за що ж, о Боже, за віщо
 Ти хрест нам призначив оцей?

В комунізм нам дорогу клали,
 Бруківку з людських черепів.
 Тут би мертві – і ті б повставали,
 Тут би камінь – і то б сторопів.

А ми вірили, йшли у покорі,
 Як ідуть на різницю воли.
 Ми вірили тим, которі
 Самі не знали, куди вели.

Та й привели: темна безодня –
 Оце вам обіцяний рай!..
 І просимо хліба сьогодні,
 Благаєм сусіда: «Подай!»

(1989).

Таких актуальних віршів у збірці поезій «Подзвіння», що таки побачила світ того ж 1995 року у видавництві «Український письменник», багато. Майже всі твори насліджені болем за долю рідного народу. Назва збірки «Подзвіння» і назви розділів: «Голос із того світу», «Відголос», «Голос з цього світу» – дуже промовисті. Та чи долинули ці голоси до наших сучасників? Чи поцінували належно творчість Д. Паламарчука?

Поет Іван Гнатюк, доля якого теж «оповита» задріттям сталінських концтаборів, одразу під некрологом од Ради НСПУ і Ради Київської організації СПУ, уміщеної на останній (уже звичній для померлих) полосі часопису «Літературна Україна», прощаючись з покійним другом, дорікає живим спілчанам: «Двічі висували його (Д. Паламарчука) поетичну книжку „Подзвіння“ на здобуття Шевченківської премії, й обидва рази літературні чиновники не допустили її навіть до конкурсу, страхувалися, щоб читачі „Літературної України“, боронь Боже, про це не знали й не обурювалися, коли пробивні ставали лавреатами...».

Що ж тут можна додати? Сам автор збірки «Подзвіння» писав:

Який врожай на членів Спілки,
 Проте письменників не вельми,
 Куди не кинь – пролази й шельми,
 А справжніх геніїв ніскільки.

Родилися між казнокрадів
 В вік митарів і фарисеїв.
 То й рідко так людей порядних,
 Так рясно бездарі й лакеїв

(1992).

Справді, за такої ситуації пробратися через частокіл письменницького бомонду книжечці поетичних одкровенень колишнього зека до визнання важко. Та ще якби не такий мізерний її тираж – усього 1000 примірників! Та якби не оті віршовані інвективи, адресовані властимушій братії!

Чи почули його сучасні читачі? А звідки їм почути? Щось не було видно в сучасних літературних часописах відгуків, рецензій на поетичну збірку Д. Паламарчука. Та й сам автор обійшов це питання при останній нашій зустрічі в Ірпені навесні 1996 року.

Так склалося, що саме на Провідну неділю – день традиційного пошанування померлих – мені судилося побувати на досить великому цвинтарі міста Ірпеня. Декілька днів перед цим прибув я зі Львова на похорон своєї рідної сестри, що після багаторічного спецпоселення на Далекому Сході оселилися з дочкою у Вишгороді. Переслідувана за чоловіка – учасника збройної боротьби УПА з большевиками на Брідщині – підірвала своє здоров'я на каторжних роботах в золотих копальнях («пріісках») Приамур'я і рано покинула цей Божий світ, так і не натішилась волею України, за яку борювся її чоловік.

Отож «нагода» випала пошанувати квітами і молитвою могили моїх інтинських побратимів – подружжя Кочурів на цвинтарі Ірпеня. Був я там не раз. Спершу провідували сл. п. Ірину Кочур, згодом з'явилася поряд могила її чоловіка – Григорія Кочура. То ж віднайти було неважко. Уже й нагробок спорудив син Андрій. Могила «родинна», бо крім матері й батька, ще й могила тітки, що виховувала сина ув'язнених на 10 років таборів Кочурів (Андрій у часи дитинства й юности носив прізвище тітки, навіть був знаний як «майстер спорту з боксу Воронович»).

На цвинтарі сім'ї Паламарчуків я не застав, хоча сподівався побачити їх біля могили трагічно загиблої донечки Оксани. Як виявилось, вони були раніше, а на увесь день, як тут заведено уже традиційно, не залишились. «Мабуть, нездужається», – подумалось. А тому провідую їх вдома.

Д. Паламарчук ділиться творчими плянами, а ще дарує мені збірку віршів і перекладів «Подзвіння» з дарчим написом. Однак не віддає мені в руки, бо мусить щось там поправити, особливо в тому вірші на останній сторінці. Ось він і готовий для читання:

Україно любя, мій незбутній болю,
Прости мене, недобитка, прости,
Що мало я спромігся принести
На твій олтар, змагаючись за волю, –
Мале життя і слово негучне...
Уже не довго, ні, я знаю.
Тому, ридаючи, благаю:
Прости, прости мене!..
Твій хрест важкий нести я ладен знов
Без каяття й жалю...

Вогнем горівши,
 Зазнавши мук, страждань і горя,
 На жорсткому камінні, де я пройшов,
 Слід по собі залишив. Не вірші!
 Як свідчення борні і непокори –
 Мого там серця запеклася кров
 («Прощання з Україною», 1995).

Пробігаю зором уже відредагований у моїй присутності вірш, нишком стежу, як нервово, надмірно збуджено запалює поет цигарку. Нарешті чую: «Та не варто аж так уважно вчитуватись! Надто патосно, патетично...». І далі якось болісно, безнадійно вимовляє: «Але ж перед відходом повинен щось сказати?». Спішу щось сказати, аби пригамувати цей біль... Але що саме? Може, про ту традицію «провідних неділь», що так всенародно в тих краях відзначають. Та знову потрапляю на печальну ноту: був на могилі їхньої донечки Оксанки, але не побачив барельєфа з її зображенням. Я ж, пам'ятаю, раніше він був...

Виявилося, що не зауважив у кабінеті, у книжковій шафі за склом. Батько пояснює: зняв, бо не подібна... У білому мрамурі вона якась застигла, а в житті була життєрадісна, щаслива... Згадка про доньку навіть на Д. Паламарчука тужливі спогади: «Було дуже важко мені тоді, у 1978-му... Не хотілося жити! Один із віршів збірки присвячений їй, Оксані».

Нема. Навік. І хто подумать міг?
 А серце жде. Не знає заборони.
 Чого ти ждеш? Чорніють сосон крони
 І падає всю ніч
 густий лапатий сніг.

Сиджу один, знеможений, убитий...
 Прости мені, що не вберіг. Прости!
 Чи маю право я і далі жити,
 Коли померла ти?
 («Оксаночці», 1978).

Я перечитую вірш, а Хомович випалює цигарку і ховає погляд від мене, втупивши зір у вікно. Десь там голосно перемовляються сини, лагодячи автомобіль для чергових мандрів. А сам батько знову залишиться усамітнений у своєму кабінеті серед книжок, рукописів, листів від друзів, з видавництва, які кваплять з роботою над новими перекладами чи редактуваннями... Така доля письменника-перекладача!

Заводимо мову про книгу сонетів «Трофеї» Жозе-Марії де Ередія, яку повинні незабаром видати. У ній вміщено й декілька перекладів молодого, але дуже талановитого перекладача Максима Стріхи, за освітою – фізика і математика.

А мені на гадку спало ще одне прізвище француза – Еміля Верхарна. Правда, він – бельгійський письменник, хоч писав французькою мовою. Творчість Верхарна була популярною в Україні, про нього писали П. Тичина, І. Сенченко. Я в таборі мав збірку його поезій у перекладі Миколи Терещенка. У пам'яті збереглися рядки:

У мріях, у думках палких,
У сильних і гнучких руках,
У тілі, в почутті, в словах –
Таїться доля днів твоїх...

Розумію, що, може, про це недоречно згадувати, але хочу якось відвести увагу Дмитра Паламарчука від сьогодення в ті наші роки, з якими пов'язані не менш важкі переживання. Мені надіслали з рідного дому декілька цінних бандеролів, у яких був і той Верхарн, і Фейхтвангер, і Міцкевич... А Д. Паламарчук, маючи вже чималий зеківський «стаж» (близько 6-7 років), прилаштувався в мінлаївському таборі на «посаду» такого собі «культуртрегера» – рознощика різних повідомлень про надходження посилок, бандеролів, листів від рідних. А що така «пошта» проходила через строгу перевірку (на книжках проставлявся штамп «Контроль» і номер реєстру, то наш поштар одразу знав про цінність тих книжок та журналів.

І тут така несподіванка: Верхарн, Фейхтвангер, Міцкевич та ще й у перекладах на українську мову! Як мій брат Ярослав здогадався з рідного села на Брідщині дістати для мене такі цінні книги, – дивуємося разом з Паламарчуком. Невже здогадався, що маю спів'язнів-перекладачів? Однак з листів з'ясовується, що він розносить поштові надходження в сільські установи: бібліотеку, школу, клуб, сільраду тощо, тож просто має «можливість» виділити й мені, своєму братові-зекові щось з тих надходжень, переадресувавши бандеролію на моє ім'я.

Пам'ятаю, щойно перекладений історичний роман тоді ще живого клясика Ліона Фейхтвангера під назвою «Гоя, або Тяжкий шлях пізнання» я одразу подарував Григорію Кочуру, «Кримські сонети» Адама Міцкевича – Дмитрові Паламарчуку, якого знали в таборі як поета-сонетяра, собі ж залишив «Вибране» Еміля Верхарна в перекладах Миколи Терещенка. Той Терещенко мав однакове прізвище з моїм однобригадником, що колись мешкав у самому Парижі, але був у перші повоєнні дні висліджений советською агентурою й викрадений як «білогвардієць», не дивлячись на те, що в роки громадянської війни на Україні (1917-1920 рр.) він був ще малолітнім, а у Францію потрапив у ті буремні роки разом з батьками як емігрант.

Терещенко намовляв мене вивчати французьку мову – може колись згодиться. Та не було на це ні часу, ні охоти. Однак поезія Верхарна мені дуже сподобалась і я почав вивчати окремі вірші напам'ять. Найвразливіші з них («О ніжно-ніжно...», «Скажи мені») висилав «дівчатам» – ув'язненим землячкам на 4-ий ОЛП – в так звану «жіночу зону», спеціально для

цього виготовляючи мініатюрні записки – «грписи». «Ось де згодився до-свід конспіративного листування з часу оунівського підпілля!».

Своїми згадками навів спомини про минулі дні і на Паламарчука. Було в тому щось відрадне, бо у важких умовах каторги ми не корились жорсто-кій долі. Отож мусимо витримати іспит на стійкість і тепер. Хоч горе й су-шить нас: у Дмитра і Валі – біль од втрати донечки Оксани, у мене – втрата за втратою: у 1989 році померла дружина Ганя, у 1992-у – мама Оленка-Ксеня, а щойно – ще не було «дев'яти» – поховали у Вишгороді сестру Стефу... Однак мусимо жити! І оте «красне слово», яке допомагало нам у роки ув'язнення виживати, і тепер дає потрібне «живлення» в праці...

Уже Паламарчук щось шукає серед перекладених сонетів Жозе-Марії де Ередія щось співзвучне ліриці Верхарна, а дружина Валентина, часту-ючи нас чаєм з пірижками, згадує «союзницю» Олю Мороз, котра зачи-тувала в ув'язненні оті надіслані мною вірші, і вони трішки допомагали переносити тягар неволі.

А оті «Кримські сонети» Міцкевича Паламарчукові таки вдалось збе-регти. Він вивіз із заполярної Інти чималу бібліотеку, на книжках красу-ються оті штампелі-тавра «Контроль» із п'яти-шестизначними номера-ми реєстру «дозволеної для користування» зеками художньої літератури. На «Архіпелазі „ГУЛАГ“» усе було пронумероване: і мешканці-зеки, і речі побуту, одягу, і література...

Збірочку поезій Верхарна мені не вдалося зберегти. Викликаний на-гально на етап (на перегляд кримінальної справи до Львова), змушений був роздати книги зі своєї табірної бібліотечки друзям, що залишалися в ув'язненні. Навіть попросив передати якимось чином дівчатам із сусід-нього 4-го ОЛПу. А через певний відрізок часу був приємно здивований: «Німецько-російський словник» на 60 тисяч слів був мені, уже звільнено-му і реабілітованому студентові ЛДУ імени Івана Франка, присланий по-штою з Комі АССР. То «союзниця» Оля Мороз зберегла і переслала до Львова для подальшого вивчення мною німецької мови.

Принагідно згадую, що не завжди нам удавалось зберегти «красне пи-сання», вирвати на волю, тобто передати в Україну якусь цінну книжку чи рукопис. Дмитрові Паламарчуку поталанило: рукопис його прозово-го твору «Камінь» уцілів. А ось об'ємний роман спів'язня Івана Гриши-на-Грищука, переписуваний і за моєї участі, згодом зшитий і переплете-ний у книжку, до України не дістався. Його ми передали на волю вже від'їжджаючому з Півночі після десятирічної відсидки в ГАЛАГу колиш-ньому січовому стрільцеві, популярному в Галичині поетові і прозаїкові Юркові Шкрумеляку, за псевдонімом Іванові Сорокатому, котрий у та-борі «удостоївся» «блатної должности дневального барака», себто приби-ральника. Однак Шкрумеляк не довів рукопис до Коломиї, куди їхав з дозволу «емведешного» начальства доживати свій земний вік і продов-

жувати творчість – «написання кращих своїх творів після возз'єднання українських земель в єдиній Советській державі».

Уже замешкавши у Львові, «вуйко Юрко», як фамільярно звав його одіозний Тарас Мигаль, що спровадив Шкрумеляка з Коломиї до Львова для участі в пропагандивному процесі викриття українського «буржуазного націоналізму», у розмові за чаркою в дуже розповсюджених у місті забігайлівках з екзотичною назвою «Чебуречна» згадував, що «... той куферок, змайстрований нашими хлопцями-в'язнями ще на Ухті в лягеру, а при його спровадженні на волю набитий різними лахами, а поміж ними й різними саморобними альбомами, рукописами і так далі, то його, отой куферок, „стирили якись суки“ на станції в Москві». Їхали з ним тоді з Півночі звільнені після смерті Сталіна амнестовані «битовики» – різний кримінальний елемент, на який була дуже багата «родіна советов». А «вуйко Юрко» в концтаборах не втратив своєї інтелігентности, був довірливим і... необачним.

Отака доля наших зеківських рукописів! Мусимо миритися із втратами матеріяльними і духовними.

Ми розпрощалися в ту печальну «провідну неділю» досить сумно. Дорогою дорікав собі, що не вдалося розмовою-спогадами розраяти вже «напрацьований» у думках, у віршах отой «подзвін» – похоронний дзвін, а дзвонарем сам для себе був Дмитро Паламарчук. Ось і книжка його віршів та перекладів «Подзвіння» чомусь у чорній – траурній обкладинці.

Як змінився мій табірний «культуртрегер»! А був таким оптимістом, відзначався такою жвавістю, працьовитістю, витривалістю, завжди сповнений віри в кращі дні... Здав і фізично, і морально...

Повертаюся до Львова потягом і гортаю подаровану збірку поезій. А в ній і мольба: «... Не покидай, не покидай мене...» («До Музи»), – і болісна констатація фактів життя («Пенсьонерка», «Жебрачка»), і трагічне усвідомлення себе в сучасному світі:

О Господи, чи й справді ти розкута?
Я все життя цієї ждав пори!
Чому ж кують на мене й досі пута
Новітні цензори й редактори.

Слизькі, гнучкохребетні словоблуди?..
Таврованим вернувшись із Інти,
Я мушу невидимкою іти
По тій дорозі, що веде в нікуди

(1993).

Таки покинула Дмитра Паламарчука муза. Останні роки він не міг уже тримати пера у руці. Намагався друкувати на машинці, але допускав багато помилок. Вибачався за блуди і скаржився на самотність. Чомусь не зміг комусь із близьких надиктовувати, як це робив його спів'язень – поет Ми-

кола Сарма-Соколовський у Новомосковську, що вже дев'яносторічним, прикутим до ліжка, втративши зір і слух, все ж таки надиктовував, а дружина Варка одним пальчиком на друкарській машинці встигла ще дві книжечки злагодити – поезій та документальних новель, і все з пам'яті!

Переслав мені листа від Дмитра Паламарчука Іван Савич, теж співв'язень-«мінлагівець», що замешкав у Старобільську й активно працював у царині «красного письменства»... Він не зміг прочитати побратимового писання. Ледве й я розгледів написане. А там повідомлення, що Дмитро Паламарчук завершив переклад «Трофеїв» Ередіа... І скарга: друзі не пишуть, забувають про нього. Навіть Іван Гнатюк – колимчанин, що постійно заліковував свою страшну хворобу в санаторіях Ірпеня ще з часів гулагівщини, теж «подався до сім'ї» (в Борислав), і «... я зовсім самотній» [...], «проте не сміймо розкисати! Мусимо працювати. Пора надолужити прогайноване».

Не «надолужив». Помер на 85-му році життя. Не переступив порога 86-ти, як це зробив, дякуючи долі, його Великий Учитель – славної пам'яті Григорій Кочур, як зробили це його співв'язні – інтинці Іван Савич (Лук'яненко), о. Микола Сарма-Соколовський...

На похоронах було мало друзів. Одні – через листопадову негоду, інші – через вікову непогожість – старість – чи матеріальні нестатки.

Рада НСПУ в некролозі ще підтвердила, що «значну цінність становлять також літературознавчі праці Д. Паламарчука. Саме тому слід було б, не зволікаючи, підготувати його книжку в серії „Майстри поетичного перекладу“». Чи готується вона до друку? Серія, заснована в 1990 році, здавалося б, матиме оте «серійне» продовження після добротно виданих перекладів Миколи Лукаша «Від Боккаччо до Аполлінера», Василя Мисика – «Захід і Схід», Григорія Кочура – «Друге відлуння» і «Третє відлуння»... Та ба! Продовження не видно. Ніяк не дочекаються своєї черги для публікації переклади Бориса Тена, Миколи Терещенка, Дмитра Паламарчука, підступно знищеного більшовиками Миколи Зерова та інших. Щось те «Спеціалізоване видавництво художньої літератури „Дніпро“», засноване ще в далекому 1919 році, перестало цікавити українського читача перекладами творів світової класики? Тож варто ще раз нагадати про «Лист до Бориса Олександрова» як відгук Ігоря Качуровського на появу перекладеної українською мовою Борисом Теном Гомерової «Одіссеї», у якому автор стверджує: «Ми – бо... в мистецтві перекладу перші на світі» і «Ніколи Жуковський і Гнедич, ні Вересаєв ніколи... такого б не втнули...».

Може, тому-то Дмитро Паламарчук, готуючи до друку збірку «Подзвіння», часто висловлював і скаргу на неувагу до своєї праці, і сподівання, що його творчі надбання будуть гідно поціновані. А впорядник цієї збірки віршів і поетичних перекладів Леонід Череватенко на початку книжки подає перший твір Наставника – сл. п. Григорія Кочура, такий співзвучний долі Дмитра Паламарчука та ще й з посвятою йому:

Отак і будеш у чужім труді ти
 Свое шукати. Ніби одержимий,
 Або чужою радістю радіти,
 Або страждати болями чужими...
 Віддавши серце світовим вражінням,
 Мов квіти, рвати чужинецькі рими,
 Гасаючи по терені чужиннім,
 А потім до знемоги чаклувати,
 Важким, виснажуючим ворожінням
 До себе наvertsаючи слова ті,
 Як в ліс, ведучи їх в незвичну мову,
 То врубуючи корінь вузлуватий,
 То стелячи стежину килимову,
 Убори даючи дорогоцінні,
 Вишукуючи до лица обнову:
 Ходу сталеву – Дантовій терцині,
 Примхливий кров – Шекспіровим сонетам,
 Верленові – хистке тремтіння тіні.
 Ти мусиш вимчати скаженим летом
 В прийдешнє через урвища Мерані,
 Видіння синіх коней промайне там,
 Черкнувши чвалом позасвітні грані,
 Там Блок осяє пїтьму занімілу
 Блудним вогнем у боліснім згоранні.
 Ти пробуєш навпомацки, несміло
 Ізнов знайти для того чистий голос,
 Що громом у століття прогриміло,
 Лишаючи в серцях сліпучий полиск...
 («Перекладач»).

«Може, встигнемо повернути свій борг. Бодай часточку якусь невеличку» – це бажання висловив Дмитро Паламарчука письменнику Леонїдові Череватенку, коли готувалась до друку його остання прижиттєва збірка поезій. Та недовго доля дозволила віддавати той борг. Нам тепер не вимірювати об'єм чи вагу того «боргу», задуманого чи визначеного собі самим письменником.

А що маємо всі ми, хто знав його і його вагомий творчий набуток? Великий борг перед ним – то незаперечний факт! Сплатімо його хоча б частково доброю пам'яттю і гідним пошануванням! □

Відображення діяльності ОУН-УПА в українській періодиці за роки незалежності (1991-2002)

Дослідження діяльності ОУН-УПА є одним із найбільш суперечливих та неоднозначних питань новітньої історії України. Дискусія щодо ролі Української Повстанської Армії в боротьбі за незалежну Україну не вщухає й досі. Із здобуттям державності в 1991 році вимоги визнання УПА стали лунати все частіше, почався активний процес пошуку істини. В останні роки з'явилась низка монографій, історичних досліджень, проблема обговорюється на наукових конференціях і зібраннях.

Певна річ, не залишилися поза цим процесом і засоби масової інформації, що мають можливість оперативно реагувати на ті чи інші події, друкувати матеріали різної спрямованості, розгортати й проводити дискусії. Отже, аналіза відображення боротьби ОУН-УПА на сторінках періодики є важливою, бо дає можливість не лише дізнатись про дослідження істориків, а й простежити зміни, які відбуваються в громадській свідомості.

Кількість публікацій, присвячених діяльності ОУН-УПА, є досить значною: лише за каталогом періодики Національної Парламентської бібліотеки (за даними на лютий 2002 року) їх налічується понад 80. Якщо ж додати сюди матеріали, оприлюднені в націоналістичній пресі, і ті, що друкувалися в малопопулярних виданнях початку 90-их років (а вони там були майже в кожному числі), отримаємо досить значну цифру.

Темою діяльності Української Повстанської Армії цікавляться не тільки історична та партійна преса, а й практично всі види ЗМІ. У процесі підготовки цього матеріалу було проаналізовано публікації близько 30 періодичних видань, серед яких назовемо найбільш масові: щоденні газети «Всеукраїнські відомості», «День», «Правда України», «Сільські вісті» висвітлювали це питання в коротких замітках, як правило, присвячених річницям історичних подій, наприклад, 50-річчя УПА в 1992 році; аналітичні видання «Політика і Культура», «Дзеркало тижня» подавали ґрунтовні аналітичні розвідки, написані відомими істориками та політологами; літературно-суспільні журнали «Дзвін», «Сучасність» вміщували великі за обсягом історичні нариси; державні ЗМІ – журнал «Віче», газети «Урядовий кур'єр» та «Голос України» – публікували різноманітні матеріали, що висвітлюють позиції різних гілок влади, а також результати

роботи комісії, які досліджують діяльність УПА; педагогічні видання «Історія в школі», «Українська мова та література» подають статті, присвячені вивченню в школі діяльності УПА та її спадщини. Певна річ, найбільше таких публікацій з'явилося на сторінках партійних видань обох ОУН (журнали «Визвольний Шлях» і «Розбудова Держави», газети «Шлях Перемоги» та «Українське слово»), що друкують усе нові матеріали про УПА від дня створення й по сьогодні.

Серед дослідників, чітко думку висвітлювали мас-медія, варто відзначити зарубіжних істориків Р. Рахманного, Л. Шанковського, В. Косика, українських вчених В. Сергійчука, перу якого належить найбільша кількість публікацій, Р. Лапайдуха, В. Скоробогатова, К. Бондаренка, Ю. Шаповала.

Аналіза більш ніж 80 публікацій, що з'явилися в періодичних виданнях упродовж десяти років незалежності України, дозволяє визначити певні закономірності і встановити спільні ознаки. На основі цих спільних рис, що, певна річ, із часом змінювались, можна класифікувати статті, присвячені повстанській боротьбі, за хронологічним принципом, виділивши три основні етапи:

1991-1993 роки;

1994-2000 роки;

2001-2002 роки.

Цей поділ досить умовний, оскільки певні тенденції притаманні всім періодам. Спробуємо визначити характерні риси більшості статей.

Для всіх трьох етапів спільними є такі теми: розповіді про окремі епізоди діяльності ОУН-УПА, змалювання лідерів УПА та їх ролі у Визвольному Рухові, відтворення цілісної картини повстанської боротьби. Остання тема найчастіше втілювалась у формі історичного нарису історіографічного чи полемічного характеру.

Нариси історіографічного характеру публікуються від 1991 року і по сьогодні, поступово ускладнюючись та включаючи все нові факти. Їхня мета – ознайомити читача з виникненням, діяльністю та структурою УПА, причинами та наслідками пов'язаних із нею подій. На I-му етапі такі нариси нагадують дещо розширені хронологічні таблиці,¹ набуваючи на III-му етапі глибокої аналітичності та чіткого розуміння подій.² Як приклад, можна назвати матеріал Р. Лапайдуха «УПА: погляд через півстоліття»,³ в якому автор робить масштабний огляд діяльності УПА, розглядаючи її

1. Державницька слава УПА // Літературна Україна. – 1992. – 16 квітня; УПА: короткий історичний огляд // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 4-5; УПА: причини виникнення і генеза // Золоті ворота. – 1992. – № 2.

2. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА на Закарпатті (1939-1951) // Сучасність. – 2001. – № 3; Лапайдух Р. УПА: погляд через півстоліття // Дзвін. – 2001. – № 2; 3; Сергійчук В. Якими ми були «колаборантами» // Сучасність. – 2001. – № 3; Соколян М. Повернення заборонених героїв // Політика і Культура. – 2000. – № 30.

3. Лапайдух Р. УПА: погляд через півстоліття // Дзвін. – 2001. – № 2; 3.

створення як в контексті історії України та українського війська, так і на зрізі подій того часу. Також аналізується психологія повстанця (як новобранця, так і досвідченого вояка), мотиви його боротьби. На багатому фактичному матеріалі створено чітку історичну концепцію, досліджено деталі устрою Повстанської Армії, зокрема її фінансування та забезпечення спорядженням. Детально вивчено питання взаємодії повстанців з населенням, ОУН та нацистами. Загалом, стаття дає відповідь на ряд запитань, що стосуються Української Повстанської Армії.

Усі одинадцять років у пресі з'являються публікації, що висвітлюють окремі деталі визвольного руху, зокрема події, що відбувались у певній місцевості. Часом це розповіді про окреме село, але можлива й певна масштабність, як це бачимо, скажімо, у статті М. Вегеша «Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті».⁴ Часто, автори надзвичайно деталізують оповідь, подаючи поіменний список повстанців та описи розташування «схронів».

Протягом усіх років незалежності публікуються матеріали, присвячені лідерам національно-визвольних змагань. Особливу увагу автори цих статей приділяють постатям тих борців за волю України, чий повні життєписи ще не написані. Такими є публікації «С. Бандера. Автобіографія»⁵ і «Роман Шухевич: таємниця загибелі».⁶ Перша з них – це найповніша автобіографія Степана Бандери з коментарями та доповненнями. Друга – це аналітична розвідка про останні роки життя та загибель Головнокомандувача УПА. Автори спираються на звіти та документи МГБ, спогади Ю. Шухевича, реконструюють хід подій, наводять тексти свідчень та документів, роблять цілком обґрунтовані висновки. В час повернення імен «заборонених героїв» такі дослідження є дуже цікавими та корисними для читача, який переборює вплив советської мітології.

Крім спільних рис, кожен етап має і свої особливості.

Публікації першого періоду – це, здебільшого, спогади⁷ та дописи, присвячені святкуванню 50-річчя УПА,⁸ а також передруки еміграційної літератури та короткі нариси на основі досліджень істориків діаспори.⁹ Ці матеріали мали, безперечно, прогресивний характер, оскільки доносили до читачів інформацію про УПА, її боротьбу та героїв, пробуджували ін-

4. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА на Закарпатті (1939-1951) // Сучасність. – 2001. – № 3.

5. С. Бандера. Автобіографія // Державність. – 1992. – № 9-10.

6. Веденєєв Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич: таємниця загибелі // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.

7. Небесійчук М. Від Ільців до Воркути // Україна. – 1993. – № 11; Соколюк-Семенів З. Старшинська школа УПА // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 6-7; 8-9.

8. Коваленко В. Ночные полеты «Крылатого» // Независимость. – 2000. – 23 марта; Час Руїни минає, доба творення настає // Голос України. – 1992. – 14 жовтня.

9. Державницька слава УПА // Літературна Україна. – 1992. – 16 квітня; УПА: короткий історичний огляд // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 4-5.

терес до цього питання. Проте зі зрозумілих причин (через елементарну відсутність підтверджених архівних матеріалів), хронологія в них порушена, а цифрові дані – досить приблизні. Автори цих матеріалів фактично не вдавались до самостійних висновків.

Як зазначалося вище, у цей період було опубліковано велику кількість спогадів. Вони мають значну цінність, адже саме мемуари дозволяють подивитися на бої очима їх учасників, дізнатися про будні бійця. Авторами спогадів є і рядовий вояк,¹⁰ і офіцер.¹¹ Микола Небесійчук¹² розповідає про організацію опору окупантам у рідному селі, про своє перебування в схроні та заслання, про бойових товаришів і лідерів боротьби. З. Соколюк-Семенів описує старшинську школу в Карпатах, досить докладно розповідає про курсантів, викладачів школи і навіть програми підготовки майбутніх старшин УПА.¹³

Відкриття широкій громадськості правди про визвольну боротьбу 40-50-их років цілком логічно викликало вимогу реабілітації вояків УПА та визнання її воюючою стороною у Другій світовій війні. Противники цього визнання, спираючись на фіксовані ще советською історіографією факти (питання про їх достовірність залишаємо поза рамками цього матеріалу), звинувачували повстанців у терорі проти мирного населення.

Фальшивість тези про УПА як «націоналістичні банди», а не організовану армію, довела сама історія – за часів незалежності нею оперують хіба що далекі від історичної науки ідеологічні противники ОУН-УПА, роблячи це не з метою з'ясування істини, а з кон'юнктурних міркувань.

Публікації II-го етапу (1993-2000 рр.) мали на меті спростувати такі звинувачення, довести, що ОУН-УПА боролися за незалежну Україну. В кінці 1992 року дослідники отримали доступ до архівів НКВД-КГБ, що дало потужний фактичний матеріал, зокрема про чисельність УПА і націоналістичного підпілля, та документальні свідчення про події того часу. Це одразу призвело до появи низки статей, у яких розкривалась правда про терор НКВД-МГБ, їхні акції проти УПА та мирного населення. Історики змогли оперувати багатим фактичним матеріалом (наказами, доповідями, оперативними повідомленнями, статистичними зведеннями, протоколами допитів тощо), узагальнювати його та осмислювати. Саме тоді сформувався і набув широкого розповсюдження історичний нарис полемічного характеру. Подібні нариси цього часу мали на меті відстояти певну думку, дати відповідь на закиди ідеологічних противників. Советська історіографія зі своїми мітами на цьому етапі вже відійшла в минуле, проте звинувачення на адресу ОУН, УПА та націоналізму взагалі

10. Народні пісні про УПА // Визвольний Шлях. – 1999. – № 7 – С. 839-840.

11. Соколюк-Семенів З. Згадана праця.

12. Небесійчук М. Згадана праця.

13. Соколюк-Семенів З. Згадана праця.

продовжували лунати, щоправда, здебільшого з вузько кон'юнктурних міркувань. Проте і такі звинувачення вимагали відповіді, яка й з'являлася на сторінках преси у вигляді полемічних історичних нарисів. Подібні публікації відзначалися великою точністю. Так, наприклад, І. Білас у своїй статті «Протистояння»¹⁴ наводить номери та дати наказів гестапо та НКВД щодо боротьби з бандерівцями, багато авторів подають передруки і навіть фотокопії документів.

Однак не всі відгуки були позитивними. Так, активне обговорення на сторінках ЗМІ викликала книга В. Поліщука «Гірка правда: злочини ОУН-УПА», видана в 1995 році. Зі сторінок журналу «Віче» (1997. – № 4) лунають звинувачення у колябораціонізмі та антисемітизмі. До аргументів проти УПА додається оголошення нібито неприйняття народом упівців як борців за волю України. Матеріал такого змісту було оприлюднено в журналі «ПіК» (2000. – № 30). Це твердження опиралось на наведені результати соціологічного опитування. Як свідчить практика, до будь-яких опитувань слід ставитись обережно – їх надто легко можна сфальсифікувати, а питання визнання ОУН-УПА мають вирішувати професіонали, а не ті, кого понад 40 років «обробляла» советська пропаганда.

З першого етапу прийшли публікації, присвячені одному, проте важливому та цікавому питанню історії повстанської боротьби, що також мали форму історичного нарису. Ці публікації викликали інтерес читачів. Серед них – «Переговори КГБ і УПА в 1945 році» Р. Кліма,¹⁵ в якій колишній борець УПА розповів про таємні зустрічі керівників УПА та МГБ, що відбулися в ніч з 28 лютого на 1 березня 1945 року, на яких обговорювалось питання припинення протистояння; та «Русские в УПА»¹⁶ – про росіян, що спільно з українцями та представниками інших народів боролися з окупантами.

Серед публікацій цього періоду зустрічаємо і статті про відображення діяльності УПА в літературі, зокрема, про повстанський фольклор, творчість авторів-упівців та художні твори про Українську Повстанську Армію Г. Дем'яна, Н. Миронець, Т. Салиги. У піснях УПА відбилися дух боротьби, радість перемоги, гіркота поразки, думки та переживання вояків. Тому, аналізуючи їх, легко показати, як жили всі ті, хто співав ті пісні. Зокрема такий матеріал опрацьовано у статті «Народні пісні про УПА».¹⁷

Особливістю полеміки II-го етапу є те, що прихильники обох точок зору шукають і знаходять помилки у фактах і висновках супротивників, а публікації у відповідь виходять дуже швидко. Тому крапку в дискусії му-

14. Білас І. Протистояння // Літературна Україна. – 1992. – 29 жовтня.

15. Клим Р. Переговори КГБ і УПА в 1945 році // Молодь України. – 1998. – 9 травня.

16. Русские в УПА // Народная газета. – 1992. – № 27.

17. Народні пісні про УПА. Згадана праця.

сіли поставити праці з максимально точними фактами та зваженими висновками, які й з'явилися на третьому етапі.

Як на мене, крапку в питанні т. зв. колябораціонізму УПА поставив В. Сергійчук у статті «Якими ми були коляборантами».¹⁸ Дослідник аналізує програми ОУН, накази Головного Військового Штабу УПА, Революційного Трибуналу УПА та Служби Безпеки ОУН, архівні матеріали (з вказівками на атрибути документів), подає свідчення та зафіксовані випадки боротьби УПА з німцями, пояснює причини короткого співіснування уряду Я. Стецька з окупантами; порівнюючи його діяльність з класично коляборантським, маріонетковим урядом Петена у Франції, доводить, що ніякої реальної співпраці, а особливо щодо каральних акцій проти мирного населення (цим часто спекулюють противники визнання УПА) не було, а відтак питання «колябораціонізму» УПА є суто пропагандивним. Ця публікація має всі характерні для III-го етапу риси: автор оперує підтвердженими фактами, наводить тексти документів, проводить порівняльну аналізу та робить аргументовані висновки.

Після кількарічної дискусії нині в Кабінеті Міністрів готується законопроект про визнання УПА воюючою стороною. Про це офіційно заявив Прем'єр-міністр А. Кінах. Ця заява, а також відома заява російського уряду про небажаність такого кроку і відповідь на неї української сторони спричинила появу на сторінках преси численних відгуків. Практично всі ЗМІ зазначають, що це – внутрішня справа України, і визнання Української Повстанської Армії мусить відбутися найближчим часом.

Слід відзначити зміну громадської думки за останні кілька років, що, зрозуміло, знайшло своє відображення й у періодиці. Навіть у статтях, що лише певною мірою стосуються діяльності УПА, про повстанців розповідається як про воїнів, що віддали своє життя за Вітчизну, борючись з двома окупантами.¹⁹ Отже, можна твердити, що громадськість (принаймні значна її частина) визнала УПА раніше, ніж влада. Думається, що в цьому є велика заслуга преси.

У зв'язку з 60-річчям УПА відбувся новий сплеск публікацій, присвячених Визвольному Руху, як це було й у 1992 році (тоді 50-річчю УПА було приурочено понад 30 статей, що вийшли протягом кількох місяців).

Окрім того, правдиву історію УПА та творчість повстанців починають включати до шкільних підручників. Черга за методичними статтями про вивчення спадщини УПА, яка являє собою неперевершені зразки патріотизму та самопожертви.

18. Сергійчук В. Згадана праця.

19. 56 лет с иголкой в сердце // Факты и комментарии. – 2002. – 6 серп. (стаття про долю колишньої медсестри УПА).

Література

1. Андрушко Т. Визнання боротьби ОУН-УПА // Вечірній Київ. – 1997. – 9 вересня.
2. Бичок М. УПА гине, але не здається // Час / Time. – 1996. – 22 листопада.
3. Білас І. Протистояння // Літературна Україна. – 1992. – 29 жовтня.
4. Бондар В. Репресії проти ОУН-УПА на Кіровоградщині // Українське Слово. – 1998. – 26 лютого.
5. Бурнашов Г. УПА – армія, якою можна пишатися // Україна молода. – 1996. – 10 серпня.
6. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА на Закарпатті (1939-1951) // Сучасність. – 2001. – № 3.
7. Веденєєв Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич: таємниця загибелі // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.
8. Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвони не грали // Дзвін. – 1994. – № 6.
9. Державницька слава УПА // Літературна Україна. – 1992. – 16 квітня.
10. Дійсність про УПА // Вісті Рівненщини. – 1993. – 24 вересня.
11. До питання про т. зв. «злочинність» ОУН-УПА // Українське Слово. – 1997. – 3 квітня.
12. Жуковський В. Славі козацькій не зрадили // Київська правда. – 1994. – 3 лютого.
13. Істина дорожча // Народна газета. – 1993. – № 21.
14. Кіпіані Р. Український націоналізм на Миколаївщині (1941-1943) // Україна молода. – 1998. – 16 квітня.
15. Клим Р. Переговори КГБ і УПА в 1945 році // Молодь України. – 1998. – 9 травня.
16. Коваленко В. Ночные полеты «Крылатого» // Независимость. – 2000. – 23 марта.
17. Короткий нарис історії УПА // Самостійна Україна. – 1992. – № 22.
18. Кралюк П. Основні стереотипи пропаганди УПА в повоєнний період // Розбудова держави. – 1997. – № 1.
19. Кулиняк Д. Нас не перемогли // Столиця. – 2000. – 3 лютого.
20. Кульчинський С. ОУН-УПА: справа в істині, а не в політичній монополії на минуле // День. – 2000. – № 224.
21. Кучерук О. Крайові провідники ОУН на ЗУЗ від 1929 по 1945 рік // Українське Слово. – 2000. – 27 квітня.
22. Лапайдух Р. УПА: погляд через півстоліття // Дзвін. – 2001. – № 2; 3.
23. Мелень М. ОУН-УПА на Стрийщині // Державність. – 1995. – № 2.
24. Меморіал воякам УПА на Польщі // Урядовий кур'єр. – 2000. – 22 липня.
25. Народні пісні про УПА // Визвольний Шлях. – 1999. – № 7. – С. 839-840.
26. Набесійчук М. Від Ільців до Воркути. // Україна. – 1993. – № 11.
27. Плотницький В. За кого і проти кого воювала УПА // Час / Time. – 1997. – № 46.
28. Правда про УПА // Україна. – 1995. – № 9; 10.
29. Пришляк Г. Українська державність відновлена 30 червня 1941 року // Шлях Перемоги. – 1998. – 24 червня.
30. Русские в УПА // Народная газета. – 1992. – № 27.
31. Бандера С. Автобіографія // Державність. – 1992. – № 9-10.

32. Сергійчук В. Боротьба советської влади проти ОУН-УПА в післявоєнний період // Визвольний Шлях. – 2000. – № 11.
33. Сергійчук В. Якими ми були «колаборантами» // Сучасність. – 2001. – № 3.
34. Скоробогатов А. ОУН в Харкові (1941-1943) // Український історичний журнал. – 1999. – № 6.
35. Соколюк-Семенів З. Старшинська школа УПА // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 6-7; 8-9.
36. Соколян М. Повернення заборонених героїв // Політика і Культура. – 2000. – № 30.
37. Терен В. Художнє слово і націоналізм // Українське Слово. – 1998. – 17 вересня.
38. Трофимович В. Військова діяльність ОУН (1939-1942) // Республіканець. – 1994. – № 1; 2; 3.
39. УПА на Київщині // Столиця. – 2000. – 24 червня.
40. УПА: короткий історичний огляд // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 4-5.
41. УПА: причини виникнення і генеза // Золоті ворота. – 1992. – № 2.
42. Фінансово-господарська діяльність ОУН // Урядовий кур'єр. – 1999. – 23 листопада.
43. Час Руїни минає, доба творення настає // Голос України. – 1992. – 14 жовтня.
44. Як ОУН (б) проголосила незалежність і що з того сталося // Голос України. – 1999. – 16 жовтня.

Галина Плугатор

Тематична та жанрова своєрідність поезії Визвольних Змагань ХХ ст.

Художня література закономірно відображає соціальні та політичні процеси в суспільстві, особливо, коли вони відбуваються в усіх сферах життя народу. У часи великих соціально-політичних потрясінь – революцій, війн, повстань – художня творчість (особливо поезія) набуває великої інтенсивності. Так було й у часи Другої світової війни. Советська поезія того періоду (як професійна, так і самодіяльна) видавалася великими накладами, вивчалась у школах, вищих навчальних закладах. Однак, великий масив української поезії, що творився в цей же період, але носив опозиційний з ідеологічної точки зору характер, до початку 90-х років був заборонений і невідомий. Ідеться про поезію Української Повстанської Армії. Замовчувалась або фальсифікувалась історія національно-визвольного руху, замовчувалась і поезія, яка народилась у повстанських лавах.

У наш час уже написано чимало книг, опубліковано багато спогадів безпосередніх учасників визвольних змагань, науковці подають свої обґрунтовані коментарі тих подій. Але майже невідомою для широкого кола читачів залишається народнопоетична та авторська творчість вояків УПА. Адже тисячі націоналістів, вояків УПА та підпільників, проводячи активну роботу серед народу, разом з тим творили поетичну історію боротьби Української Нації. На свавілля ворогів вони відповідали не тільки зброєю, але й словом.

Ще до сьогодні творчість вояків-повстанців сприймається неоднозначно, як неоднозначно сприймається й сама УПА. Творча спадщина мистців-воїнів свідчить про життєвість ідей українського націоналізму, про нескореність і мужність народу в боротьбі за своє визволення.

Суспільно-політичні процеси, які відбулися в Україні протягом останнього десятиліття, зумовили активізацію вивчення вимушено забутих у часи тоталітарного режиму поетичних творів. Яскравим прикладом такої «білої плями» в історії української літератури є поезія, що супроводжувала український національно-визвольний рух 40-50-х рр. ХХ ст. під проводом ОУН-УПА, котрі діяли проти советського та фашистського політичних режимів.

Сповнена драматизму багатовікова боротьба українського народу за відновлення своєї державності і незалежності набула в 40-50-х роках

особливої гостроти. Одночасно з першими загонами УПА почала створюватися й повстанська поезія. Уже в 40-х роках були укладені збірки повстанських віршів і пісень, які розмножували на друкарських машинках і розповсюджували, а в підпільній пресі, крім політичних роздумів та праць ідеологів ОУН-УПА, оглядів політичних подій, зустрічаються й поетичні тексти. «Специфіка поезії визвольних змагань, – справедливо зауважує І. Роздольська, – полягає в тому, що її творцями були безпосередні учасники збройних підпільних національно-визвольних формувань».¹

Головною тематикою повстанської поезії є заклик до боротьби за національне визволення, до помсти ворогам України, оспівування любови до Батьківщини, відданости революційним провідникам (Бандері, Чупринці та ін.), незламности людського духу в боротьбі за свободу, подвигів окремих вояків, боїв УПА, зображення нелегкого підпільного життя, таврування зрадників тощо.

Окремо слід виділити повстанські колядки, щедрівки, гайвки, великодні пісні, в яких народнопісенні образи дитятка Ісуса, Пречистої Діви Марії, весни тощо мають своєрідне трактування. Вони склалися на мотиви відомих фолкльорних творів згідно зі світоглядом повстанців. Наприклад, на мотив колядки «Бог ся рождає», щедрівки «Щедрик, щедрик, щедрівочка» тощо:

Бог ся рождає, люди веселіться,
 Бо і в Україні воля народиться.
 Сталін з злости вуса рве,
 Кінець царства бачить вже,
 Бо комуна УПА б'є,
 І весело співає:
 Ісусе на сїні,
 Дай волю Україні,
 Боже, Боже, Боже, щастя дай...;²

Щедрик щедрий щедрівками
 Лине, лине над степами.
 Звеселилася родина,
 І зраділа батьківщина, що повстанці народились –
 Україну славили...;³

1. Роздольська І. Українська поезія Резистансу 40-50-их рр. XX ст.: генетичний контекст і естетична природа. Автореф. дис... канд. філолог. наук: 10.01.01: Львівський державний у-т ім. І. Франка. – Львів, 2000. – С. 5.

2. Літопис УПА: В 26 т. – Торонто-Львів: Літопис УПА, 1996-1997. – Т. 25: Пісні УПА. – С. 364.

3. Там само. – С. 388.

Христос воскрес! Христос воскрес!
 Радість небо нам голосить,
 Україна того ж просить.
 А Чупринка промовляє
 І «Христос воскрес!» вітає.
 Тиха радість йде з небес –
 Христос воскрес! Христос воскрес!⁴

Цікавими, на наш погляд, є й поезії-хроніки, тематика яких сформувалася на основі реальних фактів, подій, ситуацій. У них переважає хронікально-документальний спосіб зображення. Тут із точністю передані назви місцевостей, де відбувалися бої або інші події, прізвиська та псевда вояків УПА, які загинули або здійснили подвиг, імена зрадників. Скажімо, у 25-му томі Літопису УПА ми зустрічаємо «Пісню про „Яструба“»:

Гей чи ж то не яструб –
 Бистрокрилий, степовий –
 Високо у синє небо знявся...
 Гей чи ж не Карпенко,
 Чи Дмитро це молодий,
 Гей у світ подався.
 ... Гаразд вчинив Дмитро,
 Що ішов ти молодий
 Сміло проти ворожої навали.
 За це тебе слушно
 Твої друзі бойові
 «Яструбом» назвали...⁵

Тут же в додатках читаємо: «„Яструб“ – Дмитро Карпенко, командир сотні „Сіроманці“, пізніше командир куреня УПА „Лисоня“. Командував у боях під Уневом і Пнятином. Родом з Полтавщини, колишній лейтенант советської армії. Загинув у бою за районний осередок Стрілиська Нові Дрогобицької області 17 грудня 1944 р.»⁶ В антології повстанської поезії «Слово і зброя» зустрічаємо поему Марка Боеслава «Рейд відділу „Яструба“, теж присвячену Дмитрові Карпенкові, та вірш Степана Хріна «Сотник „Яструб“»⁷.

Своєрідну течію поезії визвольних змагань творить тюремна й табір-на лірика. Вона помітно відрізняється від поезії «активного чину», але є її важливою складовою. Це твори внутрішньо сконденсованої сили та енергії, що струменить із кожного слова. Бо «коли голос молодої, ув'язненої, але не зломленої душі знаходить свій вияв у поетичній мові, – він носить у

4. Там само. – С. 391.

5. Там само. – С. 319.

6. Там само. – С. 457.

7. Слово і зброя (антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967 р.) / Упор. Леонід Полтава. – Торонто: «Гомін України», 1968. – С. 221-222.

собі знаки глибокого трагізму та героїзму».⁸ Тюремні й табірні вірші періоду визвольних змагань – це скарга на завданий біль, безмежний жаль за волею, родиною, Вітчизною, коханою людиною:

За ґратами небо,
За ґратами – сонце,
За дротом колючим тайґа.
Весь світ мій –
Єдине в бараці віконце,
На серці розпука й туга.⁹

Знаходимо в невілницькій поезії й мотиви ненависти до ворога, бажання боротися далі. Творчо виражаючи себе у віршах, автори-в'язні не наче скидали ярмо загрози духовної та фізичної смерті, зникав страх перед катами, тому що, на думку Л. Ставицької, «онтологічна природа поезії допомагає індивіду відчутти справжню істину світу, а відтак перебороти депресію, відчай, психологічну деструкцію»:¹⁰

Нехай нас б'ють, нехай катують,
Нехай з нас роблять, що хотять,
Нехай нас в тюрми замикають –
На них ще прийде помсти час.¹¹

Можливо, що почасти саме цей страх і змушував шукати шляхів до внутрішньої духовної свободи. Тому люди, які до цього часу ніколи не думали про поетичну творчість, починали писати. Цим, напевно, можна пояснити й деяку стилістичну невправність тюремної лірики: вживання російзмів, транслітерація російських слів (кавалерія, плен, бандіти тощо), сплутування російських і українських граматичних форм слів (знову – знова), неточність рими тощо. Наприклад:

Із далекого северного краю
Шлю тобі, дорогенька, привіт,
Як живеш ти, голубко рідная,
Напиши ти мені чимскоріш.
Я живу в далекому северному краю,
Де буває метель і буря,
Замість сонця на небі палає
Мрачним світлом полярна зоря.¹²

8. Янів В. Сліди в'язничних переживань в Шевченковій поезії // Визвольний Шлях. – 1954. – № 1. – С. 35.

9. Байда Т. Вірші мої – діти мої... – Луцьк: «Надстир'я», 1998. – С. 19.

10. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10-30-их рр. ХХ ст. – Київ: «Правда Ярославичів», 2000. – С. 14.

11. Літопис УПА. – Т. 25: Пісні УПА. – С. 230.

12. Лицарям волі (Пісні та авторські твори визвольної боротьби 40-50-их років ХХ століття з Тернопільщини) / Упор. текстів П. Шимків. – Тернопіль: «Чумацький Шлях», 1993. – С. 87.

У повстанській поезії відображається широкий спектр напружено-трижовкої дійсності, у центрі якої вояки УПА, їх поривання до боротьби за волю рідної землі, їхня діяльність на полі бою, особисте життя тощо. Тому інтимна лірика періоду визвольних змагань є досить цікавою складовою частиною тієї поезії; у ній, на нашу думку, по-особливому відображено героїчну і трагічну епоху. Незважаючи на всі незгоди та негаразди суспільного життя, вояки УПА створили прекрасні зразки ліричних творів інтимного змісту, щоправда, все особисте в повстанця цілком взаємозв'язане з боротьбою, а кохання до дівчини зливається з любов'ю до України. Це почуття не трепетне й ліричне, а стримане, загартоване в боях, адже воякові не личило виявляти свої емоції назовні. У поезії визвольних змагань переважає повага до жінки як до вірного бойового товариша, тому в текстах творів ідеться не про зовнішню красу коханої, а про її мужність, рішучість, вірність військовій присязі, милому та високій ідеї. Міцне, обпалене й перевірене війною почуття береже повстанця в бою, дає йому сили вижити в нелюдських умовах тюрем і таборів.

Образ коханої (дружини, матері) в поезії визвольних змагань змінюється відповідно до вимог буремного часу. Основним призначенням жінки, на думку поетів-повстанців, є не оберігання домашнього вогнища, чекання коханого (чоловіка, сина) з бою (хоча трапляються й такі мотиви), а діяльна та активна участь у боротьбі. У той надзвичайно складний період нашої історії жінка мусіла бути сміливим і незламним вояком, побратимом по зброї, мусіла бути готовою замінити в бою чоловіка, коли той загине:

Прийшла вістка із відділу, що коханий упав,
Що він в бою нерівному смерть героя прийняв.
Не заплакала дівчина, як почула про це –
Сумом серце не вкрилося, ні сльозою лице.
В першу нічку невидную прямувала у ліс,
З санітарною торбою, за плечима ще й кріс,
І на ранок до відділу зголосилась вона:
Я прийшла пить повстанчого гірку чашу вина...¹³

... А вороги всесторонні
Об'являть жорстоку війну, –
Ми сядем обоє на коні,
Тебе я не лишу саму.
Ти будеш набої підносить,
Щоб влучно у ворога бить,
А куля ворожа як скосить,
Ти мусиш мене замінить.¹⁴

13. Літопис УПА. – Т. 25: Пісні УПА. – С. 204.

14. Лицарям волі... – С. 50.

Жінки в поезії визвольних змагань «не красять фарбою щоки, / Тільки кров'ю підвали тюрем», але вони «красиві із виду», мають «кришталеві душі і кров», «на очах не серпанки – пилюга, а в очах і погорда і месть».¹⁵

Жінка показана й незламним в'язнем тюрем і таборів. Вона скатована, змучена, нерідко згвалтована, але нескорена. Терпить нарівні з чоловіками й разом з тим залишається вічною берегинею українського народу. Ось як сказано у вірші Т. Байди про жінок-в'язнів:

Вам би пісню про щастя співати,
Жить на волі, як пташка в гаю,
Вам би вчитись, сміятись, кохати,
Працювати і мати сім'ю.
Звикли ви до етапів, вагонів,
До колючих залізних дротів,
До вульгарних тюремних жаргонів,
До жорстокости лютих катів,
Але все-таки, все-таки бачу,
Що ви гарні, стрункі, молоді,
Тож молюся і гірко я плачу:
«Хай боронить вас Бог у біді».¹⁶

Доля родини повстанця теж тісно переплетена з подіями суспільно-політичного життя України означеного періоду. У поезії визвольних змагань ми часто можемо прочитати і про вивезення родини вояка в Сибір, і про тугу батьків за дітьми, які пішли в повстанці, у підпілля або мучаться в тюрмі, на каторзі, в таборах, і про смерть батьків, які не дочекалися своєї дитини:

Побачив на шляху парову машину,
Що везла московських катів.
Забрали родину, жаль серце стискає,
Що вже не побачу братів.
Прощались родини з своїми хатами,
Де жили щасливі дні,
На старість недоля, виганяють з хати,
Везуть у далекий Сибір.¹⁷

Окремо слід відзначити жанрову розмаїтість повстанської поезії: тут трапляються балади («Балада про вояцькі чоботи» Ярослава Курдидика, «Зв'язкова» Лариси Мурович, «Оксана» П. Євтушенка); поеми («Поема про повстанську пісню» Леоніда Полтави, «Галка», «Мати» Марка Боеслава, «Прусак» Яра Славутича та ін.); пісні («Пісня про заграничний рейд

15. Бора Б. Я їх бачу // Визвольний Шлях. – 1955. – № 10. – С. 55.

16. Байда Т. Вірші мої – діти мої... – С. 26.

17. Лицарям волі... – С. 42.

курєня „Прута“, «Пісня про Миколу Н. Вартового» Марка Боеслава, «Пісня сотні „Шума“, «Підпільна похідна» Марти Гай); сатиричні вірші («Про те, як Новий 1946 рік большевикам у руки попався, та як його визволили українські повстанці»).

Тематичне і жанрове розмаїття поезії визвольних змагань служить вагомим аргументом усенародної підтримки ОУН-УПА. Адже ідеологія українського націоналізму відповідає світоглядним принципам українського народу, його духовно-теоретичні засади наше суспільство приймало як власні переконання та навіть трансформувало в площину художньої творчості. □

Спростування: У 9 числі журналу через друкарський недогляд залишено на внутрішній сторінці обкладинки опис грав'юри на обкладинці з попереднього числа. Має бути – «На бойовий фонд УПА. 100 крб.» Ніля Хасевича.

Володимир Мороз

Світлий шлях Марії Дмитренко

Богдана Світлик, за чоловіком – Литвинко, у підпіллі – «Ясна», «Світляна», «Доля», в літературі – «Марія Дмитренко». Не була її доля ні особливо ясною, ні світлою, але типовою для галицької молоді 1930-х років – членство в ОУН іще з гімназійної лави, навчання в університеті, боротьба в підпіллі й геройська смерть.¹

Народилася Богдана-Марія 24 квітня 1918 року в Перемишлі, через кілька років сім'я переїхала до Львова. Мати Марія вела домашнє господарство, батько Юліан був приватним урядником, згодом залишився без посади, працював на сезонних роботах. Після закінчення чотирьох клас народної школи імені Грінченка Богдана Світлик вступила до гімназії сестер Василянок, де провчилася до шостої класи. Далі перейшла в гімназію Рідної Школи імені Кокорудзів, яку закінчила з відзнакою 4 червня 1936 року. Відразу вступила до Львівського університету, де вивчала клясичну філологію. Початок Другої світової війни перервав її студії, а вже за большевицької окупації 12 жовтня 1939 року подала документи на юридичний факультет університету, проте Львів довелося залишити.

Марія Дмитренко

1. Докладніше про життя та діяльність Богдани Світлик див.: Дем'ян Г. Богдана Світлик-Литвинко-«Доля» // Шлях Перемоги. – 1994. – 23 липня. – С. 5; Його ж. Богдана Світлик-Литвинко-«Доля» // Пропам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові. – Львів: «Основа», 1995. – С. 93-96; Коваль Я. У дорозі до пам'яті // Молода Галичина. – 1993. – 29 липня. – С. 2; Малярчин-Шпиталь Д. Пам'яті Богдани Світлик // Пропам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові. – Львів: «Основа», 1995. – С. 82-85; Матіїв М. Жінка з легенди – Богдана Світлик // Бойківська думка. – 1993. – 20 січня. – С. 2; Його ж. Марія Дмитренко: жінка з легенди. Хто вона? // Бойківська думка. – 1992. – 4 квітня. – С. 2; Його ж. Сильна духом // Бойківська думка. – 1993. – 4 серпня. – С. 2; Мороз В. Невідомі документальні джерела до біографії Богдани Світлик-Литвинко // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 2. – С. 55-65; Пам'яті письменниці-героїні // Нація і держава. – 1998. – № 11. – С. 7; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-1949. Довідник. – Нью-Йорк: «Пролог», 1994. – С. 118-119; Стеник В. Богдана Світлик // За вільну Україну. – 1992. – 17 листопада. – С. 2; Стеник В. Ще одна невідома? // За вільну Україну. – 1992. – 18 серпня. – С. 2.

М. Дмитренко

13

ЗА ДУШУ МОЛОДІ

Недавно в одній з львівських середніх шкіл був випадок: до класи принесено кільканадцять пар білля червоноармійців для пожиточної та "виховної" справи його ученицями. Учениця Н. скопила принесене білля, кинула його до землі й потоптала ногами, різкими словами зазначуючи, що направляти білля для ЧА не буде. Самочинний цей виступ української учениці у школі великого міста, де українське національне життя найбільш пригнічене чоботом червоного наїзника, дає найкращий вислів настроям і почуттям, що ворувають нині юні серця.

Початок машинопису статті «За душу молоді»

Від 1931 року Богдана Світлик була членом ОУН, виконувала завдання в гімназії. Згодом стає провідником гімназійних жіночих звен в усьому Львові аж до 1937 року. Після того працювала в жіночій мережі, а весною 1939 року була заарештована й тортурована польською поліцією. Із виходом на волю, як виявлений член ОУН, перейшла на Засяння, де познайомилась із Зеноном Литвинком і невдовзі з ним одружилася. Працювала вчителем у Холмській гімназії. 1 лютого 1942 року народила сина Андрія (сьогодні працює викладачем в одному з одеських вищих навчальних закладів), незабаром перебралася з родиною в Жидачів. Улітку-восени 1944 року діяла на посаді провідника ОУН міста Львова. Надзвичайно цікавими є її звіти та листи, у яких вона характеризує прихід большевиків і ситуацію в місті, що склалася на той час. Від 1945 року співпрацювала з Головним Осередком Пропаганди (ГОСП), друкувалася в головному журналі УПА «Повстанець».

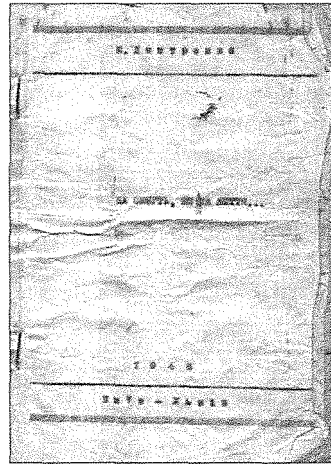
У 1946 році Б. Світлик стає членом ГОСП, який на той період перебував в околицях села Корчина (Сколівщина). Відтоді працювала в редакції офіційних видань ОУН «Ідея і чин» та «Осередок пропаганди і інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)», а також видань УГВР «Самостійність» та «Бюра інформації Української Головної Визвольної Ради» (в останніх двох як співробітник Бюра інформації УГВР),

відповідала за інформаційну частину в цих журналах. Паралельно виконувала обов'язки зв'язкової між керівником ГОСП Петром Федунем та Провідником ОУН на українських землях Романом Шухевичем.

Улітку 1948 року осередок перемістився в околиці села Брязи (тепер Козаківка Долинського району Івано-Франківської області). 29 грудня того ж року облавники виявили місце постою ГОСП. Відтак довелося здійснити важкий двадцятикілометровий перехід по засніжених горах. Під час відступу в селі Либохорі Богдана Світлик загинула, поранивши капітана МГБ. За наполегливу працю письменниця відзначена Бронзовим Хрестом Заслуги УПА, а вдячні мешканці села нещодавно встановили на місці її загибелі пам'ятник.

Саме в період роботи в Головному Осередку Пропаганди були написані всі відомі літературні твори Богдани Світлик-Литвинко. Першою – у 1946 році – вийшла друком збірка «На смерть, не на життя», підписана, як і решта творів, літературним псевдонімом «М. Дмитренко». Передмова до неї датована шостим березня 1946 року. Невеличка брошура (58 сторінок книжкового формату в машинописному варіанті) містить дев'ять новель, частина з яких згодом була передрукована в підпільному літературному журналі «До волі». Наступного – 1947 – року Дрогобицька округа ОУН видала оповідання «Михайлик», яке ще в підпіллі друкувалося вдруге в 1949 році (т. зв. «Друкарня імени Лопатинського в Стрию» тієї ж таки Дрогобицької округи). Згодом оповідання «Михайлик» іще п'ять разів перевидавалося на еміграції, було перекладене англійською мовою, а 1993 року вийшло друком і в незалежній Україні. Тепер учні Львівщини вивчають цей твір у школі. Не менш цінним є й оповідання «Учителька», яке було надруковане

Обкладинка збірки «На смерть, не на життя...»

Окружним Осередком Пропаганди Дрогобищчини в першій половині 1948 року, перевидавалося кілька разів на еміграції та в Україні. Натомість твори зі збірки «На смерть, не на життя» практично невідомі українському читачеві, тож і пропонуємо їх сьогодні. Подаємо нижче і вступну статтю до збірки, у якій аналізується літературне життя в Україні на той час. Автор вступу невідомий, можливо, це хтось із працівників ГОСП (Петро Федун, Осип Дяків або «Степовий»).

Оксана збентежилася; уста в неї задрижали якось.

– Я... листа... подяки, – промовила вона, нарешті, голосом, що ломився. Я... мені... сталінські бандити вбили щойно мого брата, повстанця... Я не знаю навіть, де його могила... – ще додала вона ледве чутно...

По залі повіяло морозною тишею... Довго всі мовчали.

– А що, якби ми свою газету присвятили нашим, українським партизанам; вінка ж на могилу треба Оксаниному братові, – гострим голосом раптом кинула Ліда.

Як легко креслити горді постаті з Тризубами на шапках, як любо виводити міражі копул Золотоверхого, як мило низати дзвінки рими на честь рідних героїв, лиш як важко знайти слів подяки за всі їхні чини, за жертви для нас, для України.

Не втішиться руда комсорг стінгазетою дев'ятиклясниць.

* * *

– Пані Маріє! Чи довго ще оце «щасливе життя»? – й усточка в'юнкої, у куцій крислатій спідничці, балетниці, що нагнулася над зав'язуваним білим капцем, гірко скривилися.

– Вчора знову закликав мене начальник кадрів. І знову ці допити. Чому я живу сама? Чи вистачає мені зарплати? Що я знаю про «провини» мого арештованого батька, що для нього єдиний рятунок мої признання! Знову цей його крик, ці погрози і ці влєсливі слівця, вино і шоколяда на столі. І цей підлий шунок, що скиглить вічно голодний... – вона хотіла ще щось говорити, але довго стримувані сльози полилися рвучкою річкою, риючи глибоку борозну в грубій верстві пудри і театральної шмінки, що покривала її лице. Вона хлипала як дитина.

Пані Марія, що буде сьогодні відьмою, нахилила над нею своє темне викривлене лице, намазане все грубими строкатими мазками.

– Не плач, дитино, – прошепотіла вона. – Витримати треба. Гляди, переказувала вчора моя племінниця з підпілля: вони живуть і діють. Щодня на Україні нові битви і нові перемоги. Що я і ти? В цей час кров десь ллється; десь вінчається перемога, відлітає, може, чиесь кришталеве життя. Українські повстанці... – та нетерпеливий, гострий дзвінок не дає їй докінчити. Він кличе дівчину на сцену.

І піде вона на кінцях пальців, в'юнка, молода, легка, звійна, як фата моргана. А там, як світ закрутиться, як не видно стане грубих енкаведистів у перших рядах, як дійсність загубиться у тисячному крузі, як стане з барвистої світляної мряки райдужна мрія, – їй здаватиметься, що вона в Київському Оперному танцює танок Перемоги українським героям-повстанцям.

* * *

Іван Іванович Жеребцов не має щастя. І фізіономія в нього на диво погана, і начальство не злюбило, ще ж ця його люба жіночка, Любов Хве-

дорівна, така відьма, що світ не бачив; за щобудь зразу ж хватается за туфлі і кидається на нього, як навіжена.

Ось так і тепер; вирвали його з Чехословакії, де він міг би проживати та наповняти чемодани, і запроторили його в цю прокляту «бандеровську» Западну Україну; певно, і загинути тут прийдеться.

Такі гіркі думки не покидали Івана Івановича, коли зіслали з авта, він сидів на горі чехословацьких чемоданів у малому галицькому містечку, годуючи з пляшки свою найменшу «потіху». Тим часом Любов Хведорівна вела гострий покищо словний спір з грубою «здешнею» господинею («наверно бандеровкою»), яка ніяк не хотіла пустити новоприбулих «на квартиру».

Як між ними скінчилося, того ми не знаємо. В кожному разі увечері зібралися у «клубі» всі представники місцевої соввлди, щоб гідно повітати нового голову райвиконкому.

На столі появилися оселедці і «водка», була й «гармошка» і «польське танго». І співаки були щораз голосніші, і тости – щораз сміливіші. Хто ж вижив би в Западній без «водки»? Вона ж підвищує «ідейний рівень», вона «наснажує на трудові перемоги», «організовує на безпощадну боротьбу» з ... «местним населенієм», навіть барана у льва перемінить. Та і Іван Харитонович тепер не боїться нічого; він високо над головою підносить стакан за перемогу над самими ба..., та в цей час рука задрижала, і брудний трунок виллявся на пом'ятій скатерті.

Десь цілком близько пронісся пронизливий постріл, за ним другий, третій...

– Бандерівці, – кинув хтось, бліднучи.

– Гасіть світло, барикадуймося, – додав інший, досвідчений.

Умить стало темно, а столи, столики, шахви посунулися під двері, вікна. Запанувала мертва тиша, і на дворі було моторошно тихо.

Любов Хведорівна сварилась би з Іваном Івановичем, чого повів сюди її, але з переляку не могла вимовити слова.

Сиділи так не знати, як довго. Крізь щілину вже вдирався ранок. Десь в коридорі почулося важке стукання і дзвонення відрами. Якась рука натиснула клямку.

– Що за чорт, – понісся здивований голос, коли двері не подалися.

Перший секретар партії пізнав прибиральницю, бабу Явдоху.

Він потихеньку підійшов до дверей та разом з другими якнайтихіше почав розсувати барикаду.

– Що тут діється, властиво? Свят, свят, свят... – зачудовано закликала баба Явдоху, що станула, нарешті, на порозі.

– Це... це нічого... це ми так потихеньку забавились, та, знайте, культурно, по-большевицьки, – непевно промимрив перший секретар.

– А бандерівці вже відійшли? – не втерпіла Любов Хведорівна.

– Які бандерівці? – видивилася баба Явдоху.

– Ми ж виразно чули постріли! – кинуло кілька голосів.

– Та які там бандерівці? Це Василь Задорожний хрестини справляв, а його малий Панько постріляв трохи з корка за здоров'я своєї найменшої сестри.

Колодязь

Ген за селом, де кінчилася дубова діброва, від непам'ятних часів стояв Княгинин Колодязь. Кам'яні береги його, посипані дивним орнаментом, давно розпадалися і стирчали, як щербаті зуби, серед моря трав. Малий левик, що відірвався не знати звідки, зарився носом у землю, замотався у шовку зел та і так остався. Коли ти б хотів підійти ближче до колодязя та заглянути всередину, то спершу почув би, як дихнуло на тебе морозом, немов гладити захотіла б якась льодова рука. Ген-ген знизу глянуло б тобі у вічі бліде, викривлене і змінене, а за ним... як би ще друге... якесь рогате. Камінь, кинений твоею рукою у цю безодню, ледве-ледве відізветься далеким гомоном.

Всі діти в селі дуже бояться Княгининого Колодязя. Бувало, жене пастушок свою Лиску у діброву пасти та виграє на сопілці свою юність, але враз, помітивши, що він коло колодязя, увірве пісню і швидше підганяє свою коровину, щоб дальше бути від нього. І мала гусійка Оленка, загублена майже серед свого крилатого стада, оглядається тут боязливо, бо все здається їй, що щось микає її за мишачу кіску. А й дівчата, як вийдуть у неділю гуляти в діброву, стихнуть коло колодязя, обсядуть його пестрим вінком та шепчуть тривожно, притулені одна до одної: як ночами дивні вогники блудять понад колодязем та манять спізненого подорожнього, як стогін тут чути далекий, як у місячній повні сідає на березі його панна, біла, та легка, та звійна, як місячне сяйво. Не схиляйте, дівчата, поночі закосичених голівок над колодязем, бо рука довга, костиста витягнеться та підтягне донизу! Баба Явдоха пам'ятають такий випадок.

І Оленка, хоч уже дівка, далі боїться колодязя; коли біжить біля нього ночами зимними, осінніми, що підганяють її батогами дощів, на далекий зв'язок чи ночами зимовими, що як гроби побілені, з мішечком грипсів на грудях, завжди чує, як із колодязя вибігають якісь кроки і біжать ще довго за нею, а на волоссі як би холодні чийсь пальці.

Оленчина хата ген на краю села. Розчепірилася кривими боками та так угрузла в землю, що маленькі віконця ледве липають своїми зіницями з-понад землі. Стріха насунулася на них, як завеликий батьківський капелюх, та ще й поросла геть всіляким зіллям: і рум'янком, і м'ятою, і роменами, а навіть одна мальва стирчить на ній, як чапля на одній нозі. Не диво. Батько Оленки давно вже не живе, а братів «поїла Організація», як каже стара Прокопиха, ще за Польщі та за «тамтих» большевиків. І

от живуть вони лише вдвох: мати і Оленка. Життя їх – одна праця, недостаток і труд, оперезані лише, як золотим перевеслом, юністю та дівочою безжурністю Оленки, що виструнчилась, як тростина, та з вірою і завзяттям оглядає своїми прозорими, сірими очима, що міняються морською хвилею під чолом, обтяженим чорними косами.

Ніч накрила хату Оленки, лиш соловій ще й ще співає у недалеких корчах.

Із далечі виринула одна, друга, третя постаті. Чиясь рука тихо застукала в Оленчине вікно: раз, раз-два, раз-два. Оленка і пташка на гилі – один сон. Вона вже коло вікна.

– Хто кличе?

– Чорний Піп.

– Що несе?

– Життя і сміх.

«Кличка годиться», – думає Оленка, і низькі двері, хоч скриплять, але широко відчиняються. П'ять чоловіків увійшло в хату. Найвищий пояснив, що вони з далекої і тяжкої дороги, мають справи до зверхника Оленки – Орлика. Оленка розглядає подорожніх, ловить їх цікаво бігаючі погляди, що гонять зразу по всій хаті, зауважує їх завелику сміливість, з якою розсідаються на лавах, та якось не може вловити тієї таємної нитки близькості, що нав'язується між всіми нами – повстанцями. Що ж за мацапура той малий, віспуватий, рижий, що, не здійнявши шапки, розсівся на постелі і вперто мовчить. Високий, який виглядає їхнім провідником, розговорився. Які трудні тепер дороги, яка тяжка боротьба, що вже, хіба, не довго дасться її тягнути. Чи чула Оленка про висипу Сірого, про зраду Чмелика й інших? Оленка лиш слухає і дивується: чи ж така мова повстанця? Але високий зараз поправляється; він сам не з тих, що пануть у зневіру, він старий революціонер, а про його вчинки не одне оповіла б оця «фінка» та присутні товариші. Оленка зауважує, що лица у них бліді, очі втомлені, одежа закурена та місцями пірвана, як по тяжких трудах. Щось тає в грудях дівчини, вона йде в комору і ставить між прибулих пузатий горщик кислого молока та пахучий буханець чорного хліба: «Угощайтесь, чим хата багата, я зараз...». Оленка виходить тихо до маленької пекарні побіч, де чути спокійний, рівний віддих сплячої мами. У малім віконці на схід уже займаються перші рожеві блиски світанку. Але у малій кімнаті ще темно, тільки блудить непевне світло лампадки перед образом Матері Божої. Оленка задуманим рухом витягає з глечика перед образом два червоні маки та вкладає їх у волосся: Орлик любить квіти.

Перед хатою Орлика Оленка залишає трьох чоловіків на обійстю, а сама з Високим іде всередину. Заки Орлик з Високим говорить, Оленка збирається виходити. В сінях поправляє ще хустину та вже тримає за клямку. Але, чи їй так здається? Ні, виразно чує російську мову. Це говорить рижий на подвір'ї. Оленку пробігає блискавкою гірка свідомість – це большевики.

– Орлик, тікай, це большевики! – окрикає Оленка і, чуючи в кімнаті вистріл та брязкіт вибитої шиби, сама виривається з хати.

Вона чує, як хустка її лишається у цупких руках, що хотіли її затримати, та не змогли. Вона біжить, як шалена, стрункі ноги б'ють швидко, а потім швидше і швидше, аж лиця запалали вогнем, а уста розкрилися, як у срібної риби, нарочком киненої на сухий пісок.

Десь здалеку, як з-за мряки, чути чужі голоси: «Пастой! Пастой! Кудалетіш, дура», – але Оленку це нічого не обходить.

«Чи Орлик вирвався?» – мучить її одне питання. «Не здатися, не здатися!» – виринає друге, томливе. Та обидва вони не припізнюють її бігу. Бігти треба швидше, швидше.

Разом з Оленкою біжать подорожні верби навпередки, лишаючись одна по одній позаду, лиш дорога під ногами стоїть, як заклята, та доводить до розпачу Оленку, що добуває ще й ще більше сил. Вона шукає очима якогось сховку серед дерев та зеленіючих щойно ланів, що зливаються і розвиваються обабіч, як лупки різноколірних стяжок, та піль, що розкинулася широко, прозоро, як велетенська книга, яку легко читати всякому. Якось як би ближче і ближче чути це зловіще «пастой». А ліс ледве мріє темною стрічкою на обрії, як мрія далека, нездійснима. В ухах Оленка чує Великодні дзвони, як дивно! Великодні дзвони, а в висках ковалі б'ють щораз тяжчими молотами, груди заповнилися чимсь тяжким, душливим, у горло підлазить якась слизька, гидка жаба. Та ноги дівчини стукотять сильно і швидко, як би були окремим організмом, а не належали до цього змученого вже вкрай тіла. Спечений язик чує смак крові, а перед очима зачинають танцювати платочки червоні, як багато-багато маків, то знову чорні, як воронячі крила. «Пастой!» – засапане, близьке, як би за плечима. Оленка спотикнулася. На хвилинку стала. Вона чує, як у грудях в неї щось рветься, а коліна як би спугав хтось грубими ланцюгами. Оленка знову спотикнулася. На хвилинку станула, а очі забігали розпучливо довкруги. Нема сховку! Лиш Княгинин Колодязь шкірється у травах, а ліс знову далекий, неосяжний. За деревом недалеко мигнула руда голова рижого, він намагається щось кричати, але тільки руками бовтає.

– Колодязь, – майнула Оленці думка і обкинула тремтінням.

Дівчина нахилилася над чорною безоднею. Морозливим холодом повіяло відси. Вона озирнулася. Голова рижого виринула знова ближче.

* * *

Засапаний рижий втирав піт та, із втоми нездібний промовити слова, показував своїм товаришам, що надбігли, руками на колодязь. Три голови нахилилися над криницею. Ген внизу, на далекому чорному оксамиті води, ще ломився срібними дрібними хвильками щораз вужчий і вужчий круг. У ньому гойдалися два великі червоні маки.

Далі буде